JETA E RE

REVISTË LETRARE

Në DOSSIER
Kristina PERO ROSI

2

Prishtinë
2026

JETA E RE
REVISTË LETRARE

Nr. 2, viti LXXVII
Prishtinë
2026

Viti i parë i botimit: 1949
Themelues dhe kryeredaktor i parë:
Esad Mekuli

JETA E RE
REVISTË LETRARE
Nr. 2, viti LXXVII
Prishtinë
2026

NSH Revistat Rilindja

Editor
Demë Topalli

Kryeredaktor
Ilir Breca
e-mail: breca.ilir@mail.com

Redaktor
Kujtim Mani

Redaksia
Bajram Karabolli
Agron Y. Gashi
Alket Çani
Meliza Krasniqi
Alfred Beka
Halim Halimi

Copyright © NSH Revistat Rilindja

Përmbajtja

PAPIRUS

Alberto MANGUEL
HIJET QË LEXOJNË....11

PROZA

Zejnullah RRAHMANI
UDHËTIMI NË PARIS....27
ELLA....33

Azem QAZIMI
ALEJANDRO GONZALES MENENDEZ....45
PROTOPAPË LUKË VITHKUQARI, ZOGRAF....48

Bedri TAHIRI
NËNA CILE....51

Gent MARKAJ
GRUAJA E GURIT....61

Efim ETKIND
PËRKTHYESJA....67

Charlotte BRONTË
NAPOLEONI DHE SPEKTRI....79

Jhumpa LAHIRI
RIBASHKIMI....87

Slavenka DRAKULIQ
PANTALLONA NË ULJE....97

POEZI

Nexhat HALIMI
LEJLEKU KOKËPRERË 105

Ervina HALILI
ZAT 111

Halil MATOSHI
1. FJALËT QË MÂHEN 117

Rizah SHEQIRI
PROLOG 127

Pia TAFDRUP
AKULLI NË KANALE 133

Mary OLIVER
POEZI PËR PËRVJETORIN (1945-1984) 145

DOSSIER

Kristina PERO ROSI
LUTJE 159
MINITREGIM 173
MËRGIMTARI 174
PLASA 176
TË ÇRRËNJOSURIT 181
SOGJETARI 183
MARTIRI 185
KRISTINA PERI ROSI: LUFTË DHE DASHURI
TE FJALËT 189
"DASHURIA E FUNDIT GJITHMONË ËSHTË VRASËSE" 193
LARGËSI 200

KRITIKA

Nysret KRASNIQI
KUSH E HODHI LITARIN.....205

Rrahman PAÇARIZI
FILOZOFIA E NJË DHIMBJEJE PËR VETE PËRMES
LETËRSISË DHE GJUHËS 211

Antigona ZENELI
MODELI SEMANTIK DHE FUNKSIONI NARRATIV
NË PROZËN E REXHEP MURTEZ SHALËS 219

Qerim KRYEZIU
SEMANTIKA E SHTËPISË DHE KRIZA E SUBJEKTIT.....239

Bojana VIDEKANIQ
MODERNIZMI I PAINKUADRUAR.....247

PAPIRUS

ALBERTO MANGUEL

Alberto MANGUEL

HIJET QË LEXOJNË

(Nga libri *Historia e leximit)*

Në vitin 1984, dy pllaka argjili pak drejtkëndëshe që datojnë që nga mijëvjeçari i katërt para Krishtit u zbuluan në Tell Brak të Sirisë. Pata mundësinë t'i shihja një vit para Luftës së Gjirit në një vitrinë të thjeshtë në Muzeun Arkeologjik të Bagdadit. Ato ishin objekte të thjeshta, pa asgjë veçanërisht të rëndësishme përveç disa shenjave: një prerje e vogël në krye dhe, në qendër, diçka që dukej si një kafshë e vizatuar me gisht. Njëra nga kafshët mund të jetë një dhi, dhe nëse po, tjetra ndoshta do të ishte një dele. Prerja, thonë arkeologët, përfaqëson numrin dhjetë. E gjithë historia jonë fillon me këto dy pllaka modeste. Ato janë - nëse lufta i kurseu - ndër shembujt më të vjetër të shkrimit që njohim.

Ka diçka thellësisht prekëse lidhur me këto pllaka. Ndoshta, kur i mendojmë ato dy copa gline, të mbartura nga një lumë që nuk ekziston më, dhe vëzhgojmë prerjet delikate që përshkruajnë kafshë të kthyera në pluhur mijëra vjet më parë, na vjen ndërmend një zë, një mendim, një mesazh që na thotë: "Këtu ishin dhjetë dhi", "Këtu ishin dhjetë dele", fjalë të thëna nga një fermer i kujdesshëm në ditët kur shkretëtirat ishin të gjelbra. Vetëm me aktin e shikimit të atyre pllakave, zgjasim një kujtim që arrin deri në fillimet e historisë sonë, edhe pse ai që e konceptoi nuk është më këtu, dhe ne marrim pjesë në një akt krijimi që do të mbetet i rëndësishëm për sa kohë që ato imazhe shihen, deshifrohen dhe lexohen.

Ashtu si paraardhësi im i panjohur sumerian lexoi ato dy pllaka në një pasdite të pakonceptueshme të largët, edhe unë po lexoj, këtu në dhomën time, përmes shekujve dhe deteve. I ulur në tavolinën

time, me bërrylat në faqe, mjekrën mbështetur në duar, i izoluar për një moment nga drita që ndryshon jashtë dhe zhurmat nga rruga, shoh, dëgjoj dhe ndjek (megjithëse këto fjalë nuk i bëjnë drejtësi asaj që përjetoj) një histori, një përshkrim, një linjë arsyetimi. Asgjë nuk lëviz përveç syve dhe dorës sime, e cila herë pas here kthen një faqe, e megjithatë diçka që fjala "tekst" nuk mund ta përcaktojë plotësisht shpaloset, rritet dhe zë rrënjë ndërsa lexoj. Por si ndodh ky proces?

Leximi fillon me sytë. "Shqisa jonë më e mprehtë është shikimi", shkroi Ciceroni, duke vënë në dukje se kur shohim një tekst e mbajmë mend më mirë sesa kur vetëm e dëgjojmë. Shën Agustini i lavdëroi sytë (dhe pastaj i dënoi) si pikën e hyrjes në botë, dhe Shën Thoma Akuini e konsideroi shikimin "shqisën më të fuqishme, përmes së cilës fitojmë njohuri". Për çdo lexues, është e qartë se shkronjat perceptohen përmes shikimit. Por cila është alkimia që i transformon ato në fjalë të kuptueshme? Çfarë ndodh brenda nesh kur hasim një tekst? Si bëhen të lexueshme gjërat e shikuara, "substancat" që arrijnë në laboratorin tonë të brendshëm përmes syve tanë- ngjyrat dhe format e objekteve dhe të shkronjave? Çfarë është, në realitet, akti që ne e quajmë lexim?

Empedokli, në shekullin e 5-të para Krishtit, e karakterizoi syrin si të lindur nga perëndesha Afërditë, e cila "mbylli një zjarr midis membranave dhe pëlhurave delikate, me të cilat ajo mbajti ujin e thellë që e rrethonte, por duke i lënë flakët e brendshme të dilnin jashtë". Më shumë se një shekull më vonë, Epikuri i imagjinoi këto flakë si fletë të holla atomesh që rrjedhin nga sipërfaqja e të gjitha objekteve dhe hyjnë në sytë dhe mendjet tona si një shi i vazhdueshëm lart, duke na lagur me të gjitha cilësitë e objektit. Euklidi, një bashkëkohës i Epikurit, propozoi teorinë e kundërt: sytë e vëzhguesit lëshojnë rreze që kapin objektin e vëzhguar. Megjithatë, të dyja teoritë paraqesin probleme në dukje të pakapërcyeshme. Për shembull, në rastin e së parës, të ashtuquajturës teoria e "intromisit", si mund të depërtojë rrezatimi i atomeve të emetuara nga një objekt i madh - një elefant ose Mali Olimp - në një hapësirë aq të vogël sa syri i njeriut? Sa i përket teorisë së dytë, teorisë së "ekstromisit", çfarë

rrezeje mund të dalë nga sytë dhe, në një pjesë të sekondës, të arrijë yjet e largët që shohim çdo natë?

Disa dekada më parë, Aristoteli kishte propozuar një teori tjetër. Duke parashikuar dhe korrigjuar Epikurin, ai argumentoi se cilësitë e objektit të vëzhguar - në vend të një rrezatimi ose flete atomesh - transmetoheshin përmes ajrit (ose ndonjë mjedisi tjetër) te syri i vëzhguesit, kështu që ajo që perceptohej nuk ishin dimensionet e tij aktuale, por (nëse ishte një mal, për shembull) madhësia dhe forma e tij relative. Syri i njeriut, sipas Aristotelit, do të ishte si një kameleon që, pasi të merrte formën dhe ngjyrën e objektit të vëzhguar, e transmetonte atë informacion, nëpërmjet lëngjeve të syrit, te organet e plotfuqishme (splanchna), një konglomerat organesh duke përfshirë zemrën, mëlçinë, mushkëritë, fshikëzën e tëmthit dhe enët e gjakut, të cilat kontrollonin lëvizshmërinë dhe shqisat.

Gjashtë shekuj më vonë, mjeku grek Galeni ofroi një zgjidhje të katërt, e cila kundërshtonte Epikurin dhe ndiqte Euklidin. Galeni propozoi që një "shpirt vizual", i lindur në tru, kalonte syrin nëpërmjet nervit optik dhe më pas dilte në ajrin e jashtëm. Vetë ajri, pra, ishte i aftë të perceptonte, të kapte cilësitë e objekteve, sado të largëta të ishin ato. Këto cilësi transmetoheshin nga rruga e kundërt, nëpërmjet syve, në tru dhe më pas poshtë palcës kurrizore te nervat e shqisave dhe të lëvizjes. Për Aristotelin, vëzhguesi ishte një entitet pasiv që e merrte objektin e vëzhguar nëpërmjet ajrit, i cili më pas transmetohej në zemër, vendi i të gjitha ndjesive, përfshirë shikimin. Galeni, nga ana tjetër, ia atribuonte ndjeshmërinë ajrit, dhe vëzhguesi luante një rrol aktiv, me rrënjën e shikimit të vendosur thellë brenda trurit.

Studiuesit mesjetarë, për të cilët Galeni dhe Aristoteli ishin burimi i të gjitha njohurive shkencore, në përgjithësi supozonin se mund të vendosej një marrëdhënie hierarkike midis këtyre dy teorive. Nuk ishte çështje që njëra të zhvlerësonte tjetrën; përkundrazi, gjëja e rëndësishme ishte të nxirrej nga secila një kuptim më i mirë se si pjesë të ndryshme të trupit lidheshin me perceptimet e botës së jashtme dhe si këto pjesë lidheshin me njëra-tjetrën. Gentile da Foligno, një mjek i shekullit të 14-të, pohoi se ky kuptim ishte "një hap po aq

thelbësor për mjekësinë sa është të mësosh alfabetin për leximin", dhe kujtoi se Shën Agustini, ndër Etërit e tjerë të Kishës, e kishte shqyrtuar çështjen gjatë. Për Shën Agustinin, si truri, ashtu edhe zemra funksiononin si barinj të asaj që shqisat ruanin në kujtesë, dhe ai e përshkroi me foljen colligere (që do të thotë "të mbledhësh" dhe gjithashtu "të përmbledhësh") se si këto përshtypje mblidheshin në ndarjet e ndryshme të kujtesës, "duke i nxjerrë ato nga strofullat e tyre të mëparshme, pasi nuk kanë ku të shkojnë tjetër". Një paraqitje grafike e funksioneve të trurit në një dorëshkrim të shekullit të 5-të të veprës *De anima* të Aristotelit. Një vizatim i një truri nga Leonardo da Vinçi, që tregon rete mirabile.

Kujtesa ishte vetëm një nga funksionet që përfitoi nga ky kultivim i shqisave. Shumica e studiuesve mesjetarë pranonin se (siç kishte sugjeruar Galeni) shikimi, dëgjimi, nuhatja, shija dhe prekja mermin nga një rezervuar ndijor i vendosur në tru, një zonë që nganjëherë quhet "ndjenjë e shëndoshë", nga e cila buronin jo vetëm kujtesa, por edhe njohuria, imagjinata dhe ëndrrat. Kjo zonë ishte, nga ana tjetër, e lidhur me splanchna-n e Aristotelit, të reduktuar nga komentuesit mesjetarë në zemër, qendra e të gjitha ndjenjave. Në këtë mënyrë, u krijua një marrëdhënie e drejtpërdrejtë midis shqisave dhe trurit, ndërsa zemra u shpall sovrani suprem i trupi Një dorëshkrim gjerman i përkthimit të traktatit të Aristotelit mbi logjikën dhe filozofinë natyrore në fund të shekullit të 15-të përfshin një vizatim të kokës së një burri, me sytë dhe gojën hapur, vrimat e hundës të hapura dhe një vesh të përshkruar me shumë detaje. Brenda trurit shfaqen pesë rrathë të ndërlidhur që përfaqësojnë, nga e majta në të djathtë, selinë e logjikës së shëndoshë, të ndjekur nga vendet e imagjinatës, fantazisë, aftësinë konjitive dhe kujtesës. Sipas shpjegimeve shoqëruese, rrethi i logjikës së shëndoshë lidhet me zemrën, e cila është gjithashtu e dukshme në vizatim. Ky diagram është një shembull i mirë se si imagjinohej procesi i perceptimit në fund të Mesjetës, me një shtesë të vogël: megjithëse nuk përshkruhet në këtë ilustrim, supozohej (duke ndjekur Galenin) se në bazën e trurit ekzistonte një "rrjet i mrekullueshëm" - rete mirabile - i enëve

të vogla që funksiononin si kanale komunikimi për të rafinuar atë që arrinte në tru. Kjo rrjetë e mrekullueshme shfaqet në vizatimin e një truri që Leonardo da Vinci bëri rreth vitit 1508, në të cilin ai shënon qartë ndarjen e ventrikujve dhe u atribuon aftësi të ndryshme mendore seksioneve të ndryshme. Sipas Leonardos, "logjika e shëndoshë gjykon përshtypjet e transmetuara nga shqisat e tjera... dhe ndodhet në qendër të kafkës, midis qendrës së përshtypjes dhe qendrës së kujtesës. Objektet përreth transmetojnë imazhet e tyre te shqisat, dhe shqisat ia kalojnë ato qendrës së përshtypjes. Qendra e përshtypjes..." Mendja ia komunikon këto përshtypje logjikës së shëndoshë dhe prej andej ato nguliten në kujtesë, ku mbeten pak a shumë të fiksuara, sipas rëndësisë dhe forcës së objektit në fjalë. 15. Mendja njerëzore, në kohën e Leonardos, shihej si një laborator i vogël ku materiali i mbledhur nga sytë, veshët dhe organet e tjera të perceptimit bëhej "përshtypje" në tru, të cilat nga ana tjetër kanalizoheshin nga qendra e logjikës së shëndoshë dhe më pas transformoheshin nga një ose më shumë aftësi - siç është kujtesa - nën ndikimin e zemrës mbikëqyrëse. Vizioni i shkronjave me bojë të zezë (për të përdorur një imazh alkimik) u bë, në sajë të këtij procesi, ari i dijes.

Por një pyetje themelore mbeti e pazgjidhur: a ishim ne, lexuesit, ata që dilnim për të kapur shkronjat në tage, duke ndjekur teoritë e Euklidit ose Galenit, apo ishin shkronjat ato që vinin në kërkim të shqisave tona, siç pohonin Epikuri dhe Aristoteli? Për Leonardon dhe bashkëkohësit e tij, përgjigjja {ose treguesit e një përgjigjeje) mund të gjendej në një përkthim të shekullit të trembëdhjetë të një libri të shkruar në Egjipt dyqind vjet më parë (të tilla janë, ndonjëherë, luhatjet e dijes) nga dijetari i Basrës al-Hasan ibn al-Haytham, i njohur në Perëndim si Alhazen.

Egjipti lulëzoi në shekullin e njëmbëdhjetë nën Fatimidët, duke u pasuruar nga produktet e Luginës së Nilit dhe tregtia me fqinjët e saj mesdhetarë, ndërsa kufijtë e saj shkretinorë mbroheshin nga një ushtri e rekrutuar nga jashtë, e përbërë nga berberë, sudanezë dhe turq. Ky kombinim heterogjen i tregtisë ndërkombëtare dhe luftës mercenare i siguroi Egjiptit Fatimid të gjitha avantazhet dhe

objektivat e një shteti vërtet kozmopolit. Në vitin 1004, Kalifi al-Hakim (i cili erdhi në pushtet në moshën njëmbëdhjetë vjeç dhe u zhduk në mënyrë misterioze njëzet e pesë vjet më vonë ndërsa bënte një shëtitje të vetmuar) themeloi një akademi të madhe në Kajro - Dar al-Ilm, ose Shtëpia e Shkencës - asaj që mori frymëzim nga institucionet para-islarnike dhe përmes së cilës ai dhuroi koleksionin e tij të rëndësishëm të dorëshkrimeve për popullin, duke dekretuar që "të gjithë, pa përjashtim, mund të shkonin t'i lexonin, transkriptonin dhe studionin ato". Imagjinata popullore i kushtoi pak vëmendje vendimeve të çuditshme të al-Hakimit - të tilla si ndalimi i shahut dhe shitja e peshkut pa luspa - si dhe mizorisë së tij famëkeqe, për shkak të arritjeve të tij si administrator. Qëllimi i tij ishte ta bënte Kajron Fatimid jo vetëm qendrën simbolike të pushtetit politik, por edhe kryeqyteti i artit dhe kërkimit shkencor, dhe për këtë qëllim ai ftoi shumë astronomë dhe matematikanë të famshëm në oborr, përfshirë ibn al-Haythamin. Misioni zyrtar i Haythamit ishte të hartonte një metodë për rregullimin e rrjedhës së Nilit, në të cilën ai nuk arriti suksesin e pritur, por ai gjithashtu e kaloi kohën duke përgatitur një përgënjeshtrim të teorive astronomike të Ptolemeut (të cilat armiqtë e tij i hodhën poshtë si "më shumë një seri të re dyshimesh sesa një përgënjeshtrim"). dhe netët e tij duke shkruar një traktat vëllimor mbi optikën, i cili më vonë e bëri të famshëm.

Sipas ibn al-Haythamit, çdo perceptim i botës së brendshme përfshin disa përfundime të qëllimshme që rrjedhin nga aftësia jonë për gjykim. Për të zhvilluar këtë teori, ibn al-Haytham ndoqi arsyetimin bazë të teorisë aristoteliane të «intromisit" - e cila thotë se cilësitë e asaj që shohim hyjnë në sy përmes ajrit - dhe e mbështeti këtë zgjidhje me shpjegime të sakta fizike, matematikore dhe fizio1ogjike. Por, më rrënjësisht, ibn al-Haytham bëri dallimin midis «ndjesisë së pastër» dhe «perceptimit»: e para ishte e pavetëdijshme dhe e vullnetshme (si duke parë dritën jashtë dritares dhe hijet që ndryshojnë në mbrëmje), dhe kjo e fundit rezultat i një akti vullnetar njohjeje (si të ndjekësh tekstin në një faqe). Rëndësia e argumentit të ibn al-Haytham qëndron në faktin se ai identifikoi, për herë të parë,

në aktin e perceptimit, një gradacion të veprimit të vetëdijshëm, duke filluar nga «të parit» deri te «të deshifrosh» ose «të lexosh». Sistemi vizual i al-Haythamit siç shfaqet në Kitab al-Manazir të shekullit të 11-të, i vizatuar nga dhëndri i autorit, Ahmed ibn Xhafar.

Ibn al-Haythami vdiq në Kajro në vitin 1038. Dy shekuj më vonë, studiuesi anglez Roger Bacon - duke u përpjekur t'ia justifikonte studimin e optikës Papa Klementit IV, në një kohë kur disa fraksione brenda Kishës Katolike pohonin me pasion se hetimi shkencor ishte në kundërshtim me dogmën e krishterë - paraqiti një përmbledhje të rishikuar të teorisë së al-Haythamit. Duke ndjekur parimet e tij (megjithëse në të njëjtën kohë duke minimizuar rëndësinë e studimeve islame), Bacon i shpjegoi Shenjtërisë së Tij mekanizmat e teorisë së intromisit. Sipas Baconit, kur shikojmë një objekt (një pemë ose shkronjat SOL), formohet një piramidë vizuale me vetë objektin si bazën e saj dhe qendrën e lakimit të komesë si kulmin e saj."Ne shohim kur piramida hyn në syrin tonë dhe rrezet e saj vendosen në sipërfaqen e kokërdhokut të syrit, duke u thyer në një mënyrë të tillë që të mos kryqëzohen, shikimi ishte, për Bacon, procesi aktiv me anë të të cilit imazhi i një objekti hyn në sy dhe më pas kapet nga "aftësitë e tij vizuale".

Por si bëhet ky perceptim lexim? Si lidhet akti i kapjes së shkronjave me një proces që përfshin jo vetëm shikimin dhe perceptimin, por edhe përfundimin, gjykimin, kujtesën, njohjen, mençurinë, përvojën dhe praktikën? Al-Haytham e dinte (dhe Bacon pa dyshim u pajtua) se të gjithë këta elementë, të nevojshëm për aktin e leximit, i jepnin atij një kompleksitet të habitshëm që kërkonte, për t›u kryer me sukses, koordinimin e njëqind aftësive të ndryshme. Përveç këtyre aftësive, leximi ndikohet nga koha, vendi, pllaka, pergamena, faqja ose ekrani në sipërfaqen e të cilit zhvillohet akti i leximit: për bariun anonim sumerian, ai ndikohej nga fshati pranë të cilit ai kulloste dhitë dhe delet e tij, dhe glina e rrumbullakosur; për al-Haythamin, nga dhoma e re e bardhë e akademisë së Kajros, si dhe nga dorëshkrimi i Ptolemeut i lexuar me përbuzje; për Bejkonin, nga qelia e burgut ku u dënua për mësimet e tij joortodokse dhe nga

vëllimet e tij të vlefshme shkencore; për Leonardon, nga oborri i Mbretit Françesku I, ku kaloi vitet e fundit të jetës, dhe nga fletoret e shkruara në një kod sekret që mund të lexohet vetëm para një pasqyre. Të gjithë këta elementë, të një diversiteti shqetësues, u bashkuan në një akt të vetëm; ky ishte niveli i supozimeve të al-Haythamit. Por si ndodhi ky akt, çfarë lidhjesh të ndërlikuara dhe të forta krijuan këta elementë me njëri-tjetrin, ishte një pyetje që, për al-Haythamin dhe lexuesit e tij, mbeti pa përgjigje.

Neurolinguistika moderne, e cila studion marrëdhëniet midis trurit dhe gjuhës, filloi në vitin 1865, pothuajse tetë shekuj e gjysmë pas al-Haythamit. Në atë vit, dy shkencëtarë francezë,

Michel Dax dhe Paul Broca, sugjeruan, në studime të njëkohshme, por të ndara, se shumica dërrmuese e njerëzimit, si rezultat i një procesi gjenetik që fillon që në ngjizje, lind me një hemisferë të majtë cerebrale që, me kalimin e kohës, bëhet pjesa dominuese e trurit për kodimin dhe dekodimin e gjuhës; një pjesë shumë më e vogël e njerëzve, kryesisht me dorën e majtë ose që përdorin dy gjymtyrë, e zhvillojnë këtë funksion në hemisferën e djathtë cerebrale. Në shumë pak raste (te njerëzit e predispozuar gjenetikisht për një hemisferë të majtë dominuese), lezionet e hershme në hemisferën e majtë rezultojnë në një "riprogramim" të trurit që çon në zhvillimin e funksionit gjuhësor në hemisferën e djathtë. Por asnjëra hemisferë nuk fillon të kodojë ose dekodojë derisa personi të ekspozohet ndaj praktikës gjuhësore.

Përpara se shkruesi i parë të shkruante dhe shqiptonte shkronjat e para, trupi i njeriut ishte tashmë i aftë për akte shkrimi dhe leximi që ishin ende në të ardhmen; domethënë, trupi ishte në gjendje të ruante, të mbante mend dhe të deshifronte të gjitha llojet e ndjesive, duke përfshirë shenjat arbitrare të gjuhës së shkruar që ende nuk ishin shpikur. Kjo ide, që ne jemi të aftë të lexojmë përpara se të fillojmë ta bëjmë këtë - në fakt, përpara se të kemi parë edhe një faqe të hapur para nesh - kthehet te koncepti platonik se njohuria për një gjë ekziston në mendjet tona përpara se ta perceptojmë atë në realitet. Duket se të folurit evoluon në të njëjtën mënyrë.

Ne "zbulojmë" një fjalë sepse objekti ose ideja që ajo përfaqëson ekziston tashmë brenda nesh, "gati për t'u lidhur me fjalën". Është sikur të marrim një dhuratë nga hapësira e jashtme (nga prindërit tanë, ose ata që na flasin të parët), edhe pse aftësia për ta kapur atë dhuratë është jona. Në këtë kuptim, fjalët e folura (dhe, më vonë, fjalët e lexuara) nuk na përkasin as neve, as prindërve tanë, as autorëve që lexojmë; ato zënë një hapësirë të përbashkët kuptimi, një prag të përbashkët në fillim të marrëdhënies sonë me artet e bisedës dhe të leximit.

Sipas Profesor André Roch Lecours të Spitalit Côte-des-Neiges në Montreal, ekspozimi vetëm ndaj gjuhës së folur mund të mos jetë i mjaftueshëm që njëra nga dy hemisferat të zhvillojë plotësisht funksionet gjuhësore; ndoshta, që truri ynë të lejojë këtë zhvillim, duhet të mësohemi të njohim një sistem të përbashkët shenjash vizuale. Me fjalë të tjera, duhet të mësojmë të lexojmë.

Në vitet 1980, ndërsa punonte në Brazil, Profesor Lecours arriti në përfundimin se programi gjenetik që shkaktonte një mbizotërim të anës së majtë të trurit vepronte më rrallë te njerëzit që nuk kishin mësuar të lexonin. Kjo e shtyu atë të mendonte se procesi i leximit mund të eksplorohej duke studiuar pacientët te të cilët kjo aftësi ishte përkeqësuar. (Galeni kishte argumentuar shumë kohë më parë se një sëmundje jo vetëm që zbulon dështimin e trupit për të kryer një funksion, por gjithashtu hedh dritë mbi funksionin që mungon.) Disa vjet më vonë, ndërsa analizonte pacientët në Montreal me vështirësi në të folur ose lexim, Lecours bëri një numër vëzhgimesh lidhur me mekanizmat e leximit. Në rastet e afazisë, për shembull - në të cilat pacienti ka humbur pjesërisht ose plotësisht aftësinë për të folur ose për të kuptuar gjuhën e folur - ai zbuloi se disa lezione të trurit shkaktonin vështirësi çuditërisht të kufizuara ose të kufizuara në të folur: disa pacientë kishin vështirësi vetëm në leximin ose shkrimin e fjalëve të shkruara në mënyrë të çrregullt (siç janë fjalët angleze «rough" ose "tough"); të tjerë nuk mund të lexonin fjalë të shpikura ("fluidemo" ose "bujùm"); Ndërkohë, të tjerë mund të shihnin, por jo të shqiptonin fjalë të caktuara që dukeshin se ishin në një rend të

çuditshëm ose ishin të shpërndara në mënyrë të pabarabartë në faqe. Ndonjëherë këta pacientë lexonin fjalë të tëra, por jo rrokje; në raste të tjera, ata lexonin duke zëvendësuar fjalë të caktuara me të tjera. Lemuel Gulliver, duke përshkruar Struldburuggët e Laputës, vuri në dukje se kur mbushin nëntëdhjetë vjeç, këta pleq të shquar nuk mund të shpërqendrohen më nga leximi, "sepse kujtesa e tyre nuk i lejon të shkojnë nga fillimi në fund të një fjalie; dhe për shkak të këtij defekti, ata privohen nga i vetmi

shpërqendrim që mund t'i argëtonte". Disa nga pacientët e Profesor Recours vuanin pikërisht nga ky lloj çrregullimi. Për të komplikuar gjërat, në studime të ngjashme të kryera në Kinë dhe Japoni, studiuesit vunë re se pacientët e mësuar të lexonin ideograme, ndryshe nga ata që lexonin alfabete fonetike, reagonin ndryshe, sikur këto funksione specifike gjuhësore mbizotëronin në zona të ndryshme të trurit.

Sikur në përputhje me Ibn al-Haytham, Profesor Lecours arriti në përfundimin se procesi i leximit kërkonte të paktën dy faza: së pari "të parin" e fjalës dhe pastaj "të konsideronin" atë në dritën e njohurive të mëparshme. Ashtu si shkruesi sumerian i mijëra viteve më parë, unë përballem me fjalët, i shikoj ato, i shoh ato dhe ajo që shoh organizohet sipas një kodi ose sistemi që kam mësuar dhe e ndaj me lexues të tjerë të kohës dhe vendit tim - një kod i vendosur në seksione specifike të trurit tim. "Është sikur informacioni që sytë marrin nga faqja," argumenton Profesor Recours, "udhëton nëpër tru nëpërmjet një serie grumbujsh neuronesh të specializuara, të vendosura në rajone specifike të trurit, duke kryer funksione specifike.

Ende nuk e dimë saktësisht se nga çfarë përbëhet secila prej këtyre funksioneve, por në raste të caktuara të dëmtimit të trurit, një ose më shumë nga këto grumbuj shkëputen, si të thuash, nga zinxhiri, dhe pacienti bëhet i paaftë të lexojë fjalë të caktuara, ose një 11oj të caktuar gjuhe, ose nuk mund të lexojë me zë të lartë, ose zëvendëson një grup fjalësh me një tjetër. Mundësitë për shkëputjejanë, me sa duket, të pafundme." . Ndjesia e gjuhës e ndarë sipas funksioneve

të saj, siç është regjistruar në fotografitë e trurit të njeriut të marra në Shkollën e Mjekësisë të Universitetit të Uashingtonit. As akti kryesor i skanimit të faqes nuk është një proces i vazhdueshëm dhe sistematik. Në përgjithësi supozojmë se kur lexojmë, sytë tanë lëvizin pa probleme dhe pa ndërprerje përgjatë rreshtave të një faqeje, dhe se kur lexojmë shkrimin perëndimor, për shembull, sytë tanë lëvizin nga e majta në të djathtë. Kjo nuk është e vërtetë. Një shekull më parë, oftalmologu francez Émile Javal zbuloi se, në realitet, sytë tanë kërcejnë si pleshtat nëpër faqe; këto kërcime ose dridhje ndodhin tre ose katër herë në sekondë, duke "fshirë" rreth 200 gradë gjatë çdo sekonde.

Shpejtësia e lëvizjes së syrit nëpër faqe - por jo vetë lëvizja - ndërhyn në perceptim, dhe ne "lexojmë" vërtet vetëm gjatë pauzës së shkurtër midis këtyre lëvizjeve. Arsyeja pse ndjesia jonë e leximit lidhet me vazhdimësinë e tekstit në faqe ose ekran, duke asimiluar fjali ose mendime të tëra, dhe jo me kërcimet e menjëhershme të syve, është një pyetje që shkencëtarët ende nuk kanë qenë në gjendje ta zgjidhin.

Duke analizuar historinë e dy pacientëve klinikë - një afazik i aftë të mbante fjalime elokuente në një gjuhë të pakuptueshme dhe një agnostik që mund të përdorte gjuhën e zakonshme, por pa qenë në gjendje ta mbushte atë me ndonjë intonacion ose ndjenjë - Dr. Oliver Sacks arriti në përfundimin se "të folurit, të folurit natyror, nuk përbëhet vetëm nga fjalë...dhe në elokucion - në shqiptimin e kuptimit të plotë të folësit, të cilin ai e kryen me tërë qenien e tij - të kuptuarit e të cilit kërkon shumë më tepër sesa thjesht njohja e fjalëve." Pothuajse e njëjta gjë mund të thuhet edhe për leximit: duke ndjekur tekstin, lexuesi nxjerr kuptimin e tij përmes një metode shumë të ndërlikuar të kuptimeve të mësuara, konventave shoqërore, leximeve të mëparshme, përvojave personale dhe shijeve individuale. Ibn al-Haytham nuk ishte vetëm kur lexonte në akademinë e Kajros; mbi shpatullën e tij, si të thuash, ngriheshin hijet e dijetarëve të Basrës që i kishin mësuar kaligrafinë e shenjtë të Kuranit në sinagogë, ato të Aristotelit dhe komentuesve të tij të qartë, ato të kolegëve me të cilët

lbn al-Haytham do të kishte shkëmbyer përshtypje mbi Aristotelin, ato të Ibn al-Haythamëve të ndryshëm të cilët, me kalimin e viteve, përfundimisht u bënë dijetarë që al-Hakim i ftoi në oborrin e tij.

Ajo që duket se nënkupton e gjithë kjo është se, kur jam ulur para librit tim, unë, ashtu si Ibn al-Haytham para meje, nuk i perceptoj thjesht shkronjat dhe hapësirat e fjalëve që përbëjnë tekstin. Për të nxjerrë një mesazh nga ky sistem shenjash bardhezi, së pari duhet ta kuptoj sistemin në një mënyrë në dukje të çrregullt, përmes syve që lëkunden, dhe pastaj ta rindërtoj kodin e shenjave rue anë të një zinxhiri neuronesh që përpunon informacionin në trurin tim - një zinxhir që ndryshon sipas natyrës së tekstit që po lexoj - dhe që e mbush atë tekst me diçka - emocione, ndjesi fizike, intuitë, njohuri, shpirt - që varet nga kush jam unë dhe si kam arritur të jem ai që jam. "Për të kuptuar një tekst", shkroi Dr. Merlin C. Wittrock në vitet 1980, «ne jo vetëm që e lexojmë atë, në kuptimin e mirëfilltë të fjalës, por ndërtojmë kuptim prej tij». Në këtë proces kompleks, «lexuesit i shërbejnë tekstit. Ata krijojnë imazhe dhe kryejnë transformime verbale për të përfaqësuar kuptimin e tij». Dhe, edhe më mbresëlënëse, ata gjenerojnë kuptim ndërsa lexojnë, duke ndërtuar marrëdhënie midis njohurive të tyre, kujtesës së përvoja e të tyre dhe fjalive, paragrafëve dhe fragmenteve të shkruara." Prandaj, leximi nuk është një proces automatik i kapjes së një teksti ashtu siç letra fotosensitive kap dritën, por një proces rindërtimi i ndërlikuar dhe labirintik, i përbashkët për të gjithë lexuesit dhe në të njëjtën kohë personal.

Nëse leximi është i pavarur, për shembull, nga dëgjimi; nëse është një grup i vetëm karakteristik i proceseve psikologjike apo nëse në të vërtetë përbëhet nga një larmi e madhe procesesh të tilla, është diçka që studiuesit ende nuk e dinë, por shumë besojnë se kompleksiteti i tij mund të jetë po aq i madh sa ai i vetë aktit të të menduarit. Sipas Dr. Wittrock, leximi "nuk është një fenomen ideosinkratik ose anarkik.

Por as nuk është një proces monolit, unitar në të cilin vetëm një kuptim është i saktë." Përkundrazi, është një proces gjenerues që

pasqyron përpjekjen e disiplinuar të lexuesit për të ndërtuar një ose më shumë kuptime brenda rregullave të gjuhës."

"Të analizosh në mënyrë të plotë atë që bëjmë kur lexojmë", pranoi studiuesi amerikan

E. B. Huey në fund të shekullit të 19-të, "do të ishte pothuajse suksesi suprem i psikologut, sepse kjo do të thoshte të përshkruaje një pjesë të madhe të proceseve më të ndërlikuara të mendjes njerëzore". Jemi ende larg marrjes së kësaj përgjigjeje. Në mënyrë misterioze, ne vazhdojmë të lexojmë pa një përkufizim të kënaqshëm të asaj që bëjmë. E dimë që leximi nuk është një proces që mund të shpjegohet nga një model mekanik; dimë gjithashtu që ndodh në zona të caktuara të trurit, por e dimë po aq mirë që këto zona nuk janë të vetmet të përfshira; e dimë që procesi 1 leximit, ashtu si ai i të menduarit, varet nga aftësia jonë për të deshifruar dhe përdorur gjuhën, nga struktura e fjalëve që formon tekste dhe ide. Frika që duket se i shqetëson studiuesit është se përfundimet e tyre do të kompromet ojnë vetë gjuhën me të cilën i shprehin: frika Se gjuha është vetë një absurditet, një arbitraritet i pastër, se ndoshta nuk komunikon asgjë tjetër përveç pasaktësisë së thelbit të saj; se mund të varet pothuajse tërësisht për ekzistencën e saj jo nga ata që e shqiptojnë, por nga interpretuesit e saj, dhe se roli i lexuesve është ta bëjnë të dukshme - për të përdorur frazën e shkëlqyer të ibn-al Haytham - "atë që shkrimi sugjeron me anë të aludimeve dhe hijeve".

Përktheu **Rr. GASHI**

PROZA

ZEJNULLAH RRAHMANI
AZEM QAZIMI
BEDRI TAHIRI
GENT MARKAJ
EFIM ETKIND
CHARLOTTE BRONTË
JHUMPA LAHIRI
SLAVENKA DRAKULIQ

Zejnullah RRAHMANI

UDHËTIMI NË PARIS

A mund të krahasohej ky udhëtim me Myliten me udhëtimin e parë timin në Evropë, kur si djalë i ri mora një torbë krahu dhe hypa në Fush- Kosovë në Ekspresin e Athinës një mbrëmjeje dhe mbas pothuajse shtatë ditësh arrita një mëngjesi në *Gare du Lyon* të Parisit.

Isha me fat që zbrita nga treni herët në ferk të mëngjesit, se gjithë ditën e kisha përpara dhe mbasi nuk kisha asnjë adresë ku do të shkoja, dhe as nuk kisha njeri që të më priste e të më udhëzonte, udhëtova gjysmën e ditës duke pasur si orientim vetëm monumentet e njohura në gjithë botën, si Kulla e Ajfelit, Katedralja Notre-Dame de Paris, Luvrin…Isha në hapësirën e tyre, diku midis tyre, i humbur midis pallateve pesë – gjashtëkatëshe që renditeshin pa mbarim dhe ndryshonin vetëm në dekorimet e shumta dhe nuk kisha parë kurrë një qytet të tillë mes kopshtijeve e lulishteve të pafund!

Asokohe, nga ne gjimnazistët, Kulla e Ajfelit ishte një simbol seksi dhe në momente të talljes e të lojës i thoshim njëri-tjetrit 'hip këtu e shikoje Parisin', duke i treguar me dorën grusht ndërmjet kambëve. Më vonë shprehja disi ndryshoi pakuptueshëm dhe në vend të Parisit u vendos Stambolli sepse në qytet u shfaqen minaretë e para të xhamive dhe minaretë e tyne ishin rrethpreme gjithashtu…

Sa më përket mua, *Notre Dam de Paris* ishte e njohur dhe e qartë, se e kisha lexuar romanin e Hygoit dhe dy kapituj ishin pothuajse në tërësi përshkrime me detaje në të cilën do të zhvillohej ai, pastaj edhe kisha parë në kinema filmin mbi atë subjekt me artistët e famshëm Entoni Kuin dhe Gina Lolobrigjida, të cilën asokohe e adhuronim të gjithë…

Disi afër kësaj në mendjen time ishte L'Etoil - dhe këtë rrethi ynë i gjimnazistëve e kish përdorë gjatë e gjerë për ato rastet kur djali

i ri ia del që për herë të parë ta hapë derën e një vajze dhe të futet në të, pra të kalojë Portën Triumfale që është hapi kryesor i tij në jetë dhe prej të cilit ka me u mvarë shumëçka në zemrën e shpirtin e tij prej mashkulli…

Kishte edhe disa objekte të tjera të mrekullueshme me të cilat atëherë kishim lidhur koncepte të ndryshme të jetës e të vdekjes, të shkencës e të filozofisë, mirëpo, ta zëmë, Panteoni mbetej për të ardhmen, ose për të vendosur në të varre që na shtinin frikën, ndërsa Luvrin, të paktën unë, e kisha gjithë atë kohë si pikë orientimi, sepse shumë kohë më përpara kisha lexuar gjithë çka më kish rënë në dorë asokohe për pikturën, të cilën e adhuroja, megjithëse e kisha parë vetëm nëpër albumet dhe kartpostalet e ndryshme dhe nji mijë herë i kisha paramenduar korridoret e gjata e sallat e panumërta ku ruheshin andrrat e ndryshme njerëzore të mrekullueshme, të pikturuara me ngjyra magjike e në forma të përsosura… / **piktura/.** Natyrisht që pikturës asokohe iu shtua arkeologjia dhe skulptura dhe gjërat që vështirë i përthekon mendja e një të riu si ato që nga lashtësia janë ruajtur te Piramidat ose në vendet e largëta të Babilonisë…

Ditëve të tjera kisha kaluar shpesh nëpër Sheshin e Bastijës dhe ajo statuja e Shpirtit të Lirisë në majë të Kolonës së Korrikut më kishte magjepsur të gjitha herave që kalojsha, madje edhe më vonë, më duket që shpesh e kam imagjinuar lirinë si të tillë: një burrë energjia e të cilit e mund frikën dhe i heq prangat e njerëzimi, por që vetë nuk e shijon mrekullinë e asaj lirie të cilën në aktin përfundimtar të sakrificës ua dhuron të tjerëve, atyre që janë njerëz të zakonshëm, që në jetën e tyre janë të butë dhe të ndjeshëm, që të keqes ia lëshojnë rrugën dhe nuk kanë trimëri për t'u përballur as për ta mbrojtur e çliruar vendin…

Natyrisht që një të tillë e kisha dëshiruar ta shihja në Shesh, në Prishtinë dhe kurrsesi të gjallë, sepse atëherë ai i plotësonte të gjitha kushtet për t'u bërë Komandant, i tmerrshëm, kusar, vrasësi i njerëzve dhe i lirisë… ai që do të rrëmbente historinë dhe do ta vendoste vetën e tij aty, do ta rrëmbente Lirinë dhe do ta shfaqte vetëm në oborrin e tij, siç bajnë të gjithë sundimtarët e tillë!

Që në hapat e parë në Paris atë kohë, e ndieja vetën disi më ndryshe dhe më dukej që kisha përfunduar një jetë, kisha dalë përtej jetës sime në Prishtinë dhe se prej asaj kohe të shkuar më mbeteshin vetëm kujtimet e kënaqësive fëmijërore dhe rinia e varfër me disa aventura vajzash që nuk kishin zgjatë, ma mirë me thanë se shumica e atyre aventurave pos ndoj puthjeje e ledhatimi, kishin qenë aventura të imagjinatës. Nuk po them që në to nuk ka pasur shumë pasion dhe kënaqësi…por se edhe ato nuk dallonin nga ambienti i varfër deri në marramendje dhe jeta e ndrydhur sa palca e jetës kërcënonte me alarme të dhimbshme!...

Kur asokohe u ktheva prapë në Prishtinë, për shumë vite me radhë vazhdova të shfletoja librat që i solla me vete prej atyre librarive, si dhe albumet e dashura të pikturës që i bleva nëpër libraritë e trotuaret e shumta të Monmartit dhe pothuajse për çdo ditë zbuloja të fshehtat e ndryshme të strukura nëpër faqet e tyre dhe isha i magjepsur me atë bukuri, megjithëse jeta që gjeja nëpër ato ishte e ndryshme dhe pothuajse e një bote tjetër prej botës sime dhe të njerëzve me të cilët jetoja çdo ditë dhe shpesh tentoja ta harroja atë botë e ta braktisja, mirëpo librat më kthejshin prapë aty dhe ato nuk hiqnin kurrë dorë nga unë, madje as kur në çaste dobësie e shpirtngushtësie përplasesha në jetën e ndryshme të Prishtinës, të cilën tashti e njihsha shumë më mirë dhe të cilën mund ta krahasoja lehtësisht me Parisin, mirëpo thellë në zemër e ndieja që nuk mund ta ndërroja më dhe se përgjithmonë i përkisja Prishtinës.

Në mënyrë të veçantë, asokohe më pëlqente disi prirja ime prej burri dhe në përgjithësi ndarja e fortë nga vesi dhe vulgariteti, ndarje që mund të shihej e vërtetohej në Prishtinë përveç të tjerash edhe me qëndrueshmërinë e familjes dhe numrin e madh të anëtarëve të saj, dhe në mënyrë të veçantë në shoqërinë e atëhershme të shkrimtarëve e të artistëve ku absolutisht nuk kishte prirje të tilla homoseksuale, të cilat lehtësisht i shquaja në fytyrën e Albertinës, heroinës së Prustit, portreti i së cilës atë kohë më kish bërë përshtypje dhe më kish nxitur të kërkoja më shumë rreth jetës së tij, sidomos periudhës së rinisë dhe shoqërimin e tij në lojë me Antuanetë dhe Lusie Fore, të

cilave u lexonte poezitë e famshme në parqet e Champs-Élysées dhe Antuanetë (Marie de Benardaky) ishte dashuria e tij e parë, së cilës nuk kish pasur kurajon t'ia tregonte për ndjenjën, kështu që në jetën e tij e vetmja dashuri e madhe mbetej e ëma, e cila nga ana e lozës së saj familjare njihte edhe Ben Lévin që kish shkruar veprën *Grandeur et décadence d'un taleth polonais* në mbrojtje të hebrenjve nga asimilimi francez, ngase kishte një derdhje të hebrenjve në francezë dhe prej këndej në letërsinë franceze qenë shfaqur personazhe të jashtëzakonshme hebreje të kësaj natyre, sidomos të anës materiale si bankierë e fajdexhinj, pastaj kurtizanat e famshme, si në veprat e Stendalit e të Balzakut…Ky xhaxha i tij do të ketë edhe ndikime të tjera të veçanta dhe në idetë e shkrimtarit të ardhshëm, sidomos me konceptin e *romanit hebraik* në gjuhën frënge, një rrjedhë që pastaj do të shfaqet edhe në shumë gjuhë të tjera nëpër botë dhe një përfaqësues i të cilit sigurisht është Prusti, sado që në fakt ai vetë ka deklaruar që është i fesë katolike, mirëpo ndikimi i tij duket qartë edhe në stilin e tij, sidomos në frazën e gjatë dhe me fjali të shumta të ndërmjeme. Disa prej çështjeve me të cilat do të merret ky xhaxhai i tij do të projektohen edhe në veprat e mëvonshme, si asimilimi i ngatërruar dhe shpesh vullnetar i hebrenjve, antisemitizmi në rritje në gjithë Evropën, masoneritë frënge, skoceze etj. Natyrisht që lidhja me Ben Levin në njërën anë dhe në anën tjetër mënyra e jetesës së tij më kanë shpënë në dualitetin e tij hebraiko - frëng dhe domosdo në variantin e letërsisë së tij midis afërsisë me faktin jetësor, me faktin e jetuar dhe artin e estetizmin e lartë që e përshkon veprën e tij. Në njërën anë libri i tij i hershëm dhe i pambaruar *Zhan Santej* dhe në tjetrën përsosmëria e *Duke kërkuar kohën e humbur*! Në të parin ka qindra e qindra faqe plot me fakte jetësore të autorit të ri dhe dëshirën për të shkruar një *roman autobiografik* dhe tjetri një *roman à clef* në të cilin shumë prej ngjarjeve e personazheve janë përshkrime të njerëzve realë dhe historitë e vërteta bashkë me ato personazhe paraqiten si histori fiktive dhe shpesh nëpër to ndihet një notë e mprehtë satire. Disa nga elementet e tilla autobiografike gjithmonë më ka pëlqye me i pasë edhe libri im, të cilin një ditë do

ta shkruaj! E para, se edhe tash mendoj që një pjesë e gjanave të cilat i kam jetue në familjen time janë shumë më të rëndësishme e më të thella se ngjarjet fiktive dhe ato që dikush mund t'i trillojë në përpjekjen për të krijuar art, dhe e dyta, se një familje si kjo, që tashmë është shtrirë në dy a tri kontinente dhe ka krijuar çdokund pika të forta të ekzistencës njerëzore, ka një mision njerëzor të cilin një sy i kujdesshëm mund ta ndiejë e ta shohë deri diku dhe për aq pak sa mund të trajtohet si letërsi, mund ta kryejë detyrën e fshehtë, sigurisht që në fillim kjo është disi vështirë për t'u kuptuar, mirëpo ajo gjithqysh që mendjen e lexuesit e hap ndaj një bote më të gjerë dhe prekë shpirtin, gjithashtu mund të bëhet që një gjë e tillë të jetë një *hierofani* e zbulimit të jetës vetë…

Pas gjithë atyre viteve, se si një takim i një nate me Mylitën po futej pandalshëm në një krahasim arti e njohje dhe për më tepër, në një rend simbolesh të kënaqësisë e të njohjes së esencave njerëzore ekuivalent me udhëtimin e rinisë në Paris!...

Harrova me thanë që asokohe, në fund të ditës, zura me qira një dhomë në një bujtinë të vogël anash *Rue de Fleurus,* e cila në fakt do të jetë për mua një pikënisje e njohjes së Parisit, një lloj sonate e imagjinuar si ajo e Sonata e Vinteuile në *Rruga e Swanni*t…dhe duhet të kem kaluar me dhjeta herë pranë shtëpisë nr. 27. ku Gertruda Stein ka pasur sallonin e artistëve, por asokohe unë nuk kam pasur shumë njohuri për letërsinë amerikane, ta zëmë Heminguej ishte i njohur, por të tjerë, si Francis Scott Fitzgeraldi, Sincler Lewisi ose Ezra Pound…nuk i kisha dëgjuar asnjëherë… se njizet vjeç i takojsha këmbekrye rrethit frankofon…

Prej aty mund të kaloja shpejt nëpër Kopshtin e Luksemburgut, pranë Shadërvanit Medici, ose siç më pëlqente edhe më shumë, djerrakohesha nëpër Bulevardin Sent Michel e deri te Panteoni, kohë që intensivisht mendoja se kënd ta vendosja po të ishte një i tillë në Prishtinë, ndoshta do ta vendosja Bogdanin, mirëpo nuk dihej ku janë shkri përfundimisht eshtrat e tij, pasi ua kishin hedhur qenve të Prishtinës, dhëmbët e të cilëve mund ta përtypnin lehtësisht shumicën… ose edhe Gjergj Fishtën, mirëpo fatkeqësisht edhe atij

nuk mund t'i gjindeshin eshtrat sepse ia kishin hedhur në lumë dhe ai i kishte tretur përfundimisht, sepse në fakt ia kishin hedhur në Bunë e jo në Akeron, kështu ishte edhe punën e Lekë Dukagjinit, që mbeti i varrosun në vend të panjohur dhe nuk dihet kush ia treti eshtrat: turku a venedikasi?... Tekefundit, Dukagjinët, edhe po t'i mbledhë njeri të gjithë së bashku, ata të Dukagjinit, të Lindjes e të Perëndimit, të gjithë mund të vendosen lehtësisht në njërën nga xhamiat e tyre në Prizren dhe nuk do të lakmonin fare Panteonin e mundshëm të Prishtinës…

Nga këndi i atëhershëm i shikimit, ajo nuk ishte një shëtitje e thjeshtë dhe as një argëtim i lirë i një fëmije të natyrës në botën e një qyteti! Ishte një mbledhje e çuditshme e informacionit estetik dhe historik të artit, nga një artist në rini, që kërkonte të gjitha çështjet t'i shikonte nga gjendja e sotme drejt të kaluarës, sepse në vendin e vet nuk gjente pothuajse asgjë të dallueshme e të vërtetë nga ajo e kaluar dhe për më tepër, e kishte të vështirë të identifikonte veten e të tashmen në përkatësi e rrjedhë të historisë së popujve…Dsia kala pothuajse të rrënuara mesjetare, asnjë histori ndër varreza, asnjë datë e origjinë, pothuajse asgjë të shkruara e të ruajtur për të ardhmen…kishte xhamiat e dy sulltanëve dhe xhamiat e heshtura të Dukagjinëve në Prizren dhe kishat e njohura bizantine në Deçan e në Pejë…dhe Sarajin e Pashës në Prishtinë dhe gjithë atë rrëmujë shtëpish allaturke, serbët e përhapur nëpër apartamentet moderne, që po ndërtoheshin enkas për ta në lagje të ndryshme të Prishtinës, lagjet e ndërtuara me qerpiç prej shqiptarëve, me crepë magjupi, anash sokaqeve të ngushta, në qendër të shtruara me kalldrëm dhe tutje me zalle dhe me tutje balta përbalte çdo gjë drejt katundeve të padukshme në fund të fushave!...

Ja pra, si mund ta vendosja në zingjirin e kohës së jetës sime atë copë rruge me Mylitën nga Xhamia e Madhe përkëput Mahallës së Katër Llulave dhe deri në cep të Mahallës së Muhaxherëve, ku tashmë serbët e zotnonin shumicën e shtëpive sepse muhaxherët e shkretë që shpëtuan nga Nishi e katundet e Toplicës dhe erdhën e u vendosën Prishtinë, nuk munden me zanë vend as aty, se serbi ia mbërrini edhe

në Prishtinë dhe ata, të mësuar me historinë e tmerrshme, u çuen e ikën edhe prej aty dhe shkuan në Turqi…

Tekefundit, atë pjesë të rrugës edhe nuk e bëmë së bashku me Myliten, po secili për hesap të vet dhe në njëfarë distance të vogël, se qyteti kish gojë të këqija dhe kushedi çka mund të na pillte prej asaj rruge!?

ELLA

Ella i mbante në dorë sandalet e bardha.

Nji turbullim i madhe më zuni kur e shikova.

Ecte zbathur nëpër pluhur.

Pluhuri i saj mue më mbështillte porsi edhe atë vetë.

Pluhuri i ngrihej kërcinjve të këmbëve të gjata dhe ajo dukej sikur po ecte përmbi një bashkë të artë, të ngadalshme. Një moment m'u duk sikur nëse ajo do të ngriste duart lart, prapa krahëve të saj do të shfaqeshin krahët e engjullit dhe ajo do të zhdukej përgjithmonë… ose se do të ishte fundi im! Mirëpo ajo po afrohej, se unë e shihja gjithnjë e më qartë, dhe madje fillova t'ia dalloja ngjyrat e rrobave dhe pak më vonë edhe të fytyrës dhe ajo ishte vërtet gruaja të cilën po e pritja me kaq shumë dëshirim e frikë!

Derisa Ella afrohej hap pas hapi, unë pothuajse e ndieja si diçka fizike, se thellë në shpirt po se po, se unë e ajo ishim kapërthyer në një lidhje e marrëdhënie të jashtëzakonshme dhe se kjo marrëdhënie po formonte shpejt lidhje të tjera të shumta, çka objektivisht tregonte për qenien e një rrjete shumë më të gjerë e më të thellë të kësaj marrëdhënieje që posa kishte filluar të ndërtohej e ndërthurej dhe brenda së cilës po më krijohej vetëdija se unë kështu po e thelloja dijen për vetën time, se pandalshëm po e njihja dhe po e hapja rrugën e thellë nëpër vetën time!

Secili hap që Ella e bënte drejtë meje, që më afrohej, në të vërtetë e bënte më të qartë se vetja ime mund të ekzistonte vetëm në raport me të, sepse ndryshe nuk do të ekzistonte në ato çaste!

Ishte e qartë që përreth saj dhe në pikën ku unë ndodhesha, qenë shpërndarë dhe na kish përfshirë nji sistem i tërë trupash që përfaqësonin pika të ndritshme në një hartë, ose yje të shumta në qiell, që udhëtojnë së bashku dhe që nuk mund të shpjegoheshin me një forcë tërheqëse ekuilibriste të llojit: as nuk mund të afrohesh - as nuk mund të largohesh, dhe as me qenien e shumë humnerave të zeza midis tyre! Unë vazhdoja të dëgjoja zhurma të ndryshme, të qerres që largohej diku, të hapave të Ellës që tha se është Nakija dhe zhurma të ndryshme të pyllit, dhe për më tepër, dëgjoja zëra që thjesht shpërthenin nga vetja ime dhe isha i bindur që të gjitha flitshin qartë dhe me kuptim dhe se ato ishin esenca e qenies sonë në ato momente, ndërsa ata zëra që Ella i lëshonte drejt meje ishin ajo që dëgjoja nga përvoja e drejtpërdrejtë dhe që buronte nga ajo pa dijen e saj, pra ishte përtej saj dhe ishte thjesht shpirtërore, në mos edhe më shumë, ishte ai zëri i hyjnores të cilin nuk mund ta kontrollonte dhe as ta frenonte, megjithëse e artikulonte. Forca a atyre zërave ishte masa më e vogël e intervalit që arrinte deri në veshët e mi, të cilin në fakt unë më shumë e dëgjoja me zemër e me shpirt se me veshët.

Në këtë pikë, ajo prekje e saj përmes zërit të panjohur në shpirtin tim, disi fare shpejt zuri të zbulonte në mendjen time që po e hulumtonte kujtesën, një fushë të habitshme të kontakteve të mia me femrën, atë fushën ku unë përmbushja misionin e pakuptueshëm të seksit me gratë që përmbushnin detyrën, ndaj dikujt për mua të panjohur dhe ndaj meje që realizohesha në to, në një mënyrë shumë të veçantë e të thellë, përtej secilës dashuni, përtej martesës e penetrimit seksual të mashkullit në femrën, përtej të gjitha lidhjeve të mundshme…ishte si komunikim forcash të errëta që takohen për herë të parë në Krijim!...Mirëpo nuk isha në gjendje me e definue atë krijim, as atë forcë elementare që e bënte të mundur atë takim, as nuk mund të parashihja pasojat dhe rezultatet e atij veprimi që pa dyshim ka me lënë në mua shijen e një përvoje të bukur, por edhe të rrezikshme dhe të errët! Nuk mundesha me e përcaktue as sasinë dhe as vëllimin e asaj që ka me ndodhë me mue dhe as kohën që ka me qenë e saj dhe në te gjithë jeta e ime!

Ato futeshin në mue përgjithmonë, megjithëse kalonin me mua veç nji çast të përhumbur të jetës!

E vërteta ishte që tashmë, shumë herë, kisha marrë kohë pas tyre e isha mbyllur në vete dhe kisha kërkuar me ngulm në hijet e saj, e bile edhe në terrin e vetvetes, që të shihja këto që më ndodhnin në këtë zë femrash dhe të nxirrja përfundime mbi atë që ishte imja, njerëzore, që ishte ajo që secili mashkull e gjen në femrën e përzgjedhur dhe ta kuptoja këtë zgjedhje si mashkull, si njeri, e pastaj, të merresha edhe me atë anën tjetër të saj, me atë që ishte mister, e fshehtë, e pazakonshme, fine dhe hyjnore dhe të cilën shorti i panjohur e kish dhënë ta takoja në rrugën time dhe të përpiqesha ta definoja e kuptoja në këtë histori!

Duhej të shikoja edhe më larg, përtej të dyjave dhe të diskutojsha me vetën në mos e gjithë kjo ishte vetëm një trill i vockël e vetës sime, teksa ndërtoja rapsodinë e panjohur që një ditë do të këndohej në shkrimin tim!?

Po mësoja me jetue me këto gra dhe jo vetëm me ecë mbas tyne siç bajnë njerëzit në përditshmëri.

Ndërkohë, duhej të stërmundohesha për të ndërtuar një ekuilibër midis intensitetit të pranisë së tyre në jetën time dhe qetësisë që pasonte kur largoheshin, ndërsa unë duhej të mblidhja e sistemoja gjithë ato gjëra që mbeteshin në mua mbas ikjes së tyre. A nuk ishte secila një stuhi e det i tërbuem që derdhte mbi breg gjëra nga më të çmendurat e të panjohurat!? Tensioni i pakufishëm i atyre takimeve pasohej me çlirimin momental kur zgjohesha i humbur dhe vetëm në botën time…

Shfaqeshin pafund në atë rrjedhshmëri teknike lëvizje me diapazon të gjerë dhe dinamik të pasazheve të ndërlikuara edhe për mendjen shumë të mësuar, gjë që nuk mund të thosha për vete, megjithëse edhe atëherë sikur tash përpiqesha të gjeja në tërë këtë zërin tim brenda atij disenji hyjnor me të cilin më shfaqeshin ato. Ishin një histori njerëzore të paparashikueshme, megjithëse mbas përsëritjeve në variante të ndryshme deri diku e ndieja dhe e kuptoja gjallërinë e kontrastit ku shfaqeshin. Kishte shumë episode

dhe lëvizje që duhej integruar në një strurkturë që isha unë, duke e shfaqur gjithë atë gamë gjendjesh shpirtërore, gjithë ato ngjyra emocionale dhe tonalitete ndjenjash që krijonin muzikën e shpirtit tim në mënyrë spontane derisa improvizoj i frymëzuar nga ato në mënyrë të lirë…A thua që një ditë kam me e këndue saktësisht dhe në formën e tij të pastër kuptimin e rapsodisë së tillë hyjnore të shkrimit, që duhet t'ua lë në trashëgimi brezave, edhe pse ai mund të jepet i plotë dhe i tëri vetëm në formën e kënduar, ma mirë me thanë, në formën e shkruar!?

Në këtë rast, detyrimi moral i këtij kuptimi nuk mund të mbështetet në rregullat e parimet e ndryshme të cilave njerëzit normalisht u nënshtrohen në jetën e tyre.

Për mua ishte me rëndësi të kërkoja dhe të kuptoja pasojat e veprimit në të cilin isha lidhur përmes *eudaimonizmit* të shpirtit pashkëputshëm në rrjetën e tyre e cila, pos që synonte ta fitonte kënaqësinë supreme dhe ta minimizonte dhimbjen, synonte të unifikonte në atë gjendje edhe përsosmërinë e çdo lloji, virtytin moral dhe virtytin si të tillë në qenien e tij.

Ai përfshinte gjithë forcën, trimërinë dhe zgjuarsinë time, e cila më nevojitej për të bërë jetën racionalisht të qëndrueshme dhe superiore si jetë morale, ku realizmi moral mund të përzgjidhte arsye të forta brenda shumësisë së vlerave morale, midis të cilave disa dukeshin të veçanta, të sakta mirëpo edhe qartazi shfaqeshin brenda meje në konflikt me njana-tjetrën. Natyrisht që edhe në këtë afrim unë vazhdoja t'i përmbahesha të folunit të sinqertë dhe praktikoja gjithmonë detyrimin moral për të thënë të vërtetën edhe kur ajo mund të më dëmtonte, madje edhe të më rrezikonte!

Ky realizëm moral më dukej, atëherë, si një hyrje në botën e universalizimit moral, të përafërt me mësimet *Baba* mbi raportin midis njeriut dhe Zotit.

Në këtë pikë, në mendje më lidhej disi detyrimi i tyre që prekte në dy anë të ndryshme: në atë ligjor dhe në atë të kënaqësisë dhe me sa e dija jetën, këto shpesh ishin në kundërshtim të hapur dhe sillnin fatkeqësi e dhimbje të shumta! Ndërsa sa më përket mua, vetës

sime, jo edhe aq rrallë më kish shkuar mendja që disi edhe mund të ngatërrohesha në një paradoks të kënaqësisë, megjithëse bëja çdo gjë që t'i shmangesha dhe kish shumë kohë që këto ikjet e mia nuk ishin për të gjetur kënaqësinë e re dhe as kënaqësinë supreme, po më shumë ishin largime, meditime mbi natyrën e vërtetë të jetës sime!

Duke e kërkuar këtë të vërtetë, shpresoja që po e shmangia edhe mundësinë që duke kërkuar vazhdimisht e pandërprerë kënaqësinë, të bëhesha i pakënaqur, duke e kërkuar me ngulm lumturinë, të isha i palumtur!

E vërteta duhej të ishte ajo dorë ndërhyrje, e cila do ta shpëtonte përfundimisht jetën time dhe dashurinë!

Shpesh kur ulesha diku larg, dhe shumë larg prej të gjithëve, depërtoja me ngulm në terrin e shpirtit për të kërkuar në mos ajo kënaqësi përfundimtare, ai kërkim i lumturisë që duhej të ishte përtej, ishte vetëm një synim për të qenë i realizuar në ndjenjën e fuqisë e të sundimit. Kisha nevojë të isha i fuqishëm për të marrë e pushtuar një femër? Për të përdoruar e sunduar një grua!? Për të sunduar edhe përtej saj? Të tjerat? Përfshirë edhe pasojat, atë që përfaqësojnë burrat!? Apo, tentoja të dëshmoja burrërinë time dhe të përqendroja në tipin e burrërisë gjithë aspektet e ndërtimit të llojit çfarë kërkoja të jem në jetë?! Një mashkull që qëndron me këmbë në tokë të burrërisë, pa pasur frigë nga toka e butë dhe e shafues e një burrërie të brishtë - njësoj larg edhe nga burrëria toksike në të cilën një femërorësi toksike mundet me e shty lehtë njeriun drejt ferrit dhe përfundimisht me e marrë në grremç shpirtin tij mëkatar!

Mos ndoshta ndjenja që kur e pushtoj njërën, kur e kapërcej rezistencën e saj, ajo kap kulmin e bregut të kënaqësisë, zenitin qiellor dhe se kjo ndërmjetëz është kulmi i asaj që dëshiroj e jo kënaqësia e lumturisë!?

A thua dëshiroj të dukem në sytë e këtyre grave për ta ushqyer atë ndjenjë fuqie për të cilën kam nevojë kur jam larg tyre i mbyllur në vetvete dhe në botën time të vogël!?

Unë bëj gjënë time dhe ju bëni atë që keni, - u them në fund të asaj jete me ato, sepse në fakt nuk i kërkoj më pasi në fund të

çdo kërkimi gjej një tjetër grua nga ajo që njoha në të dikur dhe prandaj kërkoj dhe gjej një grua tjetër dhe gjetja e saj shënon fundin e ekzistencës së asaj të përparshmes! Në fund të Lulisë përfundimisht gjeta Zoen dhe në përfundim të Zoes Ejglen dhe përtej saj Mylitën dhe përtej Mylitës Druanten e Adyan!...

Më pëlqente të mendoja se ndër këto që i bëja, i bëja jo për të përmbushur pritjet e atyre grave, madje ndonjëherë mendoja që edhe ato nuk ishin në ato vende për të përmbushur pritjet e mia, por edhe unë edhe ato thjesht e kishim gjetur rastësisht njëri-tjetrin dhe as nuk u afruam ndonjëherë, as nuk u plotësuam, përkundrazi, vetëm grabitëm e morëm me vete disa gjëra që na duheshin nga tjetri, disa gjëra të çmueshme për të cilat tjetri as nuk kish ditur më parë që i disponontе`…dhe u larguam nga njëri tjetri me të shpejtë!

Providencë hyjnore sipas së cilës në një kohë të caktuar e të veçantë, kishim udhëtuar larg e larg nëpër botë të ndryshme dhe ajo kish bërë që të ndodheshim rastësisht në të njëjtin vend, për të përmbushur qëllimin hyjnor ose për t'i mësuar një mësim qenies njerëzore të padijshme!?

Mirëpo, as kjo nuk ishte e vërteta e plotë!

Përtej një ane të tillë të mundshme ishte ajo ana tjetër, shenjat e të cilës më thoshin që asgjë në atë kërkim nuk kishte qenë e rastësishme dhe se njësoj sikur unë, ato më kishin kërkuar për njëfarë kohe për të më gjetur dhe se secila prej tyre, sikur unë, ia kishin dalë të më gjenin dhe se më kishin takuar në momentin e duhur, siç i kisha gjetur dhe takuar unë dhe se udhëtimet tona të gjata e esenciale për jetën, kishin përfunduar në të njëjtën pikë ku ishim takuar dhe kishim përmbushur veten tonë në providencën hyjnore…

Me këtë rast ngadalë dhe përfundimisht po e kuptoja që rrugët që zgjidhja për të arritur diku ishin fare të parëndësishme sepse gjithnjë ishin dydrejtimëshe dhe unë zgjidhja njërin nga ato drejtime të detyrueshme dhe kujtoja që ai drejtim më nxjerrë në cak!

Në fakt, përpara meje gjithmonë kanë qenë shumë më tepër rrugë dhe sidomos shumë më tepër drejtime! Nuk ishte vetëm ajo rrugë dhe as nuk ishin vetëm dy drejtimet e njohura!

Kisha në jetë rrugë të tjera, po ashtu si kisha qasje në rrugën e mesme dhe rrugën tetëfishe e në rrugën dhjetëfishe dhe se veprimet e mia mund të kishin pasoja në mos në këtë jetë, pas vdekjes, dhe se dëshmia më e mirë e gjithë kësaj ishin këto gra që çuditërisht ndiqnin ritualin e seksit me të panjohuri

Ritual i vjetër me mijëra vjet, që nga fillimi, mirëpo në fakt i ri në jetën e secilës grua, ashtu siç ishte i ri edhe për mua si për secilin burrë, më jepte shumë gjëra të tjera, ndoshta edhe më të çmueshme edhe se kënaqësitë e seksit dhe dilemat që hapen mbas secilit takim të tillë.

Ato gra dhe përvoja e takimeve me to gjithmonë shtriheshin përtej zonave të ndjeshme të kënaqësisë dhe hapnin dyer të panjohura të trupit femëror dhe përtej tyre, hapësira të bukura e të përjetshme shpirtërore që prekin në esencat e jetës dhe pastaj rrjedhin nëpër botën e ndarjes e të vuajtjes e të pikëllimit dhe përfundimisht boshllëkut që mbetet prapa…

Ndër këto dhoma të fshehta të shpirtit, më të mëdha se humnerat e zeza midis yjeve të një galaktike, kisha parë me habi se si jetojnë qenie të paracaktuara të secilës, ndonjëherë të manifestuara si qenie elegante, e brishtë dhe e pafund në delikatesën e përsosurisë, rrethuar me luksin e kësaj bote në të cilën sillet duke lënë të kuptohet që çdo gjë aty dhe ashtu siç është, është vetëm pse kualitetet e saj e meritojnë dhe e krijojnë atë ndër veprimet e përditshme të jetës së saj dhe se ajo ndez e ndriçon çdo gjë që i afrohet dhe në këtë aftësi shfaqet natyra e saj thellësisht sensuale…

Ndërkohë, unë e ndieja dhe e kuptoja që përtej këtyre elementeve të mrekullueshme, që duhej t'i zotëroja edhe unë në sytë e tyre, të natyrës së femrës së tillë është dhe në çastin e duhur edhe dëshmohej, natyra e saj e fuqishme por e hapur dhe e pambrojtur, mirëpo qysh në çastin e parë e parezistueshme!

Secila grue e dashuri e tillë ishte një betejë e fituar në fillim dhe e humbur në fund për të dy, ndërsa koha e humbjes ngadalë futej në magjinë e kujtimeve…

Një femër e tillë - një galaktikë me yje të ndryshme, ndonjëherë tjetër shfaqej në formë të një gruaje një ditë më parë si e panjohur, por që menjëherë e ndien njeriu se është Qenie e krijuar nga Zoti për të ndikuar e udhëhequr jetën e mashkullit, pra edhe jetën time!

Një femër e tillë më shfaqej si një bimë e mrekullueshme, lulja e të cilës ta robëron shikimin me të parën dhe magjia e saj është robëruese. Flirti i saj i shprehur në një moment mundet me u shkri në një buzëqeshje dashunie, ashtu si në një moment të kohës kur rrjedha e çuditshme dhe e panjohur e jetës buzëqeshjen e gruas së tillë e kthen ngadalë në një buzëqeshje sarkastike, ose në një buzëqeshje dëshpërimi e humbjeje, e kupton që bota e saj ka lëvizur nëpër hapësirat e shpirtit dhe dëshiron të dalë prej aty sepse nuk e përballon robërimin!

Kisha parë gjithashtu se si një grue është për shumë kohë selektive, shumë e vendosur kur nuk e ndien tërheqjen nga ana e mashkullit! Duket e rezervuar dhe është e vetëdijshme për fuqinë e qëndrimit të tillë, e vendosur në thellësi të karakterit të saj të mos e pranojë e tolerojë një mashkull të dobët dhe tepër të ndjeshëm, madje as një me karakter mesatar.

Femra e tillë e do në krah një mashkull të fortë në krah për udhëtimin e saj në jetë, madje edhe nëse i bën vetëm disa hapa me të! Prapa qetësisë së saj të ftoftë dhe të ndjeshme, njeriu mendon se po e shikon një femër marramendëse dhe se përtej dukjes nga pak të egër, ajo thellë-thellë, është një xhevahir dhe kërkon për vete një çmim të lartë jetësor. Në një mënyrë, një femër e tillë se si i afrohej gruas sipërmarrëse që botën e shikon si një mundësi për të ndërtuar një perandori, në mos një civilizim, mirëpo dallimi midis këtyre të dyjave është si dallimi i civilizimeve që kanë rrjedhur nga njëra-tjetra…

Më në fund, kisha filluar ta kuptoja që femra gjithmonë është një qenie e panjohur për mashkullin, derisa të futet në ritualin e seksit, ndërsa vetëm amësia ua siguron statusin e përjetshëm të feminitetit. Të bërit seks me mashkull, cilado qoftë burrëria e atij personi, madje edhe në rastet kur ajo burrëri mashkullore është e brishtë, e bënë

femrën të jetë dhe të ndihet femër. Kjo esencë është e përhershme për femrën, ndërsa varietetet e burrërisë gjithashtu mund të kushtëzohen nga të qenët baba ose jo, si dhe nga fakti që një jetë me llojin e caktuar të femrës mund të ndikojë dukshëm në burrërinë e mashkullit.

Ka një burrëri helmuese, që prish ekuilibrin e marrëdhënies me femrën, por prish edhe ekuilibrin emocional dhe psikologjik të mashkullit në rast të konfrontimin me këtë femërorsi, dhe prej një burri të çmuar viril, siç ka thanë latini, ngadalë krijon nji burrë mizogjen dhe të gatshëm për sulm seksual dhe dhunë në familje…

Një kohë, ikja ime e shpeshtë nga qyteti dhe kthimi në natyrë, më dukej se ishte edhe një si kërkesë për të sjellë në përmasa të duhura sjelljen disi "të fortë" ndaj femrave me të cilat kaloja ndonjë natë nëpër podrumet e baret e natës në Prishtinë dhe madje njëherë edhe u thashë miqve se dua një kohë për t'u agrarianizuar dhe çliruar nga një ndjenjë që e shtyn njeriun të jetë gjithnjë aktiv, të atakojë, të jetë i guximshëm dhe dominues në raport me femrën…

Ndërkohë kisha nevojë për jetën e dikurshme të fëmijërisë: bredhjen e gjatë nëpër pyje… Kisha nevojë me pre me sopatë trungje lisash të rrëzuar, me heq nga rruga e malit gurët që kanë rrëshqitur e janë rrokullisur deri aty, ose me u ndihmue katundarëve me i bajtë dujtë e grurit dhe me i ba shtregë në lamë, me kositë gjithë ditën në livadhe, të cilat kosëtari i panjohur po priste të shoqen me ia sjellë drekën dhe po pushonte e fshinte djersët…ose njiherë madje punova disa ditë falas për me çelë bunar për një familje që kish nisë shtëpinë në truell të ri…Me një fjalë, kisha nevojë të përzihem me njerëzit që punojnë e shoqërohen dhe nuk kanë hidhërim në zemër por që djersa u pikë në ballë dhe duart bahen me zhula nga bishti i sopatës a i tërfurkut që formojnë kallo… Dëshirojsha që përfundimisht të lirohem nga ndjenja e të qenët përherë i ri, të cilën e ndieja ndonjëherë me gratë në moshë më të madhe sesa unë dhe të cilave jo rrallë u afrohesha dhe kaloja kohë me to.

Kjo ndjenjë e pranisë së një djali më të ri në moshë sesa vërtet isha, shfaqej ndonjëherë pothuajse në të njëjtën kohë me ndjenjën se brenda meje ishte gjithashtu një person më i vjetër sesa në të vërtetë

isha dhe se të dy personat bashkëjetonin në mua sipas rastit.

Djali i ri në mua shfaqej energjik dhe kërkimtar, madje edhe jashtëzakonisht kreativ dhe në përgjithësi krijonte hapësira artistike sidomos në shkrimet, por edhe në fushat e tjera të artit, si në muzikë të cilën pothuajse e përpinte në tërësi, ndërsa tingujt dhe melodité jehonin për shumë kohë në kokën time edhe pasi koncertet harroheshin e orkestrat shthureshin…Gjithashtu, shpirti i djalit në mua pothuajse çmendej përpara tablove të pikturave dhe jo vetëm që emocionalisht futej në brendinë e atij arti, po ishte në gjendje edhe të lëvizte elemente e të plotësonte imazhin e tyre sipas prirjes e dëshirës sime…

Në thellësi timen, ky djali në mua, nuk pranonte asnjë kufizim të shfaqur në art dhe asnjë formë të ngurtë dhe asgjë tjetër që në ndonjë mënyrë mund ta kufizonte lirinë!

Kjo mënyrë e mendimit që thellë-thellë nuk mund të kundërshtohej nga unë dhe aty-këtu ndër veprimet e punët me të cilat merresha, kisha bindjet që jo rrallë i afrohesha një qenie të vogël, por të përjetshme, një shpirti si Lacchusi, ose edhe vetë Dumuz bariu, ose cilido bari tjetër si Adonisi, Hermesi apo Dionisi, që jetën e ka të paparashishkueshme dhe ku çastet plotësohen me instinktin e pakufishëm dhe kaosin, dehjen me veprimet befasuese të tekave shpirtërore, ose edhe thjesht si Parisi, bariu i Idesë, që me pafajësinë e vet e kapërcen vdekjen dhe pastaj me dashurinë e pastër e të bukur si të një fëmije shkakton atë kataklizëm lufte e shkatërrimi…Tekefundit, a nuk më shfaqeshin atëherë disa nga shenjat e atij fëmije në mue, kur befasisht e ndieja vetën të burgosur në krahët e një femre, të cilën deri dje e kisha adhuruar, ose a nuk i kam ndier shpesh që duart i kam të lidhura me zinxhir me hekura dhe se në njëfarë mënyre edhe në Prishtinë kam qenë në burg, sikur që në burg fizik nji kohë kam qenë në Nish e në Beograd?!

Në të gjitha lëvizjet e kthimet prapa te djali, thellë në mua, kam bartur me vete anën e tyre të kundërt, plakun në mua që ka jetuar i ngjitur për shpinën e djalit dhe në këtë mënyrë e ardhmja dhe e kaluara kanë definuar të tashmen time.

Kjo hije e tij ndonjëherë ia ka dalë me e mposhtë fëmijën dhe aventurën e tij dhe me e shprehë gjithë karakterin e vet prej njeriut të matur, të arsyeshëm dhe të logjikshëm, që llogarit dhe e sheh rrezikun drejt të cilit e shpie pandalshëm djali, ose hija e tij!

Në rastet e tilla, unë gjakoja pas rregullit, bëja çdo gjë me një disiplinë të jashtëzakonshme dhe isha shumë i përgjegjshëm, sidomos me familjen dhe femrën. Por, çastet e tilla sërish atakoheshin nga djali në mua, që rrugëve të pakuptueshme të shpirtit e fitonte betejën ndaj plakut në mua dhe e kthente atë plak prapë në hije…

Gjithë ato femra që në jetë i kisha takuar në mënyra të ndryshme, me të cilat isha shoqëruar dhe kisha bërë karrierë, kisha bërë shoqëri e jetë të përditshmërisë, a nuk kishin mbetur për mua gjithnjë të panjohura në tërësinë e tyre dhe të pavlerë për vazhdimin e jetës sime!?

Thjesht, ishin larguar dhe më kishin harruar, ashtu siç isha larguar dhe harruar edhe unë nga bota e tyre! A nuk ishin ato gra që gjithashtu kishin në veten e tyre anë të ndryshme të shpirtit?

Në fytyrën me të cilën kishin hyrë në jetën time ishin femra të reja në lulëzim, që shoqëroheshin me lule e zogj dhe ishin burime të mjaltës e të nektarit dhe momentin tjetër ishin të zeza si nata dhe këmbëzbathur mund të shkelnin përmbi prushin e zjarrit e mund të më kafshonin zemrën dhe ta fërfëllonin në katrahurë të ferrit!

Ishte aty edhe një vajzë e re dhe e panjohur që shpërndau një kohë buzëqeshje e vështrime dashurie, që shkriu akullin e theu portën e hekurt të zemrës, u fut drejt e në strofullin e gjarprit të helmuar të cilin e patë lënë në mua Ejgla ose si Adya në strofullin e përbindëshit të cilin e ndiej se e futi në mua Druanta dhe kthehet nga gruaja në dele kurbani! Dashurinë e çiltër e besnikërinë entuziaste vajzërore e kthen befasisht në orgji të turpshme e madje edhe të përgjakshme!

Djali i ri në mua ndonjëherë është melaqe që dhuron shpresë e kënaqësi të cilat e prekin detin e lumturisë dhe në çastin tjetër, një shpirt që zbret në ferr për të kërkuar atje margaritarë e thesare të pazbuluara kurrë qëkur dora e fatit i fshehu atje!

Tekefundit, ato po e ndërmerrnin një veprim të duhur, sepse e dinin arsyen dhe kishin qëllimin që po e realizonin, mirëpo dilemat shfaqeshin në lidhje me personin tim, personin që unë isha dhe ai që mund të kisha qenë dikur, ose me personin që mund të bëhesha në një të ardhme të panjohur jete me njërën nga këto gra…

Kush isha unë në të vërtetë!?

Si kisha shpëtuar e kisha ardhur deri këtu nëse isha ai i kaluemi?

E kisha përvetësuar unë dikur, pra kur isha 'unë' i kaluari, rrugën e shpëtimit?

E kisha ndjekur në jetë mësimin e mosdhunës dhe të mosurrejtjes? A e kisha kuptuar mësimin e dashurisë?

Isha larguar i ri nga shtëpia me vendosmëri për të ndjekur rrugën time të shkrimit, kurdo e kudo që të më nxirrte kjo rrugë?

Nuk kisha vrarë as plagosur, nuk kisha marrë atë që nuk më është dhënë dhe femrën e kam trajtuar gjithmonë e gjithkund si partnere timen dhe nuk i kam bërë kurrë gjëra të këqija në aktin e bashkimit me të trup më trup!?

Për t'ia arritur një qëllimi në jetë nuk kisha përdorë kurrë armë dhe as helme pos atë që mund të rrjedhë nga sytë e dashuruar dhe nga gjuha e njeriut të dashuruar…

Çfarë kisha kërkuar gjithë këtë jetë rrotull botës e në shkrime? Nuk mund të përgjigjem as tash që përpara e shoh se si rruga ngushtohet e humb…

Ka shumë gjëra që i kërkova dhe nuk i gjeta kurrë!

Azem QAZIMI

ALEJANDRO GONZALES MENENDEZ

Bir i mungesave dhe ngushticës, Alejandro Gonzales Menendezi ka një shtat të pakët, – një metër e pesëdhjetë e gjashtë centimetra, të bekuara prej një shpërpjestimi të hatashëm priapik, – që, megjithatë, lëshon mbi letra hijen e një gjiganti.

Gonzales Menendezi është pjellë e një kozmogonie qyrresh e lotësh... Por le t'i lëmë, më mirë, faktet që ta krijojnë:

Djalë i vetëm, ai u lind më 6 shkurt të vitit 1953, në qytetin e Los Anhelesit, në Bio Bio. I ati, shofer kamioni dhe boksier amator, përshkon pampën për t'i krijuar vetes një hapësirë të paqenë lirie, e ëma, lexuese e fandaksur librash bestsellerë, e dashur, e dhembshur, shpërndan një "th" të butë nëpër të gjithë shtëpinë.

Por as të gjitha këto nuk mjaftojnë. Dhe kur varfëria i kapërcen kufijtë e së durueshmes, babai, nëna dhe Alejandroja ynë futen ilegalisht në Meksikë. Në qytetin e Meksikos, familja Menendez zë me qira një mansardë që mban erë sqetulle.

Alejandroja hyn në djalëri turivarur. E, megjithëkëtë, sipas vetë kujtimeve të tij, kësaj djalërie nuk i mungon bukuria: si në një album të vjetër familjar, shikojmë tani, me sytë e mendjes, fillimin dhe, në krye të ca muajve, braktisjen e një gjimnazi të Opus Deit në kryeqytet, perëndimet e kuqërremta mbi Templo Mayor, aventurat sentimantale, të mbajtura nën fre saje një sensi moral të rreptë, vëllazërinë diskordianiste të poetëve të uritur meksikanë «Eris», të cilën e themelon tok më Vikuña Torresin, bashkëmoshatarin e vet kockë e lëkurë, botimin optimist të revistës «Fnord» (vetëm ai numër i parë, pa të ardhme), talljen me metër të ri të Nerudës e të Pazit dhe një depresion të parë mjaft produktiv.

Në këtë periudhë të jetës, Alejandroja ynë shkruan, pra, shumë poezi, por ato nuk e kapërcejnë kurrë nivelin e kapardisjes boshe e të palaçollëkut. E konsideron veten poet pa paraardhës e, për rrjedhojë, edhe pa të nesërme.

Inercia vijon të nderë nëpër botë ngjarje tërësej të rëndomta, gjersa më 1973 vendos të kthehet në Kili për të bërë «revolucionin», por, meqenëse rrëmbimi rinor rrallë ta shpërblen, për pak sa s'lë lëkurën. Gjatë dy muajve të burgut bëhet dëshmitar i zellit që çan udhë gjer te muskujt, të cilët tkurren, rrëmbejnë mënojën dhe e zhysin tehun në mish. Për ditë e net të tëra mban vesh ajrin që del me flluska nga fytet e çarë, kërcitjen e thatë të kafkave nën pendrekë. Një dritare në katin e dytë të burgut lë të hyjë nga jashtë edhe një shëmbëlltyrë kasaphane, pasuar prej ditësh e netësh të mbushura me urdhra, me qen, me angullima e megafonë. Pastaj lirimi, një arrati e çmendur, së cilës i pret udhën vetëm deti dhe, sërishmi, kthimi në Meksiko, ku e pret gjuha e standartizuar e ngushëllimeve të familjarëve, miqve dhe të njohurve. Plagët që sjell me vete, sido që të lehta, janë, megjithatë, prej atyre që e shenjojnë jetën përgjithnjë.

Duke mos qenë krejt i verbër ndaj fustaneve, në krye të ca pak muajve takon Mercedes Iriarten, në prani të së cilës e mbërthen, papritmas, një ndjenjë e acaruar pronësie: s'ka mëdyshje, është dashuri me shikim të parë. Dhe, përkundër të gjitha gjasave, nëpërmjet një akti që i kushton mimikës së miqve të tij një lëvizje të vogël habie, i kërkon dorën për martesë. Martesa celebrohet një të diel tetori në Kishën e Shën Hipolitit, në Paseo de la Reforma. Janë të pranishëm familjarë dhe një çetë e vogël diskordianistësh (qenie të egra, të shtazëruara nga mungesa qytetëruese e dashnoreve të dhembshura), të prirë nga madhështori Vikuña Torres, ikona barktharë e Diskordianizmit meksikan.

Pritja e fëmijës së parë, Ernestos, e zvordh në krye me atdheun birësues, Meksikën dhe, në fund, – rrjedhojë e pritshme, – e armiqëson keqas me poezinë, të cilën e fajëson për gjithçka. Nën sulmet e panikut, e braktis poezinë, e braktis Meksikën dhe, së bashku me Mercedesin e Erneston e vogël, përudhet për në Spanjë.

Spanja, ashtu si edhe dy atdhetë e vjetër, nuk beson më në utopi. Apartamenti ku vendosen në Barcelonë është në përmasën e pamundësisë së tyre: një dhomë e vetme, e gjatë si qivur, një sqoll në vend të banjos, një shtrat tek, një tryezë e latuar vrazhdë, dy frona, shumë igrasi dhe nja një dyzinë furrtaresh. Sipas nevojës, Alejandroja punon herë si pjatalarës, herë si roje plazhi e herë si plehraxhi. I dyzuar mes mllefit e tërbimit, vendos që këtij refuzimi të ftohtë t'i kundërvërë shpotinë.

Romani i parë, *Dies irae*, që Gonzales Menendezi boton në Barcelonë më 1993, i bart lexuesit në një vend të gardhuar brenda kufijve të teprisë së vet gjakatare, inkubator poshtërsish, që arrin të shndërrojë skajimin e vet gjeografik në kategori psikiatrike. Lexuesi i vëmendshëm nuk e ka të vështirë të shquajë pas emrit të vendit, Hy Brasilit, të cilin Menendezi e vendos në perëndim të Irlandës, Kilin e Pinoçetit. «Ky roman i fuqishëm, – shkruan kritiku Gaspar Joaquin del Mar në *Babelia*, shtojcën letrare të gazetës *El País* – shkërben një abis të thellë, të cilin duhet ta masësh me grahma.»

Libri i dytë, roman edhe ai, *Mbrëmësorja e gjakut* (Barcelonë, 1994), është një ngrehinë që lartësohet mbi njëzetë e dy kapituj: 270 faqe të shkëlqyera, të lara me gjakun e viktimave të zellit të karabinierëve, – lloji tipik i keqbërësit që ka krijuar tradita kriminale kiliane, – të cilët e rrethojnë si ujqër mishin e dërrmishur dhe, me një kënaqësi gati epshore, japin goditje të një repertori të panjohur, të atypëratyshëm, të vetvetishëm e të frymëzuar, duke shpërfaqur dhunti të përnjëmendta krijuese. Të gjitha këto të begatuara edhe me ca doza të forta terrori, dënesa e heka të kobshme.

Ky është libri që e vërvit shtatin e tij të pakët në lartësitë ku mund ta pikasë, më në fund, vëmendja e kritikës: në Meksikë i jepet çmimi «Juan Rulfo», në Berlin lexon faqet e mbrame të *Mbrëmësores* me një mërziti që, siç ia do sëra, është e rëndë e solemene, në Venezuelë kryeson komisionin e çmimit «Rómulo Gallegos» etjera. Kësaj periudhe i përket edhe intervista e tij e famshme në *Playboy*.

I bezdisur nga ky vrull fillestar pranimi, që ia plagos njëfarësoj ndjenjën e braktisjes, të cilën është mësuar, jo vetëm që ta pranojë,

por edhe ta dojë, Gonzales Menendezi bën paqe, më në fund, me të, pa e harruar, për as edhe një çast, karakterin e saj të parëndësishëm.

Midis romanit të dytë dhe të tretë, *Samaritani i mirë* (Karakas, 1997), lind e bija, Julia, një fëmijë i shëndetshëm, katër kile e shtatëqind e pesëdhjetë gramë.

Subjekti i *Samaritanit* është një lloj ekstaze e fëlliqur. Duke iu bindur nevojave të subjektit, faqet e tij përimtojnë, gjer në hollësitë më të hatashme, akte homoerotike esulluese, sadizëm të shfrenuar, skena lirike incesti, mazokizëm dhe ngulje në hu në stilin e Vlad Tepeshit.

Kur, më në fund, i zbulohet fati një natë të marsit 2003, në apartamentin e tij në Carrer del Bisbe, ai merr formën e një aunerizmi fatal. Është hakmarrja e trupit ndaj tërë shpërdorimeve të pësuara, alkoolit, psikedelikëve, duhanit (tre paketa në ditë), vëngjillave të tejzgjatura...

Romani i fundit i Gonzales Menendezit, botuar postum, *Katabaza e Aparicio José Serranos* (Barcelonë, 2016), – autori vetë ka trembëdhjetë vjet që ka vdekur, – është kompozuar si një zinxhir episodesh konvulsive, të vendosura në një skenografi që shëmbëllen me fundin e botës. Në faqet e tij lypset kërkuar Menendezi më i arrirë, ai që ka metabolizuar të gjithë të fshehtat e zejes.

PROTOPAPË LUKË VITHKUQARI, ZOGRAF

Naumi i vogël i nxuri të shenjtat nga figurat e zografisura në kishë të Shën Mëhillit, në Vithkuq.

Kur deshi të merrej me nevojat e së vërtetës dhe t'i përmbushte këto, me bojë e brushë, në rrugë të bukurisë, Perëndia nuk ia kurseu dhuratat dhe i dha mur, napë e dhogë mjaft. Dhe kështu, mbi suva të njomë të kishave, – hapësirë e paanë për dhuntinë e tij, – nga Korça në Berat e përreth, në Elbasan, Ardenicë, në qytetin e Dyzetë Shenjtorëve e gjer tutje, në Kostur e Mal të Shenjtë, Naumi e shpërndau popullsinë e shenjtërve që ndrynte përbrenda.

Mjeshtërinë e zografisjes e nxuri te piktor Nikodhimi nga Llënga, që kish mbledhur, me durim e rregull, mënyrat e disa prej

piktorëve më të mirë, që i kanë shërbyer me vurcë Kishës së Zotit. Ai i mësoi masat, format, mishrat dhe bojërat, po dhe qysh tregohen në piktura vepra, paravoli e çudira. Pastaj e vuri të imitonte Manuel Panselinon, atë që e kanë mbiquajtur «Manuel Brerorja».

Ndonëse bir arhondi, Naumi e jetonte jetën sipas porosisë së të vjetërve, që thotë se ata që duan gjithçka, zgjedhin të gabuarën. Kurrë nuk kishte lakmuar gjë që do t'i duhej ta fshihte prej syve të njerëzisë, kurrë s'e kish shtyrë mendjen të kryente vepra që s'i kanë hije njeriut të përmbajtur: at Anthimi i Shipskës, kumbara e tij, ia kishte mëkëmbur shpirtin nga dergja e lëndës, e kishte miqësuar me përuljen dhe i kish mësuar jetën e rreptë, të skamur e mundçare të ashkëtiut, duke i dëftuar, përmes shembullit vetjak, se trupi mund të shtrohet.

Po Naumi s'u mjaftua me këto. Dëgjoi thirrjen e Perëndisë dhe vajti e u mbyll në manastir të Pararendësit, në qytet të Voskopojës, ku e paqtoi, gjer e shoi krejt, edhe etjen e mishit. I dhanë qelë e rasë të vjetër, nallane druri e trajsë. U qeth murg dhe, sipas zakonit të Kishës, u quajt Lukë, si ungjilltari dhe zografi i shenjtë.

Aty për së pari e la frymëzimin të ushqehej nga të epërmet. Veshi futë dhe iu qas faqes së njomë të murit, allçisë që mbërthen, në një përqafim të amshuar, të dukurat. Edhe i zbriti në mish me dorë të sigurt: koret engjëllore, që mbushnin brendësinë e kishës me lavdinë e Atij që është Tre në Një, kokët bardhëllore të profetëve të Nomit të Vjetër, me rrotulla papirusi që u shpështilleshin prej goje, Elinë thagmabërës mbi koçinë e zjarrtë, Enokun, që ecte me Perëndinë, Hyjlindësen, barku i së cilës u bë tryezë e shenjtë, që mbante bukën e qiellshme.

Gjithë natyra i fliste mendjes së tij për një Bërës, që e qeveris atë me ligje. Dhe Lukaj zografiste përrenj me ujët plot dallgë, shkëmbinj të thepisur dhe dete me përbindësha. Pastaj e kërkonte të shenjtën nëpër trajtat e ndryshueshme të bukurisë, te flaka që belbitet dhe te drita që lëbyr, te farfuria e ngjyrave dhe te jeta që davaritet kur takon vdekjen.

Gjithë sa duhet të mjaftonte për të gjitha zemrat.

Shkonin vitet e zograf Lukaj gjithë predikonte me brushë: e vërviste bojën në mur, edhe nxirrte mish nga brusha e frymë nga ngjyra. Mori si përgjigje një miratim të përshpirtshëm nga Kisha, që nuk mënoi ta grishte në Mal të Shenjtë, për të bashkëndarë mur me Dionisin e Fournës: më 1721, zografisën së toku paraklisin e Shën Dhimitrit në Manastirin e Shenjtë e të Madh të Vatopedit. Në mbishkrimin që gjendet i pikturuar mbi faqen e murit verior, brenda në kungë të kishëzës, lexojmë: «Kur të ngresh duart drejt Zotit, o meshtar i Perëndisë, më përmend edhe mua mëkatarin e të pavyerin, piktorin Lukaj prej Vithkuqi». Ata që dinë nga këto gjëra thonë se, në brushën e Lukajt, edhe mishi shndrin si shpirt.

Gjithçka vijonte të ngjiste siç kish ngjarë gjithmonë: njerëz lindnin, njerëz vdisnin, martoheshin e trashëgoheshin, rrisnin fëmijë e lëngonin, luftonin e përpiqeshin. I përkorë e i skamur, Lukaj e priste vdekjen me kursime: kishte vënë mënjanë vetëm ca cohë për savanin dhe pak vaj ulliri për kandilen që do të ndizej në përshpirtjen. Po i skamuri i vërtetë është ai që pret ndihmën e të tjerëve, dhe nevojtari i vërtetë ai që e kërkon pëlqimin e tyre. Gjithçka që i sillnin stinët e shpirtit, Lukaj ishte mësuar ta quante fryt të pjekur. Dhe gjithë sa ndodh, se ndodh me të drejtë. Sepse vetëm fëmijët rrojnë në botën sikundër duhet të ishte, të rriturit rrojnë në botën sikundër është vërtet.

Kur turqit i prenë kryet në Elbasan, më 1757, ai e mbërtheu nën sqetull edhe u nis. Këmbët e shpunë gjer në të dalë të Shipskës: aty gërmoi me thonj varr të thellë edhe u shtri të pushojë. Dy vjet më vonë, në vendin ku ra, u ndërtua, me përpjekjet dhe shpenzimet e të gjithë shpresëtarëve të krishterë të kazasë, një paraklis, për kujtim të përjetshëm.

Na ka mbetur prej tij edhe një autoportret: i qethur murg, me vështrim të vëngërt, mbërthyer në dorë një karafil të zbehtë.

Bedri TAHIRI

NËNA CILE

(Tregim i bazuar në ngjarje të vërtetë)

Emrin i saj i vërtetë ishte Sofie. Një malësore, bijë e Sumës së Shalës së Bajgorës, e martuar në Galicë, të cilës nuk ia hante dot qeni shkopin dhe, lirisht, mund të matej me shtatë burra, siç thonë shkodranët, andaj, të gjithë ata që e njihnin, në katund e më larg, e thërrisnin *Nëna Cile.*

Epo, e meritonte një emër të tillë, gruaja e nderuar, *Nënë Cilja* e Galicës!

Ajo po jetonte në shtëpinë e ri ngritur në themelet e Kullës së djegur e të rrënuar në Epopenë e Arbërisë së Vogël, mu pranë këmbëve të Sukës së Madhe, maja e së cilës prekte qiellin. Ashtu, hijerëndë siç ishte, të gjithë sikur ia kishin frikën. Them frikën, mbase jo se u nxitova, më shumë e respektonin. Shenjat që e mbante në fytyrë, në të cilën, rrallë e hiç kishte vend buzëqeshja, ia shtonte edhe më shumë zymtësinë. Ato i kishte dëshmi të një ngjarje të madhe, e cila, kishte ndikuar edhe në lëvizjen e popullatës nga trojet e hershme këtu poshtë, ku ishin.

Pra, disa vite më herët, kur jetonin pak më lart, andej nga *Lugu i Nermjem e te Kërshi i Hutit*, një ujk i tërbuar, një ditë dimri të egër, me borë e fërfëllizë, kishte sulmuar një fëmijë, tek po merrte ujë në *Kroin e Çezmës*. Kjo malësore sypatrembur, sapo e dëgjon britmën, pa u hamendur fare, me një sfurk në dorë, ishte nisur andej për t'i shkuar në ndihmë. Sakaq, ujku e kishte lëshuar fëmijën dhe iu kishte vërsulur edhe kësaj, duke e iu hedhur mbi kokë...

Mirëpo, kjo e kishte mposhtur...

Veremi i shkretë

Vitet e para, pas Betejës së fundit të kapedanit të Drenisë e të shqiptarisë, Azem Galicës, për banorët e gjithë Arbërisë dhe të Galicës, qenë të rënda plumb. Skamje, mjerim, katandisje. Jetohej sa për të mbetur gjallë. Çdo gjë u rifillua nga e para. Katundi, kryesisht kishte ngelur në gra e në fëmijë.

Në këtë gjendje ishte edhe shtëpia e *Nënës Cile*. Në mos edhe më keq se të tjerat. I shoqi, Ramadan Lahu, moti ishte tretur në dherat e largëta, atje ku miza brente hekur. Vetë grua, vetë burrë! Ashtu ishte puna, ore të shkretën! Meshkujt e rritur mungonin, ata ishin vrarë nëpër luftëra e nëpër beteja. Kjo kishte ngelur shtylla e shtëpisë. Të gjitha punët, rendonin mbi kurrizin e saj. Vetë në fusha, vetë në ara, vetë në mal, vetë në mulli, vetë në magje...

I vetmi djalë i saj, Jetullahu, ishte rritur e qe burrëruar para kohe, meqë i ati, kishte mbetur në malet e Galicisë e të Karpateve, në luftërat ruse-turke, si "vullnetar" (gjynli). Këtë e kishte lënë ferishte, në bark të nënës.

Djaloshi, që në këtë jetë, erdhi pikërisht në *Lugun e Zanave*, tek e ëma po korrte grurin, në *Arën e Shpatit*, nuk e përjetoi fare dashurinë e babait. Jo, jo, madje, aq më keq, ai as varr nuk kishte, ku sado pak mund të çmallej. Për të kishte mësuar veç nga rrëfimet e pleqve e më shumë nga e ëma, që edhe ky e thërriste si gjithë të tjerët, *Nëna Cile*!

Dorën në zemër, këtë bimë të vetme, e kishte rritur me plot mundime e për gazep, por me një dashuri e përmallim të pashuar amësie, duke e ruajtur si dritat e syve! E kishte rritur e brumosur me dy dashuri njëherësh: Dashurinë e nënës e dashurinë e babait! Mirëpo, nuk thuhej kot: Peni këputet ku është më së holli! Sëmundjet e mallkuara, që e shoqëuan qysh se ishte në djep, jo fruthi, jo lia, jo kolli i keq, jo...dhe nuk po i ndaheshin as kur arriti moshën madhore dhe u bë për martesë...

Kohët e fundit po lëngonte nga sëmundje e rëndë e kohës, që populli e quante verem. Pra, nga sëmundja e tuberkulozit, e cila,

atëbotë, thuajse ishte e pashërueshme. Për të qenë, ore lum vëllai, edhe kujdesi i mjekëve mungonte. Mjekët e mirë numëroheshin me gishtat e dorës. Mungonin, ata që duheshin, mjekët shqiptarë, e nga soji tjetër, ishte e vështirë të gjeje ndonjë zemërbardhë...

Shikuar hollë e hollë, edhe ashtu, njerëzit vuanin shumë nga besëtytnitë dhe ishin mësuar të jetonin në heshtjen dhe në qetësinë e mëmës natyrë, pa e trazuar mendjen për më shumë. Kur kishin halle dhe probleme shëndetësore, më shumë u flinte zemra të shkonin te ndonjë hoxhë, për të shkruar hajmali ose te fallxhesha, për të shkrirë një plumb...

Po, po, aty e gjenin shërimin shpirtëror!

Hajde, mendjekrisur, hajde!

Mirëpo, kësaj here, po shihej se puna ishte më serioze.

Dhe, iu dashtë të kërkonte ilaç, gjithandej ku i propozonin e ku ia merrte mendja e vet.

*-Dërgoje të mjeku në spitalin e Mitrovicës, se nuk bën ndrysh*e,- i thoshin të gjithë, kur e shihnin djalin në atë gjendje.

-Po si ta dërgojë në gojën e ujkut, unë e mjera!,- shprehej ajo plot dhembshuri, duke e ditur se aty mund të priste ndonjë nga cerberët e përtej Tunës, siç i quante ajo mjekët që dominonin në spitale, të cilët dinin të bënin të zezë ditën, duke i helmuar atdhetarët shqiptarë, siç kishin vepruar me Murselin e Ahmet Delisë së Prekazit...

-Nevoja të çon në derë të hasmit!- iu kujtua një fjalë e urtë popullore.

Dhe, një ditë, pasi iu sosen të gjitha rrugët, siç i thonë një fjale, bëri zemrën gur e u nis andej, ku i thoshin e ku mund të kishte një fije shprese. Shtrëngoi qerren e qeve, veç pjesën e parë, mbi të cilën vuri një shkallë të mbaruar nga dardha vjeshtore, që e kishin pasur në *Arën e Vidhave*, e cila veç kishte pas zënë të thahej. Ishte e kthyer me ca bollëza në gjysmërrethi, ashtu kishte qenë edhe vetë trupi i dardhës. Pasi shtroi dy duaj tallë, përmblodhi ca rraqe të leshta, një copë çilimi, një pëlhurë vegje dhe një jorgan të leckosur, që ia kishin blerë te Shaqë Gjakova në Mitrovicë, ditën e martesës. Në një thes mbushur me kashtë, në të cilin ulej vetë, e futi sëpatën latushë, të

mbrehtë anëz, pa të cilën nuk merrte rrugë. Nuk i dihet, thoshte, dhe pa të nuk e bënte asnjë hap!

U nis fillikat vetëm, që pa gdhirë. E shkreta, nuk e dinte as sa ishte ora. Dhimbjet e djalit ia kishin tretur fare kujtesën. Tek kur po e kalonte *Gurët e Kripës*, të cilët shënonin kufirin me katundin tjetër, ia krisën këngës gjelat e parë. Ata i dhanë zemër dhe e paralajmëronin se mëngjesi nuk ishte larg.

Kur rrezet e diellit shigjetuan ashpër kalanë e Zveçanit, ajo ishte rrasur në oborrin e spitalit, dhe po merrej me qetë e lodhur, duke ua vënë pak sanë në një qoshe, pranë stoqeve të bërllokut, që mbanin erë antibiotikësh.

Djalin, duke e mbajtur përkrahesh, mezi e ngjiti shkallëve, të cilat vezullonin nga vesa e mëngjesit. Ndoshta ishin edhe lotët e saj që padiktueshëm pikonin kur ua dorëzoi mantelbardhave, të cilat me një vrazhdësi ia rrëmbyen nga duart, duke ia përplasur derën pamëshirshëm...

Dhe, ditët e netët kalonin të mbytura në pritje zymtësie...

E shkreta nënë, edhe pse ishte larg, gjashtë orë, shkuarje e ardhje, gati çdo të dytën ditë, lajmërohej në spitalin e mbyllur si në kafaz. Djali hiç nuk po e merrte veten. Kjo nuk e humbte shpresën, që e mbante në gjirmë të shpirtit.

Një ditë, diku pas tri javësh, u zgjua më vonë se zakonisht. Nuk e di se si e kishte mashtruar gjumi i mëngjesit! Ishte ditë e martë. Sa i urrente të martat. Dreq o punë! Edhe halla kurrizdalë, që moti kishte mbushur të njëqindtat dhe jetonte e vetmuar në një kasolle afër tyre, i kishte treguar se e marta është e mbushur me të liga, saqë vajzat e reja nuk duhej kurrsesi të punonin punëdore, veçan në përgatitjen e pajës së nusërisë.

Pasi u përgatit, ashtu siç e kishte ber zakon, u nis për te djali, i cili ishte mësuar ta priste me sytë nga dritarja. Kësaj radhe do t'i shkonte pak më ndryshe. Gatoi disa gurabije të mira dhe mbushi një vorbë kos delesh, që maja e lugës nuk e shpërthente. Edhe qerren e mori komplet, me kanata. I kishte edhe disa gjera katundi, ca kokrra vezë, të cilat, që të mos thyheshin, i mbështillte me letër thasësh, dhe

pak pekmez, për një dyqanxhi, të porositura ditë më parë.

Dhe, kushedi...sikur pati edhe një si parandjenjë...

-O Jetoooo trimi!- thirri me sa zë që kishte, kur iu afrua dritares së spitalit, ku zakonisht i paraqitej i biri.

Këtë e përsëriti edhe dy-tri herë tjera, por kot. Dritarja nuk po hapej se nuk po hapej e askush nuk po i përgjigjej...

-Cek, seç i theri në zemër! Diçka paska ngjarë me djalin tim,- mërmëriti me vete dhe u nis në drejtim të hyrjes kryesore...

-Djali ka vdekur dje dhe kufomën e ke në morg!

- O Zot, sa nuk i ra qielli mbi kokë!

Sa rëndë i tingëlluan fjalët e kujdestarit, si një çekan shumë okësh, i cili u tregua i pashpirt dhe me rrapëllimë e mbylli derën, sigurisht përtonte të zgjaste më shumë...

-*Bëhu e fortë Nëna Cile*!- i tha vetes dhe u nis andej nga qerrja, ku qetë të shtrirë po mbllaçitnin shkujdesur sanën që kishte ngelur fije-fije nëpër tokë...

Një copë herë qëndroi si mumie e shushatur. As nuk fliste, as nuk lëvizte. Butësisht ua nguli sytë e lëbyrë qeve, të cilët sikur ta kuptonin gjendjen e saj, brofën në këmbë përnjëherësh dhe lëshuan nga një pëllitje të rëndë mbytëse!

Sakaq, malësorja e regjur në vaj e në uthull, mori veten. Nuk donte të ligështohej para atyre që me meitin e ngrirë, të dritës së syve të saj, po prisnin në derën e bodrumit, hapur krahë me krahë. Thënë të drejtën, për shpirtzinjtë as që merakosej. Më shumë ruhej të mos ligështohej para djalit të saj, që sot i dukej burrë e shkuar burrit. I druhej se mos po e tradhtonte ndonjë pikë loti e t'ia prishte atë bukuri, andaj bëhej e fortë si *Shkëmbi i Dudës,* që nuk e kishte shumë larg dhe sikur po vështronte këndej.

Ashtu, me djalin e vdekur, trupi i të cilit mbushi qerren skaj me skaj, mori për tek Ura e hekurt mbi *Lumin e Bardhë*. Pasi qe larguar nga sytë e djajve shpirtzinj, me një *Hooooooo* të fuqishme, që sigurish ishte dëgjuar bukur larg, i ndaloi qetë si me komandë, për të pushuar pakëz e për tu çmallur me Yllin që shndriste.

Ngadalë e me kujdes të shtuar ia zbuloi fytyrën të birit, që shndriste si hëna pesëmbëdhjetëshe.

-I bukuri i nënës!- i pëshpëriste, duke e puthur në ballë e duke ia lëmuar të dy faqet, me një afsh të thellë shpirti...

...Babanë nuk arrite të njihje, sepse kur ai vajti andej, nga më nuk u kthye, ti ende shqelmoje në barkun tim. Edhe ai, i uruari, sa do të gëzohej po ta dinte se ke ardhur në këtë jetë, për t'i gëzuar edhe trarët e shtëpisë! Me merak u nis se po më linte vetëm...

Ah, medet, medet!

Eh, more biri i shtrenjtë, atyre viteve kobtare, shumë të rinj shqiptarë, vajtën andej, për të mos u kthyer kurrë...I pifsha ujë për shëndet plakut të Mokërmalit, Oruç Selimit, i cili, siç tregonte yt atë, në Polac, ku kishin ardhur hoxhallarë e bejlerë të shitur për të mashtruar e regjistruar "vullnetarë", ishte ngritur në këmbë dhe i kishte kundërshtuar, duke u thënë mjaft kemi dhënë meshkuj për interesat e huaja, më nuk kemi pse të japim...

Por, kot, i shkreti kishte mbetur zë i vetmuar dhe bile edhe i kërcënuar...

Mjerisht, kështu e pësuam denbabaden. Shkuam "mish për top"! Të ngratët, atje mbeten e u shuan si kripa në ujë, larg syve të nënave, motrave e grave, që i pritën e i pritën me lot në sy...Ka rrezik që trupat e tyre ua kanë ngrën korbat e zinj e të uritur, qysh tregonin ata që kishin arritur të ktheheshin, duke e mbajtur shpirtin gjallë me rrënjë e lena lisash. Nga dymbëdhjetë galicas, sa patën shkuar, vetëm dy prej tyre u kthyen, pas shumë e shumë vitesh: Tahir Shabani e Hajdar Salihu, të cilët mezi i kishin njohën nënat e tyre...

-A nisemi, oj loçka e zemrës, - iu drejtua djalit që, ashtu në të buzëqeshur, dukej sikur ishte gjallë.

-Po, po, ecim ngadalë se behën merak pse po vonohemi!- ia ktheu vetes, duke i prekur me thuprën e hollë thane qetë, të cilët mezi prisnin të vazhdonin për në shtëpi.

Qetë e dinin rrugën vetë dhe në të kthyer po ecnin më shpejt

Te *Vorri i Kangjallozit*, në *Kodër të Bairit*, bëri edhe një pushim të shkurtër, se kafshët e shkreta ishin mbushur frymë nga përpjeta e madhe.

Çmallja...

Dhe, "kuvendimi" me djalin e vdekur po ia shkurtonte rrugën e gjatë, nëpër ato male e lugje të përthyera si leqe djajsh, mbuluar nga terri i natës pa hënë...

...Ah, more shpirti im i dashur, si nuk prite veç edhe pak, që të mësoje edhe më mirë historinë tonë të dhimbshme, por krenare. Të mësoje për Galicën tënde, që edhe kralin serb në Beograd e ka lënë pa gjumë për vite me radhë...

Vendlindja jote, ka histori të shkruar me shkronja gjaku. Emrin e saj e di krejt bota! Po, ore të pastë nëna, po. Përmbi një shekull luftëra, beteja, gjakosje, vuajtje, heroizëm, qëndresë, mbijetesë. Kurrë, as nënshtrim, as dorëzim, as gjunjëzim! Në çdo kohë e në secilën periudhë, *Galica e Kolbibës*, ia tha për shtatë palë qejfe këngës së bukur të grykëhollës çlirimtare.

-Dëgjo mirë e mbaje vath në vesh, trimi i nënës, të parët e tu, kurrë nuk u pajtuan me robërinë. Ama, kurrë, hiç! Çdoherë qenë kryengritës luftarak e liridashës të flakët. I pari që ra në luftë me osmanlinjtë, në betejën kundër Shemsi Pashës, në malet e Rezallës, ishte Bejtë Galica...

Nuk e di pse, por shkrepat e kësaj Arbërie heroike, i lakmoi shumëkush, por askush nuk arriti të zë vend këtu. As edhe sa për të pirë një ngërçe ujë, si thonë plakat. Krahas Serbisë, këndej kalëruan edhe të tjerë. Erdhën austriakët, që u thoshim nemcalinj. *Udhën e Bregut*, ata e patën hapur. Në të njëjtën kohë erdhën edhe bullgarët, që kishin qenë shumë të prapët, në kohën e tyre pllakosi zia e bukës, kur për një buçuk drithë, shkonte një arë...

Ne, gjithmonë e jetës, miqtë e kemi pritur si miq e armiqtë si armiq! Sa qëndruan si miq, i përkrahem e i nderuam, por kur u sollën keq, duke i pushkatuar djemtë e Bejtës, Zenelin e Seferin, atje matanë, në malin Gamna, vëllai i tyre, Azemi i ri, që kishte lindur djalë dragua, ua ktheu pushkën dhe i bëri paçavure edhe austriakët...

Kryetrimi, që thoshin me këmishë e kishte lindur nëna, Azem Galica, me gruan e tij, Shotë Galicën e me shumë bashkëluftëtarë

(ishte edhe Baci Bekë), pas shumë luftërash e betejash, e bëri edhe shtetin e vet, *Arbërinë e Vogël,* me disa copë katunde të Drenicës. Kryeqendër ishte Galica, me Kullën dykatëshe, e cila rrezatonte atdhedashuri. Shumë vjet as nuk paguam tatim, as nuk i shërbyem shtetit okupator, Serbisë. Ishim të lirë dhe jetonim të pavarur...

-Ah, Dada Shotë, ishte sokoleshë mali. Shpesh vinte në konakun tonë. Ne grave të reja, na mësonte përdorimin e pushkës. Disa herë kemi qitur shenjë te *Katuni* i Moçëm. Syrin pishë e kishte trimëresha, ku e merret në thumb, aty qëllonte...Edhe burrave të Çetës, bile edhe vetë Azemit, shpesh ua ka lënë pushkën në faqe, ua vriste shenjën me të parën dhe, besa, nganjëherë u mbetej hatri...

Mirëpo, hasmi ynë, Serbia, nuk e duronte këtë shtet brenda shtetit. Ai, përdori dredhi e pabesi, për të na shkatërruar....

Ditën e Bajramit të Vogël, në të korrat e grurit, natën për terr, na rrethuan ushtri e xhandarmëri. I pari që ka takuar ushtarët serbë, ishte Hasani ynë, që kishte fjetur në lëmë, për ta ruajtur drithin...

Kur krisën topat dhe u dha komanda me bori, çdo gjë mori flakë dhe u bë shkrumb e hi...U dogjëm e u poqëm me çka patëm... Asgjë e gjallë nuk mbeti në këmbë...Trimat kapën armët dhe iu përgjigjen armikut grykë me grykë e flakë me flakë...Të tjerët: pleq, gra e fëmijë, i zunë e i tubuan në qendër të katundit, te *Ftonjtë e Tahirit* dhe i pushkatuan pamëshirshëm...Vetëm nga Galica u vranë rrafsh tridhjetë e pesë veta...Edhe nga dy katundet tjera, nga Luboveci e nga Mikushnica, u vranë shumë e shumë dhe çdo gjë u bë rrafsh me tokën...Edhe mysafirë pati të vrarë...Shumë mbetën edhe të plagosur arave e maleve...

-O i miri i nënës, mos të mbetet merak se as katilët nuk shpëtuan lehtë. Mbi nëntëdhjetë koka i lanë këtupari...

Tymi e flaka për dy javë ka qëndruar mjegull mbi Arbëri të Vogël...

Po gazepi nuk na u nda kurrë. Edhe më vonë na u sollën ujqërit përreth, mirëpo, u bëmë arrë e fortë dhe ua thyem dhëmbë e dhëmballë...

Varrimi

Pushimin e fundit e bën te *Qeshma e Leskov*ës, nën shelgun e madh, degët e të cilit lëvareshin deri në tokë. Qe besa, qetë ndaluan vetë, për të pirë ujë, në lugun e gjatë, ku hëna e fshehur pas resh, herë-herë, tinëzisht hidhte syrin mbi syprinën e ujit bilur.

Nëna Cile zbriti nga karroca. Sa iu kishin mpirë këmbët, mezi e mbajtën të bekuarat. Ibrikun, që gjithë e mbante me vete, e mbushi me ujë të ftohtë dhe iu afrua të birit për t'ia pastruar fytyrën. Tri herë ia fërkoi sytë dhe ballin...Tri herë...

Ah, se si i erdhi një lehtësim! I dukej se u këndell...

-Pse po vonohet Nëna Cile?, - foli dikush nga ata, që, nga meraku, kishin dalë ta prisnin në krye të *Ligatës*.

-More, më bëjnë veshët apo po dëgjohet, duke kuvenduar me dikë,- ia priti tjetri, duke bërë me gishtin tregues që të mbanin gojën e të dëgjonin...

-Po, po, që po dëgjohen edhe cijatjet e rrotave të palyera të qerres,- e vërtetuan të tjerët...

Nëna Cile, burrneshë e motit. Dashuria e nënës është shumë më e fortë se gurët e kullës, të cilët u patën ber ballë gjyleve të topave të serbit.

-Që, mor bir, nëna të solli aty ku ke lindur e ku shpirti yt do të pushojë i qetë!- foli Nëna Cile, kur u afruan tek varri i hapur, ku mbretëronte një heshtje mbytëse...

Pasi të vetmin djalë e lëshoi në varr, e mbuloi me dheun e shkrifur, pa ia pa askush lotin, mblodhi fuqinë zanave mitike, u përkul të koka e tij dhe ia tha disa fjalë:

-Biri im, sot toka jote e dashur po të merr në gjirin e saj, por zemra ime nuk të lëshon. Të mbajta në bark, të rrita me duar, dhe sot të përcjell me shpirtin që më digjet. Nuk ka fjalë për këtë dhimbje, por ka dashuri që nuk vdes kurrë...Isha nëna jote në këtë jetë, dhe do të jem edhe përtej saj. Ti nuk je më në krahët e mi, por je në çdo rrahje të zemrës sime. Do të jetoj me kujtimin tënd, me zërin tënd në mendje, me buzëqeshjen tënde në shpirt...Njerëzit thonë se koha shëron…por

një nënë nuk shërohet kurrë nga humbja e fëmijës. Ajo mëson të jetojë me plagën, dhe ta kthejë dhimbjen në forcë.

Shko i qetë, biri im. Dashuria ime do të të gjejë kudo që të jesh!

-O Zot i Madhërishëm. Humbja e djalit të vetëm, është dhimbja më e madhe. Por, Nëna Cile, qenka më e fortë se guri. Kjo po ia kalonte edhe Ajkunës së kreshnikëve, e cila e kishte qarë me dhimbje e dënesë të madhe Omerin e Ri, duke e lutur që të zgjohej nga varri...,- mërmëriste me vete mësuesi shtatgjatë e hafif, me ca mustaqe të zeza si pendël korbi, që buza i dridhej për t' ia plasur vajit.

-Të lumtë Nëna Cile!- shpreheshin të gjithë, ata që ishin në varrim, duke i lakmuar për forcën e saj shpirtërore...

Galicë, maj 2026

Gent MARKAJ

GRUAJA E GURIT

Një mbrëmje të këndshme, në të rënë të territ, po shëtisja skaj mureve të kalasë së moçme të qytetit kur befas më ra në vesh një e qarë me zë të ulët, sikur dikush të kishte frikë mos e dëgjonin. Dy-tri herë kisha hasur fëmijë që dënesnin pa zë, në gjysmë heshtje, ndaj dhe në fillim pandeha mos bëhej fjalë për ndonjë vajzë të vogël, e cila kishte humbur rrugën dhe tani ishte mbledhur kruspull diku, e frikësuar nga afrimi i territ. Në rastin më të keq mund të ishte grua së cilës po ia mbanin gojën të mbyllur. Çfarëdo që të ishte, nuk do ta merrja vesh kurrë po të mos afrohesha e ta shihja me sytë e mi.\

E ndoqa, pra, zërin e trishtuar, si fillin e Ariadnës, derisa hasa në një pjesë të murit brenda të cilit, për habinë time, ishte e murosur një grua. Gjysmën e majtë të trupit e kishte të mbuluar nga gurët e kalasë, gjysmën tjetër jashtë. Sapo më pa, me dorën e lirë mbuloi nxitimthi gjirin e zbuluar dhe më pyeti plot frikë se kush isha.

Mbeta pa fjalë: çele guri gojën. M'u deshën dy-tri frymëmarrje që të përpunoja këtë skenë. I tregova se isha një kalimtar i rastit, që isha afruar për të parë a i duhej kujt ndihmë dhe që me sa duket s'kisha qenë aq gabim.

Sytë e saj më shikuan plot mosbesim, në radhë të parë veshjen time dhe syzet e zeza me skelet të trashë, bluzën krahëshkurtër me mbishkrimin "Noel 2000. Retreating" dhe në veçanti xhinset e kaltra – të shqyera sipas modës së fundit. Duke qenë larg, ajo me gjasë mund të m'i shihte edhe këpucët, aq sa ia lejonte koka gjysmë e murosur dhe dita që po venitej, por mendja ma donte se do të ndalej gjatë te zhelet e mia të reja.

Sa më përket mua, natyrisht, e gjykova paksa të papërshtatshme të shikoja zhveshjen e saj. Me kujdes kalova sytë vetëm kah fytyra dhe

pjesa e veshur me mur, një pamje e mjerë e cila dashje-pa dashje të mblidhte një lëmsh në grykë dhe të shtynte të pyesje veten se çfarë njeriu i pashpirt mund t'ia bënte kështu një njeriu tjetër; se cili ishte ai egoist, sadist e mizor që degdiste në këtë gjendje një krijesë të pambrojtur?

Përgjigjen me siguri e dinte e murosura por nuk më erdhi rasti ta pyesja ngase ajo ishte kureshtare për krejt tjetër gjë.

– Kush je dhe çfarë do ti këtu?

Pasi mora frymë thellë dhe psherëtiva, me shikimin e tretur në largësi, ia ktheva shkurt:

– Kalimtar jam.

Meqë ajo s'tha gjë, vazhdova:

– Siç të tregova në fillim, teksa po shëtisja pranë kësaj kalaje madhështore, papritur dëgjova një të qarë. Erdha të shihja a ka kush nevojë për ndihmë dhe ja ku të gjeta ty. S'di as si të të nxjerr tani!

– Të më nxjerrësh?! – pyeti më shikimin e alarmuar, a thua se kisha thënë ta mbysja e jo ta shpëtoja.

– Po pra, pse, mos dëshiron të rrish këtu?!

Ajo heshti një copë kohë pastaj nisi të dëneste prapë nën zë.

Nuk i vija faj. Ashtu si ishte nuk donte që ta nxirrte dikush si unë, por ec e gjeje tani një grua që ta kryente këtë punë.

– Shiko, tani u bë terr, nuk shihet gjë, – i thashë për t'ia tretur frikën por ajo as që donte t'ia dinte.

– Jo! – gati sa nuk bërtiti. – Unë e vdekur se e vdekur jam!

Pasoi një heshtje e shkurtër të cilën e prishte vetëm kënga e bulkthit.

Vura re se një pjesë e murit aty pranë kishte një mural interesant. Ishte e vizatuar fytyra e një vajze e cila shihte kah qielli, por në vendin ku duhej të ishin flokët e saj ishte e pikturuar me lloj-lloj ngjyrash gjithësia. Flokë të gjithësishëm, mendova, a thua se nuk mjaftonin dy sytë e saj që ishin dy gjithësi në vete.

E murosura tha se edhe para meje kishin kaluar andej ca burra rreth të dyzetave, me ca si enë të metalta në duar, të cilat i afronin te goja, e çonin kokën mbrapa duke pirë disa gllënjka, pastaj gromësinin

bukur gjatë dhe qeshnin me zë të lartë, teksa luhateshin sikur anijet mbi valë. Me t'i vënë re, e murosura u kishte bërë zë dhe kur ata ishin afruar ajo i kishte lutur t'ia jepnin do ujë, për të shuar etjen e fortë.

"Mos ke merak, oj loçkë", ia kishte kthyer njëri, "se ta shuan ty baca etjen edhe në e paç sa Deti Mesdhe!"

Ishin zgërdhirë duke ia bërë njëri-tjetrit me sy, ishin afruar dhe atëherë ajo kishte ndier erën e fortë të pijes me elb. Ata të dy kishin qëndruar nja shtatë-tetë hapa larg saj duke qeshur, gromësirë, ngacmuar, pastaj ishin tallur me murimin e saj ndërsa njëri prej tyre kishte vënë në dukje, duke tundur kokën, se këto besime primitive të neolitit koha s'po mund t'i shkulte as pas njëqind revolucionesh industriale, por po ricikloheshin nga epoka në epokë.

E kuptoja ankesën e saj sepse edhe vetë isha rritur në një ambient të tillë, plot me cinizëm, tallje, sarkazëm, apati, mosbesim e mbi të gjitha me ironi, por dikur isha mërzitur me të.

E murosura tha se prapë u kishte kërkuar ujë por ata i kishin dhënë birrë, të cilën me ta vënë në buzë ajo ua kishte kthyer fytyrës. Atëherë njëri nga ta i kishte thënë: "oj zemër, mos t'u ka lodhë dora tuj e mbulu gjinin krejt kohën, pusho pak se ta mbuloj unë me dorën teme t'nxehtë."

– E shkuar e harruar, – ndërhyra unë për ta ndërruar atë temë tejet të sikletshme. – A të shkoj të marr një kazmë që ta çaj murin dhe të të nxjerr prej aty?

– Jo! – këmbënguli ajo. – E çka më duhet mua të dal prej këtu ku më kanë futur burri dhe kunetërit?

Heshta.

M'u përgjërua që t›ia plotësoja vetëm një amanet dhe unë i premtova që do ta bëja, nëse ishte i arsyeshëm dhe i plotësueshëm.

– Merre atë enë balte, – m'u lut me zë të shterur, – atë që ndodhet te këmba ime e pamurosur, zbrit deri te lumi dhe mbushe me ujë, pastaj ma sill që ta lag pak buzën e tharë.

E shikova në sytë e saj të detshëm pa thënë asnjë fjalë. Nxora nga çanta e shpinës një shishe uji të paprekur – shishe plastike – e hapa dhe ia afrova te buzët.

– Çka është kjo? – më pyeti.

– Është një...ëh... shishe... domethënë qyp plastike me të cilin ne pimë ujë, sikur ju që pini në enë balte. Meqë ra fjala, këto tuajat mbijetuan mijëra vjet të groposura nën tokë, të mbrojtura nga shirat, stuhitë, zjarret dhe njerëzit derisa i zbuluan arkeologët, kurse këto tonat, ndonëse në shikim të parë duken të brishta (kur thashë këtë e shtypa shishen e plastikës, e cila lëshoi tingujt e saj të pakëndshëm), u bëjnë ballë gjitha atyre që përmenda, madje edhe po të mbesin mbi tokë!

Ajo duket se nuk më kuptoi, por s'kishte rëndësi, sqarimi im ashtu-kështu kishte qenë i papërshtatshëm, marrë parasysh rrethanat ku tjetra ndodhej.

Ajo sosi krejt shishen me një frymë, por etja s'iu shua. Atëherë ma përmendi prapë atë enën e baltës, duke ngulur këmbë që të shkoja te lumi dhe aty ta mbushja plot me ujë.

– Po si të të lë vetëm, moj, mund të të gjejë gjë ose mund të vijnë prapë ata tipat.

– Vetëm edhe pak ujë të ma sjellësh, s'dua gjë tjetër prej teje. Vetëm ujë...

Nuk më erdhi mirë t'ia ktheja shpinën e ta lija vetëm, por thashë t'ia bëj qejfin e t'ia plotësoj atë dëshirë nevojtares së pafat. E mora enën te muri dhe u nisa ku më tha ajo por pasi bëra ca rrugë vendosa që më mirë të drejtohesha te shitorja më e afërt. Aty bleva ca shishe ujë, të cilat i zbraza në qyp. Kushedi sa kohë do të më duhej të shkoja deri te lumi e të kthehesha, deri atëherë ajo mund të kishte vdekur ose mund të ktheheshin prapë ata burrat e ta ngacmonin, prandaj më mirë kështu. U ktheva pas me vrap, nga frika se mos gruaja e murosur kishte dhënë shpirt.

Kur mbërrita te muret, e kalasë e kërkova më kot; nuk i bija dot në fije se ku ndodhej vendi ku e kisha lënë. I rashë rreth më rreth murit por askund nuk shihej as dëgjohej gjurmë e saj; as këpucë, as psherëtimë, as rënkim. Në të gjitha anët mbretëronin heshtja dhe errësira. Unë isha fund e krye i hutuar, i paaftë për të kuptuar se çka kishte ndodhur. E lashë në tokë enën me ujë dhe e thirra gruan disa

herë por kot. Kërkova prapë rrotull mureve derisa u lodha, atëherë u ndala dhe fshiva djersët duke psherëtirë. Mos vallë ishte bërë gur?

Prita pak në heshtje duke parë qiellin memec pastaj vendosa të rrija aty derisa të dilte dielli, i bindur se në të gdhirë do ta gjeja prapë...

Efim ETKIND

[Në këtë tregim, Efim Etkind, mik i Solzhenicinit dhe i Josif Brodskit, na rrëfen historinë e çuditshme të një përkthyeseje ruse të pasionuar pas poezisë angleze, që përktheu Don Zhuanin *e Bajronit në një qeli të policisë politike ruse. Fati i Tatjana Gnediçit, pasardhëse e përkthyesit të Iliadës në rusisht, ilustron edhe njëherë vendin që zë poezia dhe arti në qëndresën ndaj diktaturave: bukuria vepron mbi shpirtrat, mbi shpirtrat e viktimave, mbi ato të lexuesve e, kushedi, ndoshta edhe mbi ato të xhelatëve…]*

PËRKTHYESJA

Me të pushuar duartrokitjet, u dëgjua një zë gruaje që thirri: "Autori! Autori!" Një shpërthim të qeshurash kumboi deri në skajin tjetër të sallës. Kjo më bëri të ndihesha keq. Nuk ishte e vështirë të kuptoje përse kishin qeshur: kishim qenë të pranishëm te *Don Zhuani* i Bajronit. Megjithatë publiku e kishte kuptuar domethënien e atij shpërthimi dhe të tjerë persona kishin nisur të thërrisnin: "Autori! Autori!" Nikolai Akimov[1] u shfaq atëherë në skenë, i shoqëruar nga aktorët e tij, ia shtrëngoi edhe njëherë dorën Voropajevit që interpretonte rolin kryesor, dhe u afrua në buzë të skenës. Një grua e ulur në radhën e parë, veshur me një fustan të zi e të gjatë që i ngjante një petku fetareje, u ngrit nga vendi dhe, duke iu përgjigjur ftesës së Akimovit, u ngjit në skenë dhe iu rreshtua përbri. Krejt e kërrusur, e rraskapitur, ajo vështronte tjetërkund me një pamje të sikletosur. Duartrokitjet u dyfishuan, shumë prej spektatorëve u ngritën në këmbë, të pasuar sakaq nga e gjithë salla. Papritmas, ra një heshtje

1 Nikolai Akimov (1901-1968), regjisor, piktor dhe grafist, drejtues për shumë vite i Teatrit të Komedisë së Leningradit.

e thellë: salla vështroi gruan me të zeza si u lëkund e u zalis; do ishte rrëzuar përtokë nëse Akimovi s'do ta kish mbajtur. E nxorën nga skena. Kishte pësuar infarkt. Publiku që kishte ardhur të shikonte *Don Zhuanin*, shfaqjen e Akimovit, a e kishte kuptuar vallë se nga vinte kjo pjesë teatrale? Thirrja "Autori" ishte ngjallur thjesht nga emocioni, apo mos gruaja që kishte thirrur e para e njihte historinë që do t'ju rrëfej?

Tatjana Grigorievna Gnediç, stërmbesa e përkthyesit të *Iliadës*[2] në rusisht, i kishte bërë studimet në fillim të viteve tridhjetë në fakultetin e filologjisë të Universitetit të Leningradit. Ajo merrej me letërsinë angleze të shekullit XVII dhe kjo gjë e pasiononte aq shumë, saqë nuk shihte dot gjë tjetër rreth saj. Por, në atë kohë, bëheshin spastrime, dëbonin nga universiteti "armiqtë"; dje formalistët, sot sociologët vulgarë dhe, gjithmonë e gjithherë, fisnikët, intelektualët borgjezë, devijacionistët dhe trockistët imagjinarë. Tatjana Gnediç ishte zhytur në veprat e poetëve elizabetanë dhe nuk i interesonte asgjë tjetër.

Megjithatë, kishin arritur ta zbrisnin në tokë duke e akuzuar, gjatë një mbledhjeje të zakonshme, për fshehje të origjinës së saj fisnike. Ajo, siç mund të merret me mend, nuk kishte qenë e pranishme në atë mbledhje. Mbasi mësoi ç'ishte thënë aty, e kishte shprehur qartë e pa mëdyshje hutimin e saj: si mund të fshihte origjinën e saj fisnike? Mbiemrin e kishte Gnediç; qysh përpara kohës së Pushkinit, gjithë bota e dinte se Gnediçët vinin nga fisnikëria e vjetër. Atëherë e përjashtuan nga universiteti "ngaqë ishte mburrur me origjinën fisnike". Realiteti ishte absurd dhe dukej sheshit. E vetmja armë në duart e viktimave të tij, që, ta themi troç, qenë krejt të pafuqishme, ishte pikërisht ky absurditet. Ky mund t'ju fundoste por, me pak fat, mund edhe t'ju shpëtonte. Tatjana Gnediç ishte përpjekur të tregonte deri diku se këto dy akuza përjashtonin njëra-tjetrën: ajo nuk fshihte

2 Nikolai Gnediç (1784-1833) kishte miqësi të madhe me poetët e brezit të tij. Ai botoi Batiushkovin e Pushkinin dhe ia kushtoi jetën përkthimit të *Iliadës* në hekzametra daktilikë. Ky përkthim, që doli në Shën-Petërsburg në vitin 1829, konsiderohet si një kryevepër e gjuhës ruse. Qysh nga ajo kohë askush nuk e ka ripërkthyer.

asgjë dhe nuk mburrej me asgjë. E morën sërish në punë. Jepte mësim, përkthente poetë anglezë, shkruante vargje akmeiste[3] e, madje, kish nisur të përkthente poetë rusë në anglisht.

Banoja në të njëjtën ndërtesë me të, një ndërtesë me "apartamente privatë" mjaft e njohur në Petërsburg, pastaj në Petrograd dhe në Leningrad, me numrin 73/75 të shëtitores Kamenoostrovski, që më vonë u bë shëtitorja Kirov. Në atë bina të madhe veshur me granit, jetonin përfaqësues të njohur të botës kulturore: historiani N. Platonov, specialisti i letërsisë V. Desnicki, poeti dhe përkthyesi M. Lozinski.

Ndodhi që unë linda në atë ndërtesë, ku im atë ishte pronar i apartamentit nr. 2, por më vonë u rigjenda aty rastësisht: pikërisht mbas martesës sonë, kishim zënë përkohësisht dhomën e njerkut të sime shoqeje, në një apartament të madh komunal. Tatjana Gnediç jetonte me të ëmën në një apartament komunal akoma më të madh që binte mbi një shkallë tjetër, në një dhomë që kundërmonte naftalinë dhe livando, e mbushur me libra, fotografi të vjetra dhe orendi rrjepacake të mbuluara me sixhade të punuara me dorë. Në atë dhomë shkoja për të mësuar anglishten me Tatjanën. Në këmbim të kësaj, lexonim së bashku vjersha në frëngjisht, të cilat sidoqoftë ajo i kuptonte shumë mirë edhe pa ndihmën time.

Filloi lufta. I kisha mbaruar studimet universitare dhe u nisa me gruan në qytetin e Kirovit, pastaj në ushtri, në frontin e Karelisë. E dinim që, pak para lufte, Tatjana Gnediç kishte shkuar të banonte me të ëmën në një hotel të vogël prej druri në ishullin Kameni. Më vonë, ndërkohë që isha ende në front, mësuam se nëna e saj kishte vdekur gjatë rrethimit, se shtëpia ishte djegur dhe se Tatjana ishte bërë përkthyese në Shtabin e Lëvizjes Partizane. Herë pas here merrnim prej saj letra, shpeshherë vjersha, derisa një ditë u zhduk. Për shumë kohë. Nuk kishim më asnjë lajm prej saj. U përpoqa të mësoja ndonjë gjë, por Tatjana Gnediç kishte avulluar.

---

3 Akmeizmi ka qenë lëvizje poetike në fillim të shekullit XX, përfaqësuesit më në zë të së cilës janë Nikola Gumiliov, Ana Ahmatova dhe Osip Mandelshtam.

Mbas luftës, së bashku me gruan u gjendëm sërish në të njëjtin apartament, në numrin 73/75 të shëtitores Kirov. Nuk kish mbetur më asnjë nga banorët e vjetër: pothuajse të gjithë kishin vdekur gjatë rrethimit. Veç, herë pas here, hasnim ndonjë zonjë të kohës së vjetër që kish mbetur gjallë nga ndonjë mrekulli, me kapele dhe një vjollcë. Një ditë, besoj se ishte në 1948-n, dikush nga apartamenti 24 erdhi më kërkoi: Lozinski donte të më takonte. Kjo gjë ndodhte rrallë, ndaj shkova në shtëpinë e tij pothuajse me vrap. Mihail Lozinski më bëri shenjë të ulesha pranë tij në kanape dhe më pëshpëriti me zërin e tij të ashpër, duke u sforcuar të fliste krejt zëultë: "Më ka ardhur një dorëshkrim i Tatjana Gnediçit. Ju kujtohet? Ka ardhur nga Shtëpia e Madhe." Shtëpia e Madhe, në shëtitoren Liteini? Sigurimi i Shtetit? (Lozinski, simbas një zakoni të vjetër, vazhdonte ta quante herë Çeka, herë Gepeu.) Ç'do të thoshte kjo? Ç'kërkonin prej tij? "Është një përkthim i *Don Zhuanit*, poemës së Bajronit, vijoi Lozinski. Një përkthim i plotë. E kuptoni? Në tetëshe, në tetëshe të mrekullueshme klasike[4]. I ka përkthyer të shtatëmbëdhjetë mijë vargjet. Një vëllim gjigant me vargje të një cilësie të jashtëzakonshme. Dhe e dini përse ma kanë dërguar? Që të jap mendimin tim. NKVD[5] ka nevojë për mendimin tim rreth një përkthimi të *Don Zhuanit* të Bajronit!"

Ç'do të thoshte kjo? Isha po aq i habitur sa ai. Ndoshta edhe më tepër: nuk e dinim që Tatjana Gnediç qenkësh arrestuar. Cili kish qenë shkaku? Në ato vite, kjo ishte një pyetje që nuk bëhej. Ose, duke saktësuar me një ton ironik, se duhej të ishe idiot për ta bërë. Nga po na dilte tani ky *Don Zhuan*? Përkthimi i Tatjana Gnediçit ishte me të vërtetë i mrekullueshëm. E kuptova këtë kur Lozinski, zakonisht tejet i rezervuar, më lexoi disa tetëshe me gjysmë zëri por me një admirim të fshehtë. Duke i komentuar ato, ai ndërmendi dy tekste pararendës,

4 Strofa me tetë vargje ku vargu i parë rimon me të tretin dhe i pesti e i dyti me të katërtin dhe të gjashtin, ndërsa i shtati me të tetin.

5 Narodnii komissariat vnoutrennikh diél (Komisariati Popullor i Punëve të Brendshme), policia politike e BRSS, krijuar më 1934, i cili, pas njëzet vjetësh, ia la vendin KGB-së. (shën. i përkth.)

"Shtëpia e vogël e Kolomnas"[6] e Pushkinit, dhe "Ëndrra e Popovit"[7] e Aleksis Tolstoit. Dhe Lozinski përsëriste: "Po këtu ka shtatëmbëdhjetë mijë vargje, që do të thotë më shumë se dy mijë tetëshe… Dhe me çfarë finese, me çfarë elegance! Çfarë lirie dhe saktësie në rimat, çfarë fryme shkrifëruese, ç'rafinim në perifrazat erotike… Le pastaj gjallëria e gjuhës!" Ai hartoi një raport, por unë nuk e pashë. Ndoshta kanë për ta gjetur një ditë nëpër arkivat e KGB-së.

Kaluan tetë vjet. Tashmë kishim kohë që jetonim në një apartament tjetër komunal, jo larg nga i vjetri, në numrin 59 të shëtitores Kirov. Një ditë prej ditësh, dikush trokiti në derë – tri trokitje. Në prag po rrinte Tatjana Gnediç, me një pamje edhe më të plakur se dikur, në një xhaketë të arnuar dhe me një torbë. Po kthehej nga tetë vite kamp. Në trenin që po e sillte në Leningrad, kishte lexuar te *Gazeta letrare* artikullin tim "Një klasik me shumë fytyra", kushtuar një botimi të ri të Bajronit përkthyer prej shumë poetësh tejet të ndryshëm nga njëri-tjetri. I ishte kujtuar e shkuara dhe, mbasi na kish gjetur adresën e re në apartamentin tonë të vjetër, kish ardhur të na takonte. Nuk kish ku të banonte dhe ndenji tek ne. Atëherë jetonim katër vetë në një dhomë, pesë me gjithë shërbyesen Galia, për të cilën kishim sajuar një kthinë.

Kur vara xhaketën e saj të arnuar në korridor, gjindja zuri të ulëriste: kundërmimi që lëshonte ajo xhaketë e kalbur ishte i padurueshëm. Duhet thënë se ajo *fufajkë*[8] (siç e quante Tatjana) ishte mbarsur me erën e gjithë burgjeve nga Leningradi në Vorkuta. Na u desh ta flaknim. Meqë Tatjana nuk kishte asgjë tjetër për të veshur e meqë ishte e pamundur të blinte diçka tjetër, dilnim me radhë. Por Tatjana e kalonte pjesën më të madhe të kohës para makinës së shkrimit, duke shtypur *Don Zhuanin* e saj.

6 Poemë prej pesëdhjetetetë tetëshesh shkruar nga Pushkini në vitin 1830.

7 Poemë satirike prej dyzetë e dy tetëshesh, shkruar në vitin 1873 nga poeti Aleksis K. Tolstoi (1817-1875).

8 Xhaketë ushtarake ruse (shën. i përkth.)

Ja historia e këtij përkthimi.

Tatjana Gnediç ishte arrestuar pak para mbarimit të luftës, më 1945-n. Me ç'tregoi, ishte vetëdenoncuar. Çka ajo rrëfente kish pak gjasa të kishte ndodhur, por kish të bënte, ama, me psikozën e luftës: në atë kohë, ajo kish paraqitur kandidaturën për të hyrë në Parti (çka ishte kusht i domosdoshëm për të punuar në shtabin e partizanëve) dhe kishte shkuar vetë në Komitetin e Partisë për ta tërhequr kandidaturën, duke deklaruar se nuk kishte moralisht të drejtën për të qenë në Parti pas asaj që kishte bërë. E kishin arrestuar. Komisarëthetues i ishin vënë punës me mish e me shpirt për t'i nxjerrë pohime: ç'kish dashur të thoshte? Ata nuk u besonin shpjegimeve të saj (as unë s'do t'u besoja po të mos e dija që ishte aq origjinale). Me kërkesën e një diplomati anglez, ajo kish përkthyer në tetëshe angleze një poemë të Vera Inberit "Meridiani i Pulkovos"[9], që ishte porositur të botohej në Londër. Pasi e lexoi, diplomati i kishte thënë: "Nëse do punonit për ne, do mund të bënit shumë për marrëdhëniet kulturore ndërmjet Rusisë dhe Anglisë!" Këto fjalë i kishin lënë gjurmë të thella. Ideja e një udhëtimi në Britaninë e Madhe kish filluar të mos i shqitej më nga mendja dhe e konsideronte këtë si një tradhti. Pra, e kishte hequr kandidaturën e saj nga Partia. Kuptohet fort mirë që komisarëthetues nuk e besuan këtë rrëfim përçartës, megjithatë nuk arritën t'i gjenin akuza të tjera. Ajo u gjykua (gjë që bëhej në atë kohë) dhe u dënua me dhjetë vjet në një kamp riedukimi me punë të detyruar, për "tradhti ndaj atdheut", sipas nenit 19, që përcakton se synimi nuk ishte konkretizuar.

Pas gjykimit e mbyllën në burgun Shpalernaja, në një qeli me disa të tjerë, në pritje për ta dërguar në kamp. Një ditë, e thirri hetuesi i saj i fundit, i cili e pyeti: "Përse nuk merrni libra në bibliotekë? Ne kemi shumë libra, keni të drejtën t'i lexoni…" Tatjana Gnediç

9 Poemë e Vera Inberit (1890-1972) kushtuar qytetit të Leningradit dhe rezistencës së banorëve të tij gjatë rrethimit. Meridiani i Pulkovos, që përshkon observatorin astronomik të Pulkovos, ka shërbyer si meridiani zero në perandorinë ruse deri në fillim të shekullit XX. Ky meridian kufizoi linjën e mbrojtjes, të arritur nga gjermanët gjatë Luftës së Dytë Botërore.

u përgjigj: "Jam e zënë, nuk kam kohë." "Nuk keni kohë?" kish pyetur ai pa ndonjë habi të madhe, ngaqë e kish kuptuar tipin e saj të çuditshëm. "Po përkthej." Dhe saktësoi: "Një poemë të Bajronit." Hetuesi ishte njeri i kultivuar. Siç duket, ai e dinte ç'ishte *Don Zhuani*. "E keni librin?" pyeti ai. Ajo u përgjigj: "Përkthej me kujtesë." Ai u habit akoma më shumë. "Po si ia bëni për të mbajtur mend variantin përfundimtar?" pyeti, duke shfaqur një mirëkuptim të papritur të thelbit të çështjes. "Keni të drejtë, tha ajo, kjo është gjëja më e vështirë. Sikur të mund ta shënoja atë që kam bërë deri tani… Sidomos tani që po i afrohem fundit. Fillimi nuk po më kujtohet edhe aq mirë."

Instruktori i dha një fletë letre dhe i tha: "Shkruajeni këtu gjithë ç'keni përkthyer deri tani dhe unë do ta shikoj nesër." Ajo nuk guxoi të kërkonte fletë të tjera dhe iu fut punës. Kur ai u kthye në zyrë të nesërmen në mëngjes, ajo ishte ende duke shkruar dhe një roje i tërbuar i rrinte ulur pranë. Instruktori mori letrën: ishte e palexueshme, shkronjat kishin madhësinë e kokave të gjilpërës dhe çdo tetëshe zinte jo më tepër se një gjysmë-centimetri katror. "Lexojeni me zë!" tha ai. Ishte kënga IX, ajo për Katerinën II. Komisari-hetues dëgjoi për një kohë të gjatë leximin, duke shpërthyer herë pas here në të qeshura. Nuk u besonte as syve, as veshëve: fleta e letrës me kryet ku shkruhej *Deponim i të akuzuarit* ishte e mbuluar nga të dyja anët nga strofa tejet të vockla katrore, që ishte e pamundur t'i deshifroje, edhe sikur t'u vije lupën. Ai ia ndërpreu leximin duke britur: "Po për këtë duhet t'ju japin çmimin Stalin!" Ai nuk njihte kritere të tjera. Tatjana Gnediç ia ktheu me një fjalë të mençur: "Atë çmim ma keni dhënë me kohë!" Nuk ndodhte shpesh që ajo t'i lejonte vetes shaka të këtij lloji.

Leximi zgjati shumë. Tatjana Gnediç kishte arritur të ngjishte në atë fletë të paktën një mijë vargje, domethënë më tepër se njëqind e njëzet strofa tetëshe. "A mund t'ju ndihmoj me ndonjë gjë?" pyeti ai. "Po, dhe këtë mund ta bëni veç ju!" u përgjigj ajo. Asaj i duhej një botim i Bajronit (saktësoi atë që i dukej më i miri, i shoqëruar me komentarë), një fjalor Webster, letër, laps dhe natyrisht një qeli më vete.

Disa ditë më vonë, komisari-hetues e mori me vete duke i rënë kryq e tërthor burgut dhe i gjeti një qeli me pak më shumë dritë se të tjerat. I sollën një tryezë dhe gjithë ç'kish kërkuar.

Tatjana Gnediç kaloi dy vjet në atë qeli. Rrallë dilte për shëtitjen dhe nuk lexonte asnjë libër, por jetonte vetëm përmes poemës së Bajronit. Ajo më foli për ato muaj dhe më tha se përsëriste pa pushuar vargjet që Pushkini i kishte drejtuar paraardhësit të saj të vjetër, Nikolai Gnediçit:

Kaq kohë ti bisedove vetëm me Homerin,
Kaq kohë ne të pritëm këtu poshtë, o burrë,
Ja tek zbrite tani nga majat e misterit,
Me Tabelat e Ligjit të gdhendura në gur.

Ai bisedonte i vetëm me Homerin dhe ajo me Bajronin. Në krye të dy viteve, ashtu si Nikolai Gnediç, Tatjana zbriti prej majave të saj të mistershme me Tabelat e Ligjit të gdhendura në gur. Vetëm se majat e saj të mistershme ishin një qeli burgu e pajisur me një kovë me erë të keqe dhe, në dritare, një "turizë" që fshihte qiellin e që pengonte depërtimin e dritës. Askush s'e bezdiste përveç gardianit i cili, herë pas here, kur ajo vërtitej nëpër qeli duke kërkuar rima, hapte derën me zhurmë dhe lehte: "Të kemi thënë të shkruash, jo të bësh shëtitje!"

Kuvendimi i saj me Bajronin zgjati dy vjet. Kur i vuri pikën e fundit këngës së fundit, i çoi lajm komisarit-hetues se punën e kishte përfunduar. Ai e thirri në zyrë, mori pirgun e fletëve dhe e informoi se në kamp do ta dërgonin vetëm mbasi dorëshkrimi të ishte shtypur në makinë. Daktilografisti i burgut kaloi shumë kohë duke punuar me të. Pastaj komisari-hetues i dha të korrigjonte tri kopjet. Njërën e mbylli në kasafortë, të dytën ia dha asaj në vend të lejes së kalimit dhe e pyeti se kujt mund t'ia çonte kopjen e tretë për të marrë një mendim. Atëherë Tatjana i dha emrin e Lozinskit.

E dërguan në një kamp ku kaloi tetë vitet që i mbeteshin, nga dita e parë deri tek e fundit. Nuk ishte ndarë kurrë nga dorëshkrimi.

Fletët e çmuara kishin kaluar shumë rreziqe: "Do na mërzitësh akoma me ato kartat e tua të pjerdhura?" bërtisnin fqinjët nga shtretërit e tjerë. Kishte arritur ta ruante dorëshkrimin derisa u kthye, deri ditën kur na erdhi në shtëpi, në shëtitoren Kirov, para një makine shkrimi dhe nisi të shtypë *Don Zhuanin* e saj. Në tetë vjet kishte mbledhur një sasi të madhe korrektimesh. Veç këtyre, pas kalvarëve nëpër burgje e kampe, ky dorëshkrim lëshonte një kundërmim po aq të krupshëm sa edhe *fufajka* e saj.

Në Lidhjen e Shkrimtarëve u organizua një mbrëmje për nder të saj, ku ajo lexoi fragmente nga *Don Zhuani*. Përkthimi u vlerësua siç e meritonte. Tatjana Gnediç ishte sidomos tejet krenare nga lëvdatat e mëdha të disa mjeshtërve që ajo i vlerësonte lart: Elga Lineckaja, Vladimir Shor, Elisaveta Polonskaja. Në krye të një viti e gjysmë, botimet *Kudozhstvenaja Literatura* botuan *Don Zhuanin* e saj, me parathënie të N. Diakonovës. Tirazhi ishte njëqind mijë kopje. Njëqind mijë kopje! E dënuara Gnediç, e cila gjatë dy vjetësh e kishte ndarë qelinë e burgut me minjtë, do ta kish përfytyruar vallë diçka të tillë?

Atë vit e kaluam verën në fshatin Siverskaja, buzë lumit Oredezh, dhe për Tatjanën kishim marrë me qira një dhomë pranë nesh. Një ditë, e hasa atë rastësisht pranë stacionit. Po zbriste nga treni e ngarkuar me një thes të stërmadh. Nxitova për ta ndihmuar, por ajo kundërshtoi duke thënë se thesi ishte shumë i lehtë dhe, në të vërtetë, ai s'rëndonte pothuajse aspak. Në thes kishte futur ca lodra prej celuloidi e kartoni për gjithë fëmijët e lagjes. Tatjana kishte marrë një paradhënie për *Don Zhuanin*, një shumë të majme (shtatëmbëdhjetë mijë rubla), pa folur për përqindjet. Për të parën herë mbas kaq vitesh, ajo kishte blerë gjërat e nevojshme për veten dhe dhurata për të tjerët. Duhet të themi që nuk kishte asgjë: as stilolaps, as orë dore, madje as një palë syze për të qenë.

Ksombla që ajo më dha mbante numrin 2. Kush e kishte ksomblën numër 1? Askush. Ajo ishte taksur për komisarin-hetues, por megjithë përpjekjet që kishte bërë, Tatjana Gnediç nuk kish arritur ta gjente mirëbërësin e saj. Padyshim që ai kishte qenë shumë i

kultivuar e liberal. Sipas të gjitha gjasave, organet e kishin ekzekutuar.

Regjisori dhe piktori Akimov e kish lexuar *Don Zhuanin* gjatë pushimeve dhe ishte ngazëllyer. Ai e kish ftuar Tatjana Gnediçin në shtëpinë e vet dhe i kishte propozuar të punonin së bashku. E kishin shndërruar poemën në shfaqje teatrore. Nga miqësia e tyre kishte lindur një tjetër vepër arti e pazakontë: një portret i Tatjana Gnediçit nga N. Akimovi, njëri nga portretet më të mirë të serisë së tij me portrete bashkëkohësish. Shfaqja që vuri ai në skenë në Teatrin e Komedisë, ku ishte drejtor, pati sukses të madh dhe ndenji në afishe për disa vjet. Premiera, për të cilën fola në fillim, përfundoi me triumfin e Tatjana Gnediçit. Në atë kohë, dy botimet e *Don Zhuanit* të saj kishin arritur një tirazh prej njëqind e pesëdhjetë mijë kopjesh; në botimin e ri të librit të Çukovskit, të titulluar *Arti i Madh*[10], përkthimi i *Don Zhuanit* ishte konsideruar si një nga realizimet më të bukur në fushën e përkthimit poetik bashkëkohor; eseja ime *Poezi dhe përkthim* kishte dalë tanimë dhe aty tregoja përmbledhtas historinë e këtij teksti, të cilin e renditja midis kryeveprave të artit të përkthimit. Por ishte pikërisht ai çast, kur shtatëqind spektatorët u ngritën në këmbë për të falenderuar autoren e ftuar të ngjitej në skenë, apoteoza e jetës së Tatjana Gnediçit.

Pas çlirimit, ajo jetoi edhe tridhjetë vjet. Gjithçka dukej se po i shkonte mirë në jetë. Kishte krijuar edhe familje: nga kampet kish sjellë me vete një plakë që e kishte në vend të nënës. E po ashtu një bubërrues duarartë të pazakontë, Egorin, që ishte në njëfarë mënyre burri i saj. Mbas disa vitesh, birësoi Tolian, një djalë që i ngeli gjithmonë besnik nënës birësuese. Falë saj, ai bëri studime në universitet dhe u bë specialist i italishtes.

Thashë se gjithçka "dukej" po i shkonte mirë. Në të vërtetë, "nëna e kampit", Anastasia Dmitrievna, ishte një ters i vërtetë që ripërtypte ide të zeza. "Burri i kampit", Gregori Pavloviç (Egori),

10 Vepër kushtuar përkthimit, e autorit Kornei Çukovski (1882-1969). Poet, kritik letrar dhe përkthyes i madh, autor poemash të famshme për fëmijë, ai ishte një figurë madhore e jetës letrare në Rusi gjatë gjithë shekullit XX.

ishte një i alkoolizuar i shkallës së fundit dhe shante si harbut. Së jashtmi, Tatjana e kish qytetëruar, i kish mësuar, p.sh. se si në vend të sharjes së tij të parapëlqyer, të përdorte emrin e një hyu latin. Tani, ai priste nxënësit e gruas së tij duke thënë: "Do pimë ndonjë gotë, çuna? Dhe po nuk deshi ajo, le të vejë në feb!" "Mamaja" dhe "burri" i saj nuk kuptonin asgjë nga letërsia, por as që kishin dëshirë të kuptonin ndonjë gjë dhe, tekefundit, ishin të pazotët për këtë. Por nën udhëheqjen e gruas, Egori zbukuronte bredhin e Vitit të Ri me ca mekanizma të veckël gjenialë që i fabrikonte vetë. Nganjëherë ndodhte që edhe ta rrihte. Kur e pyesja nëse kishte frikë se mos ai shkonte më tej, Tatjana përgjigjej plot gjykim të shëndoshë: "E kush do vriste pulën që bën vezë të arta?"

Tatjana i jetoi dekadat e fundit të jetës ashtu siç kishte ëndërruar gjithmonë, në Pavlovsk, në fund të parkut, pranë Carskoi Sielos së saj të dashur, të cilit i kishte kushtuar shumë poezi të pabotuara kurrë, ashtu si pjesa më e madhe e vargjeve të saj.

Sa bukur që parku është kaq i gjallëruar,
Që së largu duket Hermitazhi q'e adhuroj,
Që gjumi i kolonave është kaq i zbardhëlluar,
Që konturet e çuditshme janë përherë njëlloj.
Sa mirë është që këtu të qëndrojmë un' e ti
Nën hijen e blirëve – e shenjtë për çdo njeri,
Dhe në kupën e kulluar të frymëzimit, të dy,
Ujërat e Letesë t'i pijmë në qetësi.

20 gusht 1955
Qyteti i Pushkinit[11]

E përktheu **Alket ÇANI**

11 Tatjana Gnediç (1907-1976) vdiq në qytetin e Pushkinit (Carskoi Sielo), pranë Leningradit. Në vitet pesëdhjetë, ajo drejtoi një seminar përkthimi që ishte një fidanishte e vërtetë përkthyesish që sot kanë bërë emër.

Charlotte BRONTË

NAPOLEONI DHE SPEKTRI

Epo, siç po thosha, Perandori u shtri në shtrat.

"Kalorës," i tha shërbëtorit të tij, "uli ato perde të dritares dhe mbylle dritaren para se të dalësh nga dhoma."

Kalorësi bëri siç iu tha dhe pastaj, duke marrë shandanin e tij, u largua.

Pas pak minutash, Perandori ndjeu jastëkun e tij duke u bërë mjaft i fortë dhe u ngrit për ta shkundur. Ndërsa e bënte këtë, një zhurmë e lehtë fëshfërimash u dëgjua pranë kokës së krevatit. Madhëria e Tij dëgjoi, por gjithçka heshtte ndërsa ai u shtri përsëri.

Mezi ra në një pozicion të qetë çlodhjeje, kur u shqetësua nga një ndjesi etjeje. Duke u ngritur në bërryl, mori një gotë limonadë nga banaku i vogël që ishte vendosur pranë tij. U freskua me një gllënjkë të thellë. Ndërsa e ktheu gotën në vendin e saj, një rënkim i thellë shpërtheu nga një lloj dollapi në një cep të apartamentit.

"Kush është atje?" thirri Perandori, duke kapur pistoletat e tij. "Fol, ose do t'jua hedh trurin në erë."

Ky kërcënim nuk prodhoi asnjë efekt tjetër përveç një të qeshure të shkurtër e të mprehtë dhe pasoi një heshtje e vdekur.

Perandori u ngrit nga divani i tij dhe, duke veshur me nxitim një robdeshambër që varej mbi shpinën e një karrigeje, shkoi me guxim drejt dollapit të fantazmave. Ndërsa e hapi derën, diçka fëshfëriu. Ai e hodhi përpara shpatën në dorë. Nuk u shfaq asnjë shpirt apo substancë, dhe fëshfërima, ishte e dukshme, vinte nga rënia e një manteli, i cili ishte varur në një kunj në derë.

Gjysmë i turpëruar nga vetja, ai u kthye në shtrat.

Pikërisht kur po bëhej gati të mbyllte sytë, drita e tre koneve të dyllit, të cilat digjeshin në një degë argjendi mbi mbulesën e oxhakut, u errësua papritmas. Ai e ngriti shikimin. Një hije e zezë dhe e

errët e errësoi atë. I djersitur nga tmerri, Perandori e zgjati dorën për të kapur litarin e ziles, por një qenie e padukshme ia rrëmbeu vrazhdësisht nga dora dhe në të njëjtin çast hija ogurzezë u zhduk.

"Puh!" thirri Napoleoni, "ishte vetëm një mashtrim okular."

"A ishte?" pëshpëriti një zë i zbrazët, me tone të thella misterioze, afër veshit të tij. "A ishte një mashtrim, Perandor i Francës? Jo! E tëra çfarë ke dëgjuar dhe parë është një realitet i trishtueshëm paralajmërues. Çohu, ngritës i Flamurit të Shqiponjës! Zgjohu, lëkundës i Skeptrit të Zambakut! Më ndiq, Napoleon, dhe do të shohësh më shumë."

Ndërsa zëri pushoi, një figurë u shfaq në pamjen e tij të habitur. Ishte ajo e një burri të gjatë dhe të dobët, të veshur me një pardesy blu të zbukuruar me dantella ari. Ai mbante një kravatë të zezë shumë fort rreth qafës dhe të kufizuar nga dy shkopinj të vegjël të vendosur pas secilit vesh. Fytyra ishte e skuqur; gjuha dilte midis dhëmbëve dhe sytë e lyer dhe të skuqur filluan të dilnin me një dalje të frikshme nga zgavrat e tyre.

"Zoti im!" thirri Perandori, "çfarë po shoh? Spektër, nga vjen?"

Hija nuk foli, por, duke rrëshqitur përpara, i bëri shenjë Napoleonit me gishtin e ngritur ta ndiqte.

I kontrolluar nga një ndikim misterioz, i cili e privoi nga aftësia për të menduar ose vepruar vetë, ai iu bind në heshtje.

Muri i fortë i dhomës u hap ndërsa ata u afruan dhe, kur të dy kaluan, u mbyll pas tyre me një zhurmë si bubullimë.

Tani do të kishin qenë në errësirë të plotë nëse nuk do të ishte për një dritë të zbehtë që shkëlqente rreth fantazmës dhe zbulonte muret e lagështa të një kalimi të gjatë me hark. Nëpër këtë vend ata vazhduan me shpejtësi të heshtur. Së shpejti një fllad i freskët dhe i ftohtë, i cili u sul lart në kupolë dhe e bëri Perandorin ta mbështillte më fort këmishën e tij të natës, njoftoi afrimin e tyre në ajër të hapur.

Ata shpejt arritën atje dhe Napoleoni e gjeti veten në një nga rrugët kryesore të Parisit. "Shpirt i denjë", tha ai, duke u dridhur në ajrin e ftohtë të natës, "më lejo të kthehem dhe të vesh disa rroba shtesë. Do të jem përsëri me ty së shpejti."

"Përpara," u përgjigj shoku i tij me ashpërsi.

Ai u ndje i detyruar të bindej, pavarësisht indinjatës në rritje që pothuajse e mbyti.

Vazhduan të ecnin nëpër rrugët e shkreta derisa arritën në një shtëpi të lartë, të ndërtuar në brigjet e Senës. Këtu Spektri u ndal, portat u kthyen për t'i pritur, dhe ata hynë në një sallë të madhe mermeri, e cila ishte pjesërisht e fshehur nga një perde e tërhequr përtej, përmes palosjeve gjysmë transparente të së cilës mund të shihej një dritë e ndritshme që digjej me shkëlqim verbues. Një rresht figurash të bukura femërore, të veshura me shumë pasuri, qëndronin para këtij ekrani. Ato mbanin në kokat e tyre kurora me lulet më të bukura, por fytyrat e tyre ishin të fshehura nga maska të tmerrshme që përfaqësonin kokat e vdekjes.

"Çfarë është e gjithë kjo shfaqje boshe?" bërtiti Perandori, duke u përpjekur të çlirohej nga prangat mendore, me të cilat ishte i lidhur kaq pa dashje. "Ku jam dhe pse më kanë sjellë këtu?"

"Hesht," tha udhërrëfyesi, duke e lëshuar edhe më tej gjuhën e tij të zezë dhe të përgjakur. "Hesht, nëse do t'i shpëtosh vdekjes së menjëhershme."

Perandori do të ishte përgjigjur, me guximin e tij natyror duke kapërcyer frikën e përkohshme ndaj së cilës ishte nënshtruar në fillim, por pikërisht atëherë një tingull muzike e egër dhe mbinatyrore u përhap pas perdes së madhe, e cila valëvitej para dhe mbrapa dhe dilte ngadalë sikur të ishte e shqetësuar nga ndonjë trazirë e brendshme ose betejë e erërave që valëviteshin. Në të njëjtën kohë, një përzierje e fuqishme aromash të korrupsionit mortor, e përzier me aromat më të pasura lindore, depërtoi vjedhurazi nëpër sallën e pushtuar nga fantazmat.

Një murmurimë shumë zërash u dëgjua tani nga larg dhe diçka ia kapi krahun me padurim nga pas.

Ai u kthye me nxitim. Sytë e tij u takuan me fytyrën e njohur të Marie Louise.

"Çfarë! Je edhe ti në këtë vend të ferrit?" tha ai. "Çfarë të ka sjellë këtu?"

"A do të më lejoni, Madhëria Juaj, t'ju bëj të njëjtën pyetje?" tha Perandoresha, duke buzëqeshur.

Ai nuk dha asnjë përgjigje; habia e pengoi.

Asnjë perde nuk ndërhyri më midis tij dhe dritës. Ajo ishte hequr si me magji dhe një llambadar i shkëlqyer u shfaq i varur mbi kokën e tij. Turma zonjash, të veshura me shumë vlerë, por pa maska të kokës së vdekjes, qëndronin përreth dhe një pjesë e duhur e kalorësve të gëzuar ishte përzier me ta. Muzika ende tingëllonte, por shihej se vinte nga një grup muzikantësh të vdekshëm, të vendosur në një orkestër afër. Ajri ende mbante erë temjani, por ishte temjan i papërzier me erë të keqe.

"Zoti im!" thirri Perandori, "si ndodhi e gjithë kjo? Ku në dreq është Pisheja?"

"Pisheja?" u përgjigj Perandoresha. "Çfarë po thotë Madhëria Juaj? A nuk është më mirë të largoheni nga dhoma dhe të tërhiqeni për të pushuar?"

"Të largohem nga dhoma? Pse, ku jam unë?"

"Në dhomën time private të vizatimit, i rrethuar nga disa persona të veçantë të Oborrit që i kisha ftuar sonte në një ballo. Hyre pak minuta më parë me këmishën tënde të natës me sytë e ngulur dhe të hapur. Mendoj se nga habia tani dëshmon se po ecje në gjumë."

Perandori menjëherë ra në një krizë katalepsie, të cilën e vazhdoi gjatë gjithë asaj nate dhe pjesës më të madhe të ditës tjetër.

NJË AVENTURË NË IRLANDË

Gjatë udhëtimeve të mia në jug të Irlandës më ndodhi aventura e mëposhtme. Një mbrëmje të muajit gusht, pas një shëtitjeje të gjatë, po ngjitesha në malin që mbikëqyr fshatin Cahin, kur papritmas pashë një kështjellë të vjetër e të bukur. Ishte ndërtuar mbi një shkëmb dhe pas tij ishte një pyll i madh dhe përpara tij ishte një lumë. Mbi lumë ishte një urë, e cila formonte hyrjen për në kështjellë.

Kur arrita te ura, qëndrova pak për ta shijuar pamjen përreth meje: shumë poshtë ishte shtresa e gjerë e ujit të qetë, në të cilën reflektimi i hënës së zbehtë nuk shqetësohej nga vala më e vogël; në luginë ishte grumbulli i kasolleve që njihet me emrin Cahin; dhe përtej këtyre ishin malet e Killalas. Mbi të gjitha, rroba gri e muzgut tani po përvidhej me përparime të heshtura dhe mezi të dallueshme. Asnjë zhurmë përveç gumëzhitjes së fshatit të largët dhe këngës së ëmbël të bilbilave në pyllin pas meje nuk thyhej në qetësinë e skenës.

Ndërsa po mendoja për këtë perspektivë të bukur, një zotëri, të cilin nuk e kisha vërejtur më parë, më tha: "Mirëmbrëma, zotëri; a jeni i huaj në këto anë?"

Unë u përgjigja se po. Pastaj më pyeti se ku do të ndalesha për natën; unë u përgjigja se kisha ndërmend të flija diku në fshat.

"Kam frikë se do të gjeni një akomodim shumë të keq atje," tha zotëria; "por nëse do të banoni me mua në kështjellë, jeni të mirëpritur."

E falënderova për ofertën e tij të mirë dhe e pranova.

Kur mbërritëm në kështjellë, më çuan në një dhomë të madhe pritjeje, ku ishte një zonjë e moshuar ulur në një kolltuk pranë oxhakut, duke thurur. Mbi qilim ishte shtrirë një mace shumë e bukur si breshkë. Sapo u përmend, zonja e moshuar u ngrit dhe kur z. O'Callaghan (sepse, siç mësova, ky ishte emri i tij) i tregoi se kush isha, ajo tha me tonin më të përzemërt se isha i mirëpritur dhe më kërkoi të ulesha.

Gjatë bisedës mësova se ajo ishte nëna e z. O'Callaghan dhe se babai i tij kishte vdekur rreth një vit më parë.

Kishim ndenjur rreth një orë, kur u shtrua darka, dhe pas darkës z. O'Callaghan më pyeti nëse doja të flija. Unë u përgjigja pozitivisht dhe një djalë i vogël u ngarkua të më çonte në dhomën time. Ishte një dhomë e vogël, e rehatshme, e pastër dhe e stilit të vjetër në majë të kështjellës. Sapo hymë, djali, i cili dukej të ishte një djalosh i zgjuar dhe me humor të mirë, tha duke ngritur supet: "Nëse do të shkoja për të fjetur, nuk duhet të më shihnin këtu."

"Pse?" thashë unë.

"Sepse", u përgjigj djali, "thonë se fantazma e zotërisë së vjetër është parë e ulur në atë karrige."

"Dhe e ke parë?"

"Jo, por e kam dëgjuar shpesh duke larë duart në atë legen."

"Si quhesh, shoku im i vogël?"

"Denis Mulready, të lutem, në shërbimin tuaj."

"Epo, natën e mirë."

"Natën e mirë, zotëri dhe shenjtorët të ruajtshin nga të gjitha zanat dhe vitoret," tha Denisi ndërsa doli nga dhoma.

Sapo u shtriva, fillova të mendoja për atë që më kishte thënë djali dhe pranoj se ndjeva një lloj frike të çuditshme dhe një ose dy herë mendova se mund të dalloja diçka të bardhë përmes errësirës që më rrethonte. Më në fund, me ndihmën e arsyes, arrita t'i zotëroja këto, ato që disa do t'i quanin fantazi boshe, dhe rashë në gjumë.

Kisha fjetur rreth një orë kur një tingull i çuditshëm më zgjoi dhe pashë përmes perdeve një skelet të mbështjellë me një çarçaf të bardhë. U pushtova nga tmerri dhe u përpoqa të bërtisja, por gjuha ime ishte paralizuar dhe i gjithë trupi im dridhej nga frika. Me një zë të thellë e të zbrazët më tha:

"Ngrihu, të të tregoj mrekullitë e kësaj bote," dhe në një çast e gjeta veten të rrethuar nga retë dhe errësira. Por shpejt zhurma e ujërave të fuqishme ra në veshin tim dhe pashë disa re spërkatjeje që dilnin nga ujëvarat e larta që rrokulliseshin me madhështi të tmerrshme poshtë shkëmbinjve të mëdhenj dhe pastaj shkumëzonin dhe gjëmonin në humnerën poshtë sikur të kishin zënë vendbanimin e tyre të trazuar në kazanin e ndonjë gjiganti.

Por shpejt pamja ndryshoi dhe e gjeta veten në minierat e Cracone. Kishte shtylla të larta dhe harqe madhështore, shkëlqimi vezullues i të cilave nuk u tejkalua kurrë nga pallatet më të ndritshme të zanave. Nuk kishte shumë llamba; vetëm ato të disa minatorëve të varfër, fytyrat e ashpra të të cilëve formonin një kontrast të habitshëm me figurat dhe madhështinë verbuese që i rrethonin. Por në mes të gjithë kësaj madhështie ndjeva një ndjenjë të papërshkrueshme frike dhe tmerri; sepse deti tërbohej mbi ne dhe nga zhurmat e tmerrshme dhe të trazuara të erërave dhe valëve të forta dukej sikur stuhia ishte e dhunshme. Dhe tani shtyllat me myshk rënkonin nën presionin e oqeanit dhe harqet vezulluese dukeshin gati të mbuloheshin. Kur dëgjova ujërat që vërshonin dhe pashë një përmbytje të fuqishme që vinte drejt meje, lëshova një britmë të fortë tmerri.

Skena u zhduk dhe e gjeta veten në një shkretëtirë të gjerë plot me shkëmbinj të zhveshur dhe male të larta. Ndërsa po i afrohesha njërit prej shkëmbinjve, në të cilin ndodhej një shpellë e madhe, këmba ime u pengua dhe rashë. Pikërisht atëherë dëgjova një ulërimë të thellë dhe pashë me dritën e pabesueshme të syve të tij të zjarrtë një luan mbretëror që zgjohej nga gjumi i tij mbretëror. Syri i tij i tmerrshëm ishte fiksuar mbi mua dhe shkretëtira jehonte dhe shkëmbinjtë jehonin me ulërimën e jashtëzakonshme të kënaqësisë së egër që ai lëshoi ndërsa u hodh drejt meje.

"Epo, zotëri, ka qenë një natë me erë, megjithëse tani është mirë," tha Denisi, ndërsa tërhoqi perden e dritares dhe i la rrezet e ndritshme të diellit të mëngjesit të hynin në dhomën e vogël të modës së vjetër në majë të Kështjellës O'Callaghan.

** Marrë nga dorëshkrimi i "Xhuxhit të Gjelbër" të datës 10 korrik 1833 - 2 shtator 1833 dhe ribotuar në Dymbëdhjetë aventurierë dhe tregime të tjera, Londër, 1925.*

I përktheu: **Alfred BEKA**

Jhumpa LAHIRI

RIBASHKIMI

Një dite të shkretë shtatori dy zonja takohen në urën Sisto dhe përqafohen. Ka një vit që nuk takohen. E kapërcejnë zinxhirin e ulët të ndryshkur që bllokon trafikun, ku të dashuruarit lidhin drynat për unazave dhe kalimtarët e pavëmendshëm marrin në thua. Ora ka vajtur dy dhe ato janë të uritura.

Njëra, e rritur afër urës, është në zi: ka humbur të atin para pak javësh dhe është në merak edhe për shkak të martesës që po i ikën nga dora. Është një grua e imët me flokët e çelët të lidhur, sy të mëdhenj dhe njërin vesh të mbuluar nga brilantet dhe unazat e vogla të arit.

Tjetra, profesoreshë universitare, ka flokë të zinj, e edhe lëkurën e ka të zeshkët. Është më shtatlartë në krahasim me mikeshën e saj dhe këtyre ditëve po ashtu është edhe më e lumtur. Sapo e ka festuar ditëlindjen në det, është nxirë bukur mirë dhe ndihet e rinuar. Këmbëngulte të takonte mikeshën në një moment kaq të vështirë, në mes të ndarjes dhe zisë për prindin.

'Kur je kthyer?' pyet mikeshën e saj, duke e mbajtur për krahu teksa ecin.

'Para nja dhjetë ditësh. Ti?'

'Pardje.'

Dy zonjat, të dyja me nga dy fëmijë pak a shumë të së njëjtës moshë, kishin lidhur miqësi shumë kohë më parë në parkun e lojërave të sheshit San Cosimato. Shkonin shpesh të hanin në këtë a atë tratori dhe të bënin muhabete me orë të tëra.

Ndërsa zonja në zi ka disa vjet, tash në Romë për shkak të funeralit të të atit , që jeton në një qytet të huaj, por afër. Jeton aty me dy fëmijët por pa të shoqin, që duhej të qëndronte në Itali për

shkak të punës, me të cilin, asokohe, çonte jetë goxha të mirë. Ajo, në moshën dyzetegjashtëvjeçare, donte të ndërronte ajër; qyteti i saj i lindjes i katandisur si mos më keq e mundonte shumë.

Edhe profesoresha është rikthyer së voni në Romë, jo për t'i bërë ballë humbjes, por ta shijuar një vit sabatik me familjen e saj. E njeh mirë kryeqytetin dhe e do; vjen këtu shpesh për hulumtimet e saj dhe për konferenca, vetëm ose me familjen, herë pas here për kohë më të gjatë, për të studiuar historinë antike të qytetit.

Zonja në zi sot ka rezervuar në një tratori me të cilën është shumë e lidhur, nga të rrallat, thotë, që i bëjnë ballë me kryeneçësi, mrekullisht, kalimit të kohës. 'Kështu të bëj të njohësh një vend të ri. Edhe ashtu qyteti im tashmë është edhe qyteti yt.'

Për të shkuar në tratori kalojnë përposh pallatit elegant ku banonin, pjesën më të mirë të vitit, prindërit e zonjës në zi. 'E çuditshme të mendosh se ai nuk do të kthehet kurrë më' ofshan ajo, duke iu referuar të atit, një gazetar që fliste pesë gjuhë dhe shëtiste botën, dikur. Verës prindërit e saj zhvendoseshin në bjeshkë, në të freskët. I ati, tashmë në të nëntëdhjetat e vona, ka vdekur në të njëjtin shtrat të bjeshkës në të cilin ishte lindur. Shtëpia në qytet ishte prore e pabanuar verës, por tash, thotë, është bosh në një mënyrë tjetër.

Zonja në zi i tregon mikeshës se është rikthyer me nxitim pak më herët për të marrë ca gjëra që i duheshin, se e kishte gjetur veten të rrethuar nga tablotë, nga librat dhe sendet e tjera që i përkisnin të atit dhe se kjo gjë e kishte trazuar bukur fort.

'Ishe me të kur ka vdekur?' e pyet profesoresha.

'Isha në aeroplan, nuk kam mbërritur me kohë.'

Tratoria është në një rrugëz pa trotuar në një zonë labirinte dhe përherë të mbushur me njerëz. E njëjta zonë ku, vite më parë, profesoresha kishte marrë me qira një shtëpi për të kaluar verën, pikërisht në rrugën ku ishte rritur zonja në zi. Zonjave u ka pëlqyer përherë kjo koincidencë, ky vend i përbashkët, sado që i jetuar në kohë të ndryshme, në rrethana bukur më të ndryshme.

Kur mbërrijnë te tratoria rrezikojnë ta kapërcejnë, se fasada ka një pamje të përkorë, pothuajse të panjohur. Nuk u ngjan tratorive

të tjera përqark të pushtuara nga turistët. Nuk i ngjan, për shembull, tratorisë pak hapa më tej që kishte mirëpritur me aq ngrohtësi profesoreshën dhe familjen e saj pothuajse çdo mbrëmje gjatë asaj vere. Ajo tratori kishte shishe vere në vitrinë dhe jashtë çadra të bardha dhe të leckosura. Uleshe në karrige plastike që lëkundeshin, në sheshin e pjerrët, ngjitur murit të plasaritur dhe nganjëherë pas ngrënies dhe para se të ta sillnin llogarinë, dy vëllezërit që mbanin lokalin linin një shishe të madhe Averna në tavolinë.

Tratoria në të cilën hyjnë sot duket si e fshehur, me dy dyer xhami që u përkasin dy pallateve të ndryshme. Njëri është me tulla, ndërsa fasada e tjetrit, e lëmuar, është e lyer me blloqe të mëdha me ngjyrë të trëndafiltë dhe të portokalltë të butë. Njëra prej dy dyerve është ngjitur hyrjes, ndërsa tjetra është në vend të dritares. Që të dyja janë prej xhami të smeriluar që të mbajë larg sytë e kalimtarëve. Për të hyrë brenda duhet t'i biesh ziles dhe meqë hyrja është e tërthortë në krahasim me rrugën zor se mund të shihet ndonjë gjë brenda.

Me të hyrë zonja në zi e përshëndet pronaren, një grua truplidhur dhe syzet e holla dhe flokët e bardhë të prerë shkurt. Pastaj njeh dhe përshëndet një zotëri ulur në tavolinën e qoshkut me një fëmijë rreth gjashtë vjeç. Nga shkëmbimi i tyre i ngrohtë, profesoresha e kupton se është një mik historik, rritur si ajo dy hapa larg tratorisë.

'Më fal që po ta kthej shpinën', i thotë zonja në zi teksa ulet.

'Atëherë unë po ulem këtu' propozon mikja e saj, për çka ndërrojnë vendet dhe vendosin çantat e tyre në karrigen e mesme.

Tratoria ka formën L. Muret e bardha, zbukurimet e zeza dhe xokolaturë e zbehtë prej mermeri ta kthejnë në mendje pamjen e zhveshur dhe të papërlyer të një mishtoreje. Zonja në zi është e kthyer kah miku historik në qoshk, profesoresha kah një tavolinë burrash të veshur mirë që me gjasë punojnë së toku në njëjtën zyrë. E pamundshme të vëresh çfarë ka pas qoshkut.

Në tavolinë, një meny brenda një zarfi të tejdukshëm: një fletë e bardhë me llojet e ushqimeve të shkruara me makinë shkrimi. Megjithatë, mbetet ashtu në tavolinë, dy zonjat as që ia heshtin sytë.

Pronarja, që është edhe kuzhiniere edhe kameriere, u tregon çfarë ka për të ngrënë. Ka krahë të fortë dhe mban, sipër këmishës së bardhë të pambukut me mëngë të shkurtra, përparësen. Zonja në zi zgjedh një pjatë me perime për fillim, pastaj një pjatë të parë.

'Po zeshkanes, çfarë t'i sjellim?' pyet pronarja në mënyrë zhbiruese, pa iu drejtuar drejtpërdrejt profesoreshës.

Pas pak sekondash ajo përgjigjet: 'Po e marr të njëjtën', duke vënë re një ndjesi bezdisëse, si atëherë kur këmbët shumë të holla, por të mprehta, të një insekti kërcënues çikin dorën. 'A ma thua çka nënkuptohet saktësisht kur thuhet "zeshkane"?' pyet profesoresha.

'Mos ia vër veshin, këtu secilit që i ka flokët e zinj i thonë ashtu', murmurit zonja në zi, duke e vënë re mikesha e saj disi ishte vënë në siklet.

Profesoresha e vë re, tash që janë ulur, se sa e rraskapitur është mikesha e saj.

'A po fle?'

'Pak.'

'A po ha?'

'Sot po, këtu hahet gjithmonë mirë.'

Pikërisht në atë moment pronarja sjell ujin dhe një shportë me veç dy copa bukë. Pastaj vijnë perimet e ziera që kanë marrë një të verdhë të errët, por të ndritshme.

'Merre, loçkë', i thotë zonjës në zi. Ndërsa tjetrës: 'E njëjta për zonjën e bukur.'

Epiteti i ri, shqiptuar në mënyrë të tërthortë, me një ton të ashpër, gjithsesi e godet.

'Si po e përballojnë fëmijët gjithë këtë?' pyet mikeshën në zi. Të dyja kanë nga një djalë dhe nga një vajzë.

'Tashmë e kanë marrë vesh. I kam lënë me time më në bjeshkë. Ja, shikoji.' Edhe profesoresha e nxjerr celularin e saj nga çanta.

'Vajza të ka ngjarë krejt', vëren zonja në zi.

'Ndërsa jotja i ngjan shumë të atit', përgjigjet mikja e saj. Pyet, në mënyrë diskrete: 'A është ende me kolegen e saj?'

'Duket se po. Ç'të bëjmë?'

'Si e more vesh?'

'Shiko, tash ma merr mendja se e kam ditur që nga fillimi, të paktën e kisha nuhatur. Prandaj, ma ha mendja, kam dashur të largohem, se kishte diçka që nuk shkonte.'

'Mirë ke bërë.'

'Asokohe mashtroja veten. Mendoja të bëja si ti, të zbuloja një vend të ri me fëmijët e mi. Megjithatë, vendimi im vetëm sa e ka përshpejtuar fundin e një martese në vdekje e sipër.'

Zonja në zi rrëfen se tashmë ka folur me një avokat, por meqë tash jeton në një qytet tjetër me fëmijët, gjendja është bukur e ngatërruar.

Ndalet të përshëndesë mikun historik që ka mbaruar së ngrëni.

'E pse sa mirë hahet këtu?' i thotë fëmijës. 'Paramendoje, edhe unë vija këtu në moshën tënde. Si ti, për drekë, me tim at.'

Fëmija, i druajtur, e shikon me sytë e zgurdulluar pa i kthyer përgjigje.

Në atë moment shfaqet pronarja me pjatën e parë.

'Po flet shumë, ende nuk e ke mbaruar pjatën me perime' thotë, duke e qortuar me butësi zonjën në zi. Kësaj radhe asnjë epitet për profesoreshën.

Pjata e parë është shumë e nxehtë, e lehtë por e shijshme.

Teksa janë duke ngrënë i bie telefoni zonjës në zi.

'Jam në drekë me një mikeshë', thotë, pastaj i kërkon personit me të cilin është duke folur të kalojë kah tratoria. Mikeshës ia shpjegon se është një fqinj i prindërve të saj dhe se duhet ta marrë prej tij postën e grumbulluar në shtëpinë e tyre, përfshirë telegramet e shumta për vdekjen e të atit.

Pas pak minutash vjen fqinji me zarfin me letër të zezë. Puth zonjën në zi dhe ia shtrëngon dorën me vrull profesoreshës.

'Ulu', thotë zonja në zi. 'Do një kafe?'

'Jo, faleminderit. Ja posta.'

Flasin për të atin dhe zonja në zi i sintetizon ditët e fundit, dëshirat e tij nga shtrati, funeralin.

'Ka ndodhur saktësisht siç do të kishte dashur ai', thotë me melankoli, megjithatë pa derdhur lot.

'Ishte njeri i shkëlqyer', thotë fqinji. 'Përherë e kam adhuruar përkushtimin e tij për udhëtimet, për botët e tjera. Do të na mungojë.'

Mandej e përshëndet zonjën dhe largohet. Edhe burrat e tavolinës përballë ngrihen dhe largohen. Disa sish e shikojnë profesoreshën me njëfarë kureshtjeje.

'Po ti, a je e kënaqur që je kthyer në këtë qytet? pyet mikeshën zonja në zi.

'Për mua të kthehem këtu është gjithmonë një kënaqësi e re', përgjigjet. Dhe shton: 'Mbetet vendi i vetëm ku ndihem përnjëmend në shtëpi.'

Posa e thotë këtë, megjithatë, tutet se ka një lidhje gjithmonë të dobët me qytetin: se nuk ka, në fund të fundit, asgjë të bëjë me historinë që e studion dhe se kurrë nuk e ndiente lehtësinë të drekonte në një lokal të besueshëm që ishte pjesë e historisë së familjes së saj, që ruante kujtime të mira drekash të panumërta at-bijë, një hapësirë si kjo që e bënte të ndihej rehat mikeshën e saj madje edhe pas një humbjeje aq të pashoqe.

Dikush ka fikur disa nga dritat, për çka brendia e tratorisë është bërë më e errët, thua se ishte duke ardhur ndonjë shtrëngatë.

'Shkojmë?' propozon zonja në zi.

'Shkojmë.'

'Po shkoj një çast në banjë.'

'Bukur, pastaj edhe unë.'

Vetëm në tavolinë, profesoresha studion mbulesën, tabelën e tratorisë, menynë e errët. Vret mendjen nëse ky vend do t'i kishte pëlqyer familjes së saj. Po pastaj vret mendjen po ashtu nëse pronarja do ta kishte quajtur vajzën e saj, që i ngjan, "zeshkane". Sidoqoftë, mendon se është bukur të jetosh në një qytet që, edhe pse duke qenë i njohur, prapë është përplot me sekrete dhe zbulime që dalin në dritë, rastësisht, dalëngadalë.

'Këtu janë si në shtëpinë e tyre,' thotë zonja në zi pasi kthehet në tavolinë, e çelur në çehre.

Profesoresha shkon të kërkojë banjën. Duke u kthyer te qoshku, vë re se përveç pronares është edhe një grua tjetër në arkë, me flokët e zinj – duken të lyer – e edhe një fëmijë gjashtë a shtatë vjeç, deri atëherë krejt i heshtur. Dy gratë mbase janë motra dhe fëmija mbesa e njërës prej tyre. Kujdesen me një lloj moskokëçarjeje ndaj fëmijës, që duket sikur sillet në boshllëk në një hapësirë marramendëse.

'A është banja këtu? pyet profesoresha, duke iu referuar një dere në të cilën nuk ka asgjë të shkruar.

Gruaja më e re përgjigjet, thotë po.

Profesoresha, në banjë, vret mendjen rreth vërejtjes së mikeshës për ndjesinë e të qenit në një shtëpi të huaj. Banjë tipike tratorie. Megjithatë, aty brenda ndihesh në siklet, në kurth.

Pasi del gjen fëmijën ulur përtokë me këmbët e hapura. Kështu nuk mund të kalojë. Pret ca sekonda që fëmija të zhvendoset. Ndërsa ajo nuk lëviz vendit. Pronarja dhe gruaja tek arka nuk i thonë të largohet, nuk i thonë asgjë. Andaj profesoresha e pyet fëmijën: 'A mundem?'

Ai nuk përgjigjet as nuk reagon, duke u sjellë thua se nuk e kishte dëgjuar profesoreshën. Në atë moment e kapërcente me kujdes këmbën e zhveshur të fëmijës për t'u kthyer te tavolina.

Posa që e kalon barrierën prej ashti e mishi, dëgjon fëmijën të pështërisë diçka ankuese pa e kuptuar qartë atë që thotë. E kupton nga përgjigjja pronares: 'Ti duhet t'i hapësh rrugë asaj.'

Megjithatë e thotë gjithmonë me atë tonin e tërthortë, të përmbajtur, për çka profesoresha sërish ndihet në siklet.

'Duhet të kërkojmë llogarinë' thotë zonja në zi kur sheh mikeshën që është kthyer.

Lënë tavolinën dhe shkojnë të paguajnë. Fëmija është ende aty, me këmbët e ndera, të hapura.

Kur arrin aty zonja në zi e largon ngadalë njërën këmbë që ajo të kalojë.

Por kur mbërrin profesoresha, e bllokon sërish.

Mandej u thotë dy grave që duken të jenë motra, duke bërë me gisht kah zonja në zi që është para saj: 'Kjo është më e bukur.'

Askush nuk thotë gjë.

Fëmija përsërit, emfatike: 'Kjo është më e bukur se ajo tjetra.'

Pronarja thotë, e qetë: 'Të gjitha gratë janë të bukura dhe ti je qurrashe.'

'Po kjo është më e bukur', këmbëngul fëmija, me nervozizëm. 'Atë tjetrën nuk ma ka ënda.'

'Ke të drejtë, mikja ime është më e bukur', thotë hareshëm profesoresha, sado që ndihet e hidhëruar. Mandej shton, duke u munduar të bëjë shaka me fëmijën dhe të ëmbëlsojë atmosferën gjithnjë e më të nderë: 'Po pse nuk po të pëlqej?'

Por fëmija, si edhe pronarja, refuzon të flasë drejtpërdrejt me të, ashtu siç ka refuzuar të zhvendosë këmbët. Porse iu drejtohet pronares dhe gruas që merret me arkën: 'Kjo tjetra nuk më pëlqen, është e shëmtuar, shumë e shëmtuar.'

Dhe kësodore mbyll plasën e vetme përmes së cilës profesoresha mund të fitonte besimin e saj.

Zonja në zi, që e ka fëmijën mbrapa dhe është e përhumbur me llogarinë, nuk i jep të drejtë. Pronarja dhe gruaja në arkë vazhdojnë të heshtin. Askush nuk i thotë fëmijës së mos flasë, apo të kërkojë falje.

Zonja në zi ia tregon llogarinë mikeshës së vet, e cila, e hutuar, nxjerr pothuajse mekanikisht kuletën, paratë. Është një shifër teke, edhe kusuri është tek, për ç'gjë zonja në zi paguan pak më pak, profesoresha pak më shumë.

'Të kam borxh pesë euro', thotë zonja në zi.

'Pa merak, herën tjetër', përgjigjet tjetra.

Fëmija vazhdon të thotë se zonja në zi është e bukur dhe se profesoresha është e shëmtuar si të ishte ndonjë avaz i pakuptimtë, i mbrapshtë, derisa gruaja në arkë i thotë, rreptësisht: 'Tash ngrihu, hajt, se po të çoj te mamaja.'

'Faleminderit', i thotë zonja në zi gruas në arkë.

'Mirë u pafshim, doktoreshë', i përgjigjet.

'Të fala mamasë.'

'A ma shpjegon çka bëri vaki aty brenda?' pyet profesoresha, posa dalin në rrugë. Djersin, por jo shkaku i vapës.

‘Lëre, është një fëmijë e paedukuar.’

‘Jo vetëm aq, është dëng me mllef.’

‘Harroje. Më vjen keq.’

‘Edhe mua më vjen keq. Vetëm se këmbëngulje të më çoje aty, por unë nuk do të shkel më kurrë në atë vend.’

‘Ke të drejtë.’

Kalojnë urën bashkë, duke e kapërcyer zinxhirin e parë të mbushur me premtime të moçme, pastaj të dytin. Vrasin mendjen rreth kësaj vakisë në tratori, rreth bindjes së pandëshkuar të fëmijës, rreth heshtjes së vazhdueshme të grave. Në anën tjetër të urës përqafohen.

‘Atëherë, trashaluqe, dëgjohemi.’

‘Tung e dashur, kujdes veten.’

Ndahen, megjithatë pa atë lehtësinë që dikur u jepte fund takimeve të tyre.

Pas ca minutash profesoresha e porsasulmuar mbërrin në sheshin San Cosimato dhe ulet në një stol të ndyrë dhe përvëlues. Ushqimi në stomak është bërë barrë e rëndë. Ndihet jo vetëm e shëmtuar dhe e hidhëruar, por edhe e poshtëruar, pre e një trishtimi që nuk di ta bëjë zap.

Ndërsa zonja në zi kthehet nga ana tjetër e lumit, ku ulet në një stol tjetër nën hije të shoshitë postën e prindërve, të lexojë ndonjë kartolinë drejtuar të atit të ndjerë dhe të ngushëllohet me ngushëllimet e dërguara nga të afërmit e tyre, nga afër dhe nga larg.

Jhumpa Lahiri, Racconti Romani, Guanda, 2022

Përktheu **Arben IDRIZI**

Slavenka DRAKULIQ

PANTALLONA NË ULJE

QËNDRONTE NË MES TË DYQANIT të rrobave për burra sikur të kishte hyrë aty rastësisht. Rreth tij vareshin kostume dhe pallto shiu, ndërsa në raftet e errëta prej druri përgjatë murit ishin renditur me kujdes këmisha sipas madhësisë dhe ngjyrës. "Ulje 30%–50%" shkruante në një poster të kuq në vitrinë.

Ishte një dyqan i vjetër rrobash për burra, ndoshta i fundit në qytet që kishte ende një rrobaqepës në dispozicion të klientëve, tek i cili pantallonat ose xhaketa e re mund të shkurtoheshin apo ngushtoheshin menjëherë. Në fund të dyqanit, përpara kabinave të provës, ndodhej një pasqyrë e madhe dhe disa kolltukë lëkure, madje edhe një vazo qeramike për lule, në të cilën rritej një palmë e vërtetë. Dyqani dukej si holli i një hoteli të vjetër, ku njeriu mund të ulej rehat dhe të lexonte gazetën teksa priste dikë. Gruaja e tij u ul e lodhur në njërin nga kolltukët dhe psherëtiu lehtë. I dhembnin këmbët, kishin kaluar pranë disa dyqaneve ku ai nuk donte as të hidhte sytë. Me kokëfortësi kishte këmbëngulur pikërisht në këtë dyqan, elegant dhe të shtrenjtë, ku dikur kishte blerë i ati i tij. Shumë kohë më parë, kur nuk kishte ulje masive, por pronari – të cilin, sigurisht, i ati e njihte – u jepte vetë zbritje klientëve të rregullt. Ajo do të ishte e kënaqur po të hynte në cilindo dyqan rrobash për burra, sepse ai nuk kishte më çfarë të vishte. Kostumet vitet e fundit i ishin bërë gjithnjë e më të ngushta. Fillimisht ia zhvendoste kopsat, e kur xhaketa bëhej prapë e ngushtë, e mbante edhe për ca kohë pa e mbërthyer.

Pastaj, një ditë, u pa në pasqyrë dhe kuptoi se dukej qesharak. Për njëfarë kohe e bindte veten se do të dobësohej, madje e provoi dietën me mollë, pastaj atë proteinike, të Montignac-ut dhe çfarë jo tjetër. Kur asgjë nuk funksionoi – sepse ishte gati të mos hante çfarëdo lloj

ushqimi, por jo të hiqte dorë nga alkooli – filloi të shmangte situatat ku duhej të vishte kostum. Ftesat për ligjërata, pritjet diplomatike dhe premierat solemne gjithsesi ishin bërë gjithnjë e më të rralla me kalimin e viteve. Pak kohë më parë ia kishte dhuruar pothuajse gjithë gardërobën një miku që e çmonte elegancën dhe cilësinë, por nuk mund ta përballonte një veshje të tillë.

Dita ishte e ngrohtë dhe ai ecte duke zvarritur pak njërën këmbë, tashmë i lodhur edhe pse ishte ende mëngjes kur u nisën për në qytet. Nuk kishte shkuar tek ortopedi, ndonëse kishte një kontroll të caktuar. Për arsye estetike nuk donte të mbathte këpucë ku do të mund të futej shtroja ortopedike me të cilën do të mund të ecte normalisht. Për arsye estetike! E kush do t'i vinte re këpucët e një plaku? – i kishte thënë ajo. Edhe pse u pendua menjëherë për ato fjalë, e dinte se kishte të drejtë. Madje as shitësit nuk e shikojnë, mendoi ajo.

Ishte një nga ditët e fundit të uljeve të mëdha verore, por në orën njëmbëdhjetë të mëngjesit dyqani ishte pothuajse bosh. Tre shitës qëndronin pranë arkës, duke qeshur me zë të lartë dhe duke folur në telefon. Asnjëri prej tyre nuk i kushtoi vëmendje klientit të vetëm, megjithëse puna e tyre ishte t'i shisnin diçka. Ai ishte krejtësisht i parëndësishëm për ta. Kur e panë të veshur me një bluzë polo Ralph Lauren të rreme dhe pantallona të shkurtra shumë të gjera, sikur të trashëguara nga vëllai i madh (shenjë e sigurt se ia kishte blerë gruaja) dhe atlete të bardha me çorape të zeza, mu me ato që duken… Me një shikim të stërvitur vlerësuan se ky njeri nuk do të blinte asgjë. Qëndronte i pavendosur prej disa minutash, sikur të kishte frikë t'i afrohej varëses me pantallona dhe të zgjidhte disa palë për provë. Pse të merreshin me të? Që nga shprehja e fytyrës e kuptonin se nuk do t'i provonte. Edhe sikur të zgjidhte disa, do t'i merrte për t'i provuar në shtëpi e më pas do të dërgonte gruan për t'i ndërruar. Këtu do të duhej fillimisht të zgjidhte atletet, gjë që nuk do ta kishte të lehtë me atë bark. Edhe po t'ia dilte, do t'i vinte turp nga era e këmbëve kur t'i hiqte. E do të duhej të shmangte edhe shikimin në pasqyrë dhe trupin e vet në brekë të bardha boksiere, të vjetra.

Pastaj do të duhej të tërhiqte këmbët e pantallonave në këmbë, një nga një, duke u frikësuar se mos humbiste ekuilibrin dhe rrëzohej.

Nuk ia vlen vëmendjen e tyre, prandaj as nuk e shikojnë, mendoi gruaja dhe u ngrit. Ah, sikur ta kishit njohur më parë! – mendoi sa nuk ia plasi vajit. Edhe vetëm para pak vitesh, në dollapin e tij vareshin kostume angleze nga prodhues ekskluzivë për të cilët ju këtu nuk keni dëgjuar kurrë, këmisha secila më e shtrenjtë se paga juaj mujore, e pastaj kravata mëndafshi… Këpucët ishin dashuria e tij e veçantë. Italiane dhe angleze, të punuara me dorë sipas masës, nga lëkura më e mirë, kuptohet. Kudo që shfaqej i veshur kështu, tërhiqte vëmendjen. Por, njëkohësisht në pamjen e tij kishte diçka të vjetër, të shekullit të kaluar, pavarësisht prerjeve dhe ngjyrave më të fundit. E tradhtonin sjelljet, politesa që mund ta shihnit vetëm në filma. Për shembull, mënyra si njihej me zonjat, me një përkulje të lehtë dhe puthje dore. Natyrisht që gratë i quante dama, ndonëse ky term kishte dalë nga moda që në fëmijërinë e tij. Sikur të mos ishte i kësaj kohe. Sikur ende përpiqej t'i pëlqente të atit, elegancën e të cilit nuk e arriti kurrë. Vitet e kishin shndërruar në të kundërtën e tij, në një plak të veshur pa kujdes, megjithëse jo të lënë pas dore, që e urren blerjen sepse nuk ka më as forcë, as para për cilësi dhe estetikë. Në një njeri që e di se nuk ka më kohë.

Nuk mund ta shikonte më teksa qëndronte aty si një fëmijë i braktisur, pa guxuar të prekë pëlhurën, e jo më të kërkojë madhësinë e duhur. Ndjeu se lotët po i mbushnin sytë dhe turbullonin shikimin. E njihte atë ndjesi, sidomos në dyqanet e rrobave. Sa herë kishte qenë edhe vetë në fushëpamjen e një shitëseje të re që nuk ngrinte sytë nga telefoni dhe nuk e denjonte as t'i drejtohej edhe me një fjalë të vetme. Do të kthehej menjëherë dhe do të dilte nga dyqani, ashtu siç ndoshta do të bënte edhe ai. Pas pak minutash, vetëm sa ta mblidhte veten, që të dukej sikur në të vërtetë ishte i interesuar, por nuk kishte madhësinë ose ngjyrën e tij – ndonëse e interesonin vetëm pantallonat në ulje, dhe vetëm sepse ajo ia kishte futur në kokë se duhej t'i blinte. U ngrit nga kolltuku i rehatshëm përpara kabinave dhe shkoi tek arka, ku shitësit ende po argëtoheshin me telefonat celularë. Burri im po pret

që ta shërbeni, tha me zë të lartë që ta dëgjonin të tre. U kthyen, njëri e mati vrazhdë me sy dhe i bëri shenjë me kokë më të riut, i cili u nis drejt varëseve me pantallona. Në këmbë kishte mokasina verore ngjyrë bezhë, pa çorape.

Dyqani ishte ende bosh. Burri i saj arriti të tregonte nga një pallto, ndonëse në të vërtetë kishin ardhur për pantallona. Palltoja nuk i duhej aspak, ajo e dinte këtë. A i pëlqeu vërtet? Apo vetëm shtirej, që disi të arrinte te pantallonat? Por pse, për atë Zot? Ndonjëherë e nervozonte një sjellje e tillë. Sikur të mos e kuptonte se ende ishte klient, se kishte të drejtë të zgjidhte dhe të kishte teka, të provonte, të ndryshonte mendje – pavarësisht moshës, pavarësisht se tani dukej si një turist gjerman i përçmuar. A e pengonte ulja? Të drejtat e tij nuk janë më të vogla pse rrobat janë në ulje, e as kështu të ulura nuk janë të lira. Gjysma e shumë të shtrenjtës është ende e shtrenjtë, i kishte thënë para se të hynin. Është budallallëk të paguash më shumë kur s'ka nevojë. Ndoshta sepse ishte grua dhe blinte më shpesh se ai, sillej dhe llogariste ndryshe. E kuptoi se për të edhe blerja më e zakonshme e pantallonave ishte bërë çështje krenarie. Nuk ishte mësuar të blinte në ulje dhe mund të vinte bast se tani ndihej i poshtëruar. Sidomos sepse askush nuk u përpoq ta shërbente.

Jo, i dashur, mendoi ajo, nuk je i poshtëruar sepse blen rroba në ulje – gjithë bota e bën këtë. Por sepse sillesh sikur ke ardhur të lypësh diçka nga këta maskarenj. Qëndron aty si lypës, i mjerë dhe i frikësuar. Çfarë po ndodh me ty, çfarë na ka ndodhur kështu?

E provoi pallton – hajde, të paktën diçka, mendoi ajo. Por doli se i binte ngushtë, gjë që e pezmatoi edhe më shumë. Tashmë ishte nisur drejt daljes, gati të ikte, kur ajo bëri përpjekjen e fundit. Të duhen pantallona, i tha dhe u kthye nga shitësi. Zëri i tingëlloi autoritar. E dinte se atij nuk i pëlqente kur flitej në emrin e tij sikur të ishte matuf dhe se tani qe në siklet edhe më të madh, por duhej të provonte, qoftë edhe me këtë çmim. Po të ishte vetëm, do t'ia blinte pantallonat dhe kaq. Ai sigurisht do t'i vishte, gjithçka vetëm të mos duhej të shkonte vetë për t'i blerë. Rregullisht i blinte bluza, këmisha, të brendshme, çorape, triko, madje edhe pantallona. I dinte përmendësh të gjitha

masat e tij, nga perimetri i belit dhe gjatësia e këmbëve deri te gjatësia e mëngëve, gjerësia e shpinës, si edhe numri i këmishës. Ju lutem, një palë pantallona të gjata kaki, numër 56, shoh që i keni këtu në ulje, tha me vendosmëri dhe tregoi me gisht nga stenda. Shitësi i ri vuri mbi banak disa palë me nuanca të ndryshme dhe i la të mendoheshin. Jo, nuk i dua, tha – në fakt e pështpëriti – burri i saj, edhe pse nuk i kishte parë siç duhet. Kur ajo u kthye t'i tregonte një palë, shikimi i tij ishte aq përgjërues sa edhe ajo hoqi dorë. Po të ishte gjallë nëna e tij, mendoi ajo, do ta merrte për dore dhe do t'i thoshte: hajde, shkojmë për akullore. Djali me sy blu, me pantallona të shkurtra, do ta shikonte me lehtësim dhe do ta shtrëngonte fort për dore.

Në atë çast ndjeu se shpina i ishte lagur nga djersa. E dinte se këmbët me siguri i dhembnin nga qëndrimi në këmbë dhe se kishte etje. Të shkojmë për një pije, tha. I falënderoi shitësit për përpjekjen, por nuk ishte e sigurt nëse e kishin kuptuar ironinë e saj. Iu duk se në fytyrën e djaloshit që i shërbeu vuri re një gjurmë buzëqeshjeje cinike.

Teksa po dilnin, burri ia shtrëngoi dorën me mirënjohje. Të dy të padukshëm, e shihnin të paktën njëri-tjetrin.

Përktheu: **Anton BERISHAJ**

POEZI

NEXHAT HALIMI
ERVINA HALILI
HALIL MATOSHI
RIZAH SHEQIRI
PIA TAFDRUP
MARY OLIVER

Nexhat HALIMI

LEJLEKU KOKËPRERË

prapë pylli prapë vetmia e gjarpri zot
gjaku për vrimë të gjilpërës pik në hi
e në varëse ëndrra kaq vjet pa sytë e mi
zjarri i etjes nga të kërkon hijes kot

me ditë hungërinë ujku i ndërkryer
lejleku përhihet mbi dritare kokëprerë
ndonjë dizgë qielli në tarracë në erë
ndonjë sharje e `i dashuri krah` thyer

s` vritet gjë ndarë ëndrre kaq e etur
veç përsëritet nofullës së çel` mbi det
fluturon pa sy vetëtimës së tretur

e prapë pylli vetmia prapë gjarpri kot
e në varëse lejleku kokëprerë lëkundet
zjarr i fjetur nga ndez gjakun imzot

FRYMË NË FJALË

verbër vetëm mbi kripën e shpirtit
e gjaku digjet e klithja e fjalës të vret
`i udhë trupit tim të prerë bie në det
e qyqja në pikë të natës çukit yrtit

ja vetëm mbi hijen memece të etnisë
veten të vdekur nga e bart në krah
ik nga shpina ime lehin qentë në gjah
lëkurës së prerë të tokës së Arbërisë

marr frymë në fjalë ashtit tim fyell
mbështetur për plep me hënën në flakë
ja si digjet vargu im rrufesë në qiell

në gjak agut i prehet kërthiza përsëri
e yrti merr frymë rrëzuar në shuplakë
apo vetëm pik molla e ja bie mbi hi

GJËRAT NGA I ZGJOJ

gjarpër i rrufesë zë mollën etjes në qiell
e lulja e pikëlluar çel dhembjen në gjeth
zot nga lëviz ky shelg hije ky ujë në rreth
gjërat nga i zgjoj rrënjës sime me fyell

pak zjarr akull e gjuhë e ja ajo që krijoj
para marrëzisë e urtisë një i gjunjëzuar
me kokë në duar etjes së fjalës i harruar
pyllit mistik ballkanik shaj dhe dashuroj

as ag çel as urë ka e unë ec dhe ec nga ti
guri i së kaluarës autentik brenda gjiri pik
zot ja ngjyrë e ëndrrës e robëruar në hi

e fyelli i ashtit zgjuar nga heshtja e vet
artin e gjuhës e mih brenda meje me thikë
e pika gjaku veten e rindezin kaq vjet

AJO QË S` ËSHTË

ja mari` e ke të qartë apo jo tashmë
kaq vjet e kërkoj atë që s`është më
syrin tënd yllësin e pafundme në të
ja mari` e ndien se si digjet çdo gjë

e është e tmerrshme etja e parrëfyer
e është e pabesueshme fjala e pathënë
ç`do të të zgjojë nga gjaku i zënë
zjarri im apo hiri apo fyelli i thyer

ja mari` mbi gur ende fanari i marrë
e gjirin njëjtë e rrah vala me zjarr
e hirin e lulëzon gjaku me stërkalë

veç kotësi është mari` veç qiell i çarë
e ikura që e kërkoj kthehet e çalë
pa zot bie në gishta pa gojë e vrarë

GEM I MOLLËS NË ERË

gem i shelgut lëkundet në rrjedhë të uj`t
gjeth i mollës dridhet në prekje të erës
e ti pret me lule në dorë në fund të verës
mes rrufesë e shiut pret ardhjen e dikujt

mes heshtjes e bubullimës pret paepur
e vjen agimi e kroi pik e pik ujin në gur
e cijatin rrotat e qerres së drunjtë në urë
ti qan qesh e pret në afsh të pa shkrehur

ja lumit i zihet fryma e fryhet e pëlcet
kaq kohë ndërsa bie e bie shi e shi e shi
ti digjesh flakë e s`epesh në ëndërr pret

gem i vjetër i shelgut thahet ja gem i ri
lëkundur qetë në ritëm të rrjedhës së uj`t
e qeni ndjek hijen e vet dhe i leh dikujt

TRËNDAFILI I DHEMBJES

ç`përsosje e dhembjes në trëndafil çel`
vjen nga kujtimi e prapë në hi vetmie
fryma kripa gjaku i kthehen në hije
gjithnjë nga je s`je gjithnjë e pavjelë

mollë në rremb pak pa e zënë me dorë
kërthiza i prehet dritës e digjet liqeni
e majë guri në brirë qiellin e mban dreni
e në të njëjtën degë çel lulja e bie borë

ja pakthyeshëm ik gjithçka imja mari`
kot vizatojmë gurin pyllin urën unë e ti
nga zbritëm s`do të ngjitemi më kurrë

zot e zemra e verbër kaq vjet në turrë
e me kalë të zi vdekjes së vet ik `i burrë
e syrit të ëndrrës rrjedh e njëjta gurrë

QUMËSHT PIK E GJAK

pik qumësht Yt Im zot pik dhe gjak
kaq vjet mbi të njëjtin gur në mua
e guri veç lulëzon në mur e syri krua
e rrjedh etjes së vet uji ndarë me lak

etjen mari` s`e shuan dot as vdekja
as vetëtima as lulja e gjallë mitike
ja i njëjti hi robëron pemën mistike
mua në pesë copë më zgjon prekja

e flatron nga ashti im flutur e fjetur
përbiron ende ëndrrës së vet të flakës
e hëna mbi iliri veç zjarr imi i tretur

e guri çarë etjes në frëngji bri qiriri
e gjarpri me brirë vjen e ik shuplakës
e **B**una rrjedh nga rrënja dhe syri

HIJE NË MUR

pa gojë e i verbër kaq vjet hije në mur
thërras zëçjerrë e s`gjegj kush mari`
harrohet çdo gjë veç zjarrit e fjalës në gji
veç qumështit e gjakut të kaltër në urë

ja si përplaset vetes e vret prapë hija
të dua e këtë vdekja s`e fikë kurrë
buzëgjak të thërras nga digjem në turrë
për shpatë kaloj e arrij te ti dhe Arbëria

me zjarrin tënd e gjakun e zgjoj fyellin
me syrin tënd dhe ëndrrën e djeg qiellin
të dua dhe vdes për ty mari` terezë

brenda ëndrrës e fyellit unë muroj urë
në fjalë etje të mbetesh në sy bukurezë
gjaku pikë e pikë dhe lulëzon në gur

Ervina HALILI

ZAT

tash që jemi veç unë e ti m'thuej çka do të bajmë
ku me u shkri ma shumë se kaq, ku me u tretë
asnji gja përreth s'më prek asnji qiell s'ka mbetë
asnji pëllambë toke nër kambë, asnji zog m'u pa

tash që jemi veç unë e ti, më thuej kah me shku
asnji shteg hije nuk ka, asnji gja s'ka anë
asnji pikë nuk ka naltësi e as nuk zbret teposhtë
asnji ngjyrë nuk merr formë as era nuk flladitë

tash qe jemi veç unë e ti më thuej sa kam me ndejtë
ballë dritës tande para se me u shkim n'ty

FARË

lëvozhgën time e la me u vyshkë e farë me ra në dhè
mbin dritë dhe lind ajër n'gjoksin tim plot sy të kthjellët çelin
ujëvarat rrjedhshëm rrjedhave rrjedhin në trupin e gjithkujt
që merr frymë në ngopje ajri
e nxjerr jashtë spërkala jete
e të gjithë më marrin n'gji
e janë fëmijët e mi
e janë nanat e mija
janë babatë e mi

HARRESË

nji ditë ka me ardhë dhéu me ma lypë mbrapsht trupin
e të ushqyem andrrash ka me ia kthye në mitër
nuk e di a ka me mbi pishë në atë dhé a zambak alpesh
veç unë pa trup kam me u kthy te nana
e bash atëherë kanë me m'u kujtue ninullat
që m'i ka këndue para se me ma falë këtë shtat harrese mbi dhé

KANGA E UJIT

fëmija që u lind sot nuk e din urtësinë e ujit
e ata që e dinë ikën qysh dje të gjithë
bashkë me langun e tyne nëpër kujtesë vlue
që e avulloi dhèu n'rè e krisi nji rrebesh shi
që vazhdon me ra tan' ditën edhe sot mbi liqê
edhe detna e bar edhe lule e krye njerëzish
dhe pret uji me iu knue ninulla e vallëzimit
me u harlisë në gëzim valësh para se me hy rrjedhë n'vena
të çdonjenit që i harruem vjen në këtë botë
dhe lan fytyrën me ujë të vakët kujtimi
e pret uji e pret njerinë,
dhe hyn në trup të tij e bahet njeri
del pa vallëzue
ngjitet nalt uji e bie edhe njiherë
me e provu nga e para dashurinë

MALI ME BORË

mali me borë dhe fryn erë
i ngjitem masivit qafës zvarrë
kur mbërrij n'majë mbështillem n'vete
siç mitra e nanës n'cipë kur m'mbante
ngjizem pa frymë n'barkun e tij
pa pas ardhë në këtë botë hala
vdekun gjallnisht rri do hera
n' kujtesë kambësh shkelun mbi të
nisi me u lindë në dritë të tij

mali me borë dhe fryn erë
shoh tatëpjetën lugut teposhtë
e marr majën e fus në gji
hyj në zemrën time edhe unë
siç mitra e nanës n'cipë kur m'mbante
dhe zbres kambët dalëngadalë
tuj fjetë në majë

I PANJOHUNI

i jep toka bekimin e krahëve njeriut
e i thotë se t'kam zgjatue nga grimcat e mia
dhe shputat në shpinë t'i kam mbajtë por tash shkoqju dhèut
tu lanë në çdo grimcë, çdo gja që të kam dhanë
e nisu drejt zanit të qiejve që oshëtijnë për ty
dhe jeto

njeriu ka dert se e sheh dekën n'lshim
dhe i merr me vete t'gjitha kujtesat e grimcave ruejtun n'zemër
edhe fotografitë e ngjyrave nër qepalla
për me e randu peshën e vet e me u ngreh prej toke

njeriu ka frikë me u nisë diku e mos me marrë gja pos vetes
se ka frikë njeriu me ndejt
me të panjohunin

ZBRITJA E DYTË

shteg i gjatë asht zbritja e dytë dhe vjen nji mall
se n'ma t'parën zbritje të kanë veshë n'harresë
se n'ma t'parën dashuni n'hutí ke shtegtu
n'dehje dritash prej diellit n'kalim

shteg i gjatë asht zbritja e dytë dhe vjen nji mall
se vren andrrën e yllit t'pikun e yll nuk je
se vëren dhimbje n'kokrra râne e rânë nuk je
se vëren lëvizje n'dridhje gjethit, as gjeth as bar
se vren pasqyrën n'sy gazeleje, as gazelë as sy
se vren dekën n'çdo njeri, as dekë as njeri

shteg i gjatë asht zbritja e dytë dhe vjen nji mall

NJI

krejt vetet që m'janë shpërngulë trupit e bredhin mendjeve tjera
rishtaz m'u kthye kanë e fjetun n'barkun tem
deri nji ditë kur kemi me u çu bashkë
e kemi me u ba
nji

LËSHIMI

jam lëshu në det si kandil pa peshë
e m'ka zhdjerg ranë e errësueme aty t'kam pritë me ardhë
derisa kanë lindë shumë diej e do dimna furfule kanë shku
asht ngri tavani i detit kur kam marrë me dalë
e kam ra me fjetë në andërr me t'thirrë

ti sa herë ke ardhë në andërr m'ke thanë se nuk din me u lëshu
te fundi i ranës e je tuj m'kërkue nëpër valë diku
jam zgju e dimni ngricat i kish numrue mbi det
e i kam dhanë vurmak me dalë nëpër valë e ti me m'gjetë
e kryet në akull më ashtë shkapetë e prej poshtë kam pa
se je tuj rrëshqitun si drê i vogël mbi ujë

Halil MATOSHI

Traktat estetik për ulurimën e heshtjes
ose Verfremdungseffekt

1. FJALËT QË MÂHEN

NATO-ja do t'na mbrojë tha Rugova më 1994
kemi me e rikthye lirinë
e me pasë boll kangë e vaje
e miq e...

A u kujtohet atyne që me 1999 në kampet e Bllaces
e Stenkovecit
Tony, Hillary dhe Madelaine
u thanë: Ju premtojmë se do të ktheheni në shtëpi?

A u bien ndërmên atyne kujtimet që knej i kishin lânë
lodrat, shp'itë, albumet
me fotografi, vorret e t'parve dhe ândrrat

Pesë shekuj kanë pritë të mitë me ju kthye kryetrimi me u pri n'betejë
...dhe erdh Ademi, Abeja dhe Luani erdh...

dhe miqtë erdhën.

shumëkush flet
Dikush mbanë fjalën
E janë shumë pak

ata që dëgjojnë
Edhe më pak ata që përkulen
para monumentit që ngre fjala
e mâjtun.
Nën hijen e monumentit të mermertë
të Ademit n'rrugën e Durrësit
në hymje të rrugës së ambasadave

ndërmarrja Eco Tirana sh.a.
ka punësu gra
me fshi pluhnin e harresës.

Derisa fjala e mâjtun bâhet dritë
tue mjellë thoj e mish
nëpër plasat e mermerit.

2.ARKA E NUSES

Askush nuk ândrron nji sh'pi
kur del n'sokak me pushtu ditën
ku nji dorë e bardhë nuk doket n'mjes
tu lëviz mindilin sikur prinë në nji valle
popullore.
sikur lanë xhamat p'ej timi
qe i duel natës që shkoi.
Nji sh'pi me aromën e arkës së moçme
trashigue gjyshnash disa breza
Prej fundit t'arkës xhamadani
nisi me marrë frymë,
si nji zemër në kosh gjyksi tue gufu
e tana lulet aknagish çelën natën e 16 prillit
nusja po kepte me tfill t'hanës nji vel
për dasmë t'harrueme n'kohë

arka u mshel n'legjendat vramë dashtunie
në nji mal me refugjatë.
Pylli zhytet ma fell në xhamin e zi
të natës, Ai pa atë dorë me mindil.
në ag veç kângët mâjnë mend emnat e tyne
Shkëlzen, Luan, Fatmir, Hasim...
arkivistat e IOM-it në nji ditë të rëndomtë pune
palojnë emna njerëzish në skeda
pa ndie âshtin t'u krisun
para se me dalë në pauzën e caffès
emna që peizazhit i japin nota gzimi
sh'pi që ecin si krushq
në dasmat ku rëndom mungojnë
ose nusja ose dhandri
Jashtë, ora e madhe e stinëve rrotullohet
pa zhurmë. Tri javë para se me u vra
Shkëlzen Haradinaj po knonte për nji stinë
që ish strukun fellë n'histori e s'donte
me u que
dimni po qullej si një letër e palosun
mes dy botnash,
në xhepin e xhamadanit në fund të arkës
që askush nuk ka me e lexu kurrë drejt.
"Mos me le vetmue..."
Nji jetë u ndryshu. Arka u kall n'ândërr
bora nisi me u shkri. Letra u përshklli
nga djersët e lindjes...
Nusja u çue në nji sh'pi që ka rrshitë si germat nga letra në nji tjetër vend
muret janë bâmun p'ej qielli.

3.TREGIM I NJI T'PLAGOSUNI LUFTE

(Rafet Rama)

Nji shtizë e beftë m'shitoi
masanej edhe nji edhe nji
m'preftuen tue ma mjegullu udhën

shihsha vizllima si nji vel nusje
astrica m'u mushën sytë

thyen ditën tême

E thash nji lutje. Nji ré zhdrypi
shkallëve të ndërdijes
më mloi me frymë
trupi m'u nxe

dritë rrfeje e hupi udhën

mes rrasave t'n'grime
mes fishkllimes së veriut
nijsha zâna

Po. Ishin Zána.

Atë ditë krejt e lypshin Ramushin me i kthy në sh'pi.

4.PRISHTINË, MAJ

âsht nji rrugë që rrin çuet
pa frigë n'orët e vona

mânë emnin Luan Haradinaj

5.REZISTENCA

(Davidi)

Skulptorit iu thy dalta
në damarin e qafës së tij

Jo që ish granit i egër
po subjekti karakter i fortë

nga plaga shkaktue p'ej dalte
statuja nisë me marrë frymë,
i nemitun skulptori kthehet
në gur.

6.NJI KAFE DIFTON PAQE

(Fotografia e Sahit Jasharit tue pi kafe)

I.
Kafe mes dy zjermve.

Avulli vizatueka lirinë mbi xham.
Jeta nji herpamë e nxetë
para se m'u errë.

II.
Trembëdhjetë emna
u varen në ajr si nota
në pentagramin e shlyem
breshni

Certifikata e familjes –
nji sh'pi me dritare t'thyeme.

III.
Liria âsht nji labirint
i zdritun.
I hueji lypë nëpër mjegull
nji fener**.**

IV.
Hija e flijimit nuk peshon.
Âsht vetë toka ku shkelim.
Sekreti i vdekjes
nji ligj i gjelbër.

7.NJI DITË E RËNDOMTË NË KOSOVË

Adem Jashari ende ndez cigaren
me shkrepsën e lagun t'marsit,
ndërsa Tony Blair pret në korridor
që t'i kthejë çelësat e sh'pisë
në Downing Street Nr.10

Bill Clinton pret në rend me ble libra
me e kalu në metafora letrare alzheimer-in

fëmijët cullak lahen në lumin Llap
tue lshue anije me buzëqeshje
në pasqyrë paskejsie
tue menu se Peshku i Artë ka ikë në Egje
ose Detin e Zi fellue në dilemën e ujit n'bifurkacionin e
Nerodimës

8.SHTATORJA E LEOTRIMIT NJOMUN NGA SHIU

Nuk due mâ me shkru
për luftën

me dëshmue s'du mâ

Zotim që s'e majta
m'sa lotin

Leotrimi. Ai e mânë tanë peshën
e tragjedisë që sjell lufta
me dorën e tij të njomë

'Nânë, jam smutë
fort po m'dhèm barku' - tha Leotrimi diku në Kosovë

Sikur ta dinte se miliona njerëz
për plagën e tij kanë me ni'

mban nji libër në dorë
të djathtë
barkun me t'majten

Leo
Trimi

s'e di ende që âsht plagosun
kurrë s'ka me e msu.

Offfa nânë bre -
kanë me gjimue mileniumet

mbani vesh digjojeni
terrin e dhimtës që shkon përtej natës, në palcën e saj

plagën me ia trazu…

Digjojeni bronzin kur bjen shi
se si d'nesë
Leo
Trimi
Naluni digjone bre
vajin e bronzit
tek e përshkon era

gjâmë kozmike

Nuk ka britë as atohera
nuk rënkon as sot
digjojeni njat ushtimë
në shkallën O dB

e mos i prekni barkun

Me ta marrë me e qu në sh'pi
Mos me e lânë në shi

Shiu i mbledh rrufetë
si gishtat e nânës
me ja lidhë plagët

nër shtresa uji, trupi i tij
prej metali merr frymë

bota ngrohet te barku i tij
që përjetësisht nxjerr flakë
të ngrime

9.POLEMIKË ME NJI AKADEMIK!

Në sheshin e Zahirit
n'qytetin pa lumë
do thmi luejnë kalixha
me Faik Rexhepin

Shkrimtari u ba nervoz
tha mos i hypni n'qafë qindrestarit

po qindresa pse na bân njerëz?

ajo s'asht hijeranë si mermer lapidarësh
t'realsocit
po lodrim i artë mbi plasa t'historisë.

ai bash si ni babgjysh loqkë
u shkri në lojë
pa ça kryet me historinë
e luftnave

m'doket logjike me i pa thminë kalixha mbi bronz

Ky s'asht vorr, po shemër!

ai qindroi me luejt kalixha
nji ditë pa lypë vëmendje
do thmi
mbi peshën e kontekstit politik
në rrugët e kti qyteti
që dridhej

10.LIRIA ÂSHT RËNDOMËSI

me i lânë fëmijtë me luejt pa orar
lojna pa rregulla

e udhët mos me u tutë nga hijet

poetët me pru teori të reja estetike e inxhinierë
me përsosë bionikën drejtpeshimin e ri të qenies n'tokat e çlirueme

duer kâmë e krah për invalidë lufte

me i bâ me ecë rrugëve
që mâjnë emnat e shokëve
të tyne

e me ju doktë se Atdheu
u ka dhânë krahë!
e me ju doktë
vdekshëm bukur.

Rizah SHEQIRI

(Një buqetë me poezi
gati si autobiografi)

PROLOG

Këto poezi nuk lindën vetëm nga fjalët në vetmi
por edhe nga një dridhje e brendshme shpirti
nga ai vend i heshtur por i mbushur plot trazim
ku edhe drita edhe hija heshtur nisen në udhëtim
si ndjenjë malli dhembje dashurie zënë peng në kujtim
një udhëtim i mbushur plot me ndjenjë e histori
pa fillim e pa fund nëpër jetë deri në pleqëri
në këto vargje si në pasqyrë lexuesi do ta shohë jetën
duke kërkuar autorin patjetër do ta gjejë vetveten

1. JETA

Erdhi si një rreze drite gjatë e ëndërruar
në kasollen e heshtur solli shpresë e gëzimin
kohët më të mira duke i ëndërruar
për ringjallje për rritë për shpëtim
ëmbël e idhët herë me kripë deti
rrjedhën e bëri me shumë vështirësi
si ujë i lumit të turbullt në një thatësi
duke shter e duke vërshuar përsëri
Jeta një fije e hollë drite si në ëndërr përherë që digjet
përplasur nëpër furtunë e erë.

2. MALLI PËR RININË

Rinia ime, një zog i egër që iku pa më përshëndetur
la pas vetëm një këngë të thyer në degët e kujtimeve mbërthyer
E kërkoj në pasqyrë çdo mëngjes por ajo më kthen vetëm një hije
që buzëqesh rrejshëm e pareshtur
me mallin që djeg heshtur
Ah, rinisë sa shumë ia ëndërroj shkëlqimin asaj pranvere
të bukur që nuk mësoi dot rikthimin

3. DASHURIA

Një dritë që s'dija ta mbaja si zjarr
një flakë që më digjte pa më vrarë
Një lutje e fshehur e përdalë që e përsërisja
në heshtje sikur të isha ndonjë mëkatar
Oqean i lumturisë ata sy
ëndërr zhgjëndërr plot trazim
Unë e ti nuk ishim dy por një trup një shpresë një gëzim
Me dhembjen më të bukur në shpirt
me një plagë që nuk ka shërim.

4. DASHURIA PËR ATDHEUN

Atdheu nuk është vetëm tokë, është një zë që më thërret në gjak,
një erë që më njeh me emër edhe kur jam larg.
Në çdo gur fle historia e pashkruar në çdo fjalë një plagë
e pashëruar.
E mbaj brenda si vullkanin që nuk shuhet as acarit as dimrave
të egër s'u druhet .
Atdheu është dashuria që më do dhe e dua frymëmarrja ime
dhe zemra që rreh në mua.

Mërgimi rrugëve të huaja më tret më mëson të flas
me heshtjen vet
gjithkund e gjithkah
me një valixhe në krah me një grusht dheu, një libër e një fotografi
dhe një mallin që s'ka kufij.
Edhe rrugët që më njohin seç më thonë ja ky i panjohuri
i huaj mbetet gjithmonë
Mërgimi, o njeri, është shtëpia pa mure e çati.

6. TËHUAJËSIA

U bëre sikur më deshe në pafundësi
gjithandej i kufizuar pa asnjë kufi,
era dhembjen në mua e tund
i huaj në tëhujësi fillim e fund
jeta e mbushur dhembje e trishtim
do sakrificë këmbëngulje guxim
përbuzur gjithandej po për besë
për pak dritë ajër e ujë për mbijetesë
mes asaj që ishte e mund të ishte pafundësi
mbetur mes tokës e qiellit i varur përsëri
i huaj
i zhytur thellë në tëhuajësi.

7. TË JESH I PËRBUZUR

Fjalët e tyre më ranë si gurë, mbi shpirtin tim që s'u preh kurrë.
Më panë si një hije pa emër, si zë të shurdhër si dashuri
pa zemër.
Por në heshtjen time u rrit pema dashuri me rrënjë
të thella qëndresë e krenari

Më përbuzën pa mëshirë, por gjithmonë e bëra veç frytin
e mirë
Sepse mirësia është superfuqi
që s'mund ta thyej asnjë shpirtzi

8. ZEMËR MËRGIMTARI

Zemra ime flet me dy gjuhë: të gëzimit, e të dhimbjes
ajo rreh e s'ndalet dot tiktaket e dashurisë i shpërndan
nëpër botë
me zemër për zemrat në mërgim udhëtim pa fillim e pa mbarim
udhëtimi më i vështirë që s'gjen kthim
Natë e ditë udhëton pa pasaportë
që dashurisë t'ia hap çdo portë

9. VETMIA

Si një mike e heshtur erdhi vetmia
hyri pa më pyetur nëpër dejt e mi
më mësoi të dëgjoja klithjen e shqetësimeve
zhurmën e zhurmshme të mendimeve
si i çmendur nisa të flisja për jetën
tinëz a hapur me vetveten
nëpër errësirë natë e ditë
duke kërkuar një xixë e një fije dritë
u mësova shpejt për besë
vetmia nuk është mungesë
është pasqyra më e mirë për jetën
që ta tregon të vërtetën
pasqyrë ku njeriu takon veten

Pleqëria një vjeshtë e verdhë e butë me gjethet që bien
pa zhurmë e pa ngut
dhe kujtimet nga rrudhat e ballit m'i shkundin
në sytë e mi shfaqjeve historike ua prekin fundin
me rrëfimet e trishtuara të jetës që e pata
ç'perëndim i bukur që s'ka frikë as nga nata

EPILOG

Fjala eci ngadalë deri në fundin e këtij shtegtimi
mbeti vetëm një ndjenjë e qetë pas një rrugëtimi
që vazhdon të përjetohet e të bëjë emër
pas leximit dhe rileximit me mendje shpirt e zemër
në mendim në kujtim në përjetim përplot ndjesi
shumëçka mbetur e pathënë në heshtje gjithsesi
por heshtja dhe të pa thënat në këto poezi
rrugëtimin e tyre nuk do ta ndalin dot
shpirtrat ndjenjazbrazur për t'i mbushur plot

Pia TAFDRUP

(Poezi daneze)

AKULLI NË KANALE

Shikimi më rrëshqet mbi kanalet e ngrira, Evropa ngrin,
nëna e Rembrandtit ngroh duart mbi një fuçi zjarri.
Varkat shtyhen përpara në shkrirjen e parë, kur portat e kanaleve hapen sërish;
është uji i hapur mes copave të akullit që më rrëmben sytë,
është thellësia kafe-jeshile që e tërheq shikimin.
Natën dëgjoj akullin të çahet me një zhurmë të zbrazët në zigzag, shikoj thellë
nën blloqet e trasha akulli drejt një kontinenti të zi që shkëlqen.
Copat lëkunden në ujë, kërcasin dhe shtrëngohen rëndë drejt gjumit,
ngrihen si flakë të ngrira si xham për t'u përmbysur mbi njëra-tjetrën
ose për t'u çarë me një krismë në copëza yjore të pjekura,
thërrime të lëkundura nga pasqyra dimërore e qiellit.
Të mprehta si teh janë copat që gërryejnë fort në ëndrrat e mia;
rrotullohem në gjumë, gërvishtem, rrotullohem i zhveshur në rrjedhë
ku nën një copë akulli dua të fsheh diçka nga të tjerët,
por copa e akullit është zhvendosur dhe nuk dallohet më nga të tjerat
që më rrethojnë dhe rrjedhin urë pas ure.
Atë që doja të fshihja në ëndërr nuk e shoh më vetë;
ndodhet diku e ruajtur si këngët që i kujtoja qartë si fëmijë,
por tani i njoh vetëm nëse i këndon dikush tjetër.

Akulli kërcet në dritën e natës nga dielli i zhveshur i trurit,
akulli shkrihet dhe çahet, dhe nën copat që gërryejnë në kanal
pret një pranverë kur pemët përgjatë bregut, ashtu si qielli blu
kur retë shpërndahen nga krahët që ngrihen,
do të pasqyrohen sërish në ujë.

DORA E NËNËS SIME

Lahem në dritën e qetë të një pike
dhe kujtoj si u krijova:
një laps në dorë,
dora e freskët e nënës mbi timen, e ngrohtë.
— Pastaj
duke hyrë e dalë mes shkëmbinjve koralorë,
shkruam një alfabet nënujor me harqe dhe maja,
me spirale guaskash, me gjemba yjesh
deti, me krahë oktapodi që përlesheshin,
me harqe shpellash dhe formacione shkëmbore.
Shkronja që dridheshin dhe gjenin një rrugë
në marramendje mbi të bardhën.
Fjalë si peshq të sheshtë
që përplaseshin e groposeshin në rërë
ose si anemone deti që valëviteshin me qindra fije
në lëvizje të qetë, të gjitha njëkohësisht.
Fjali si peshq që rridhnin,
që u dolën pendët dhe u ngritën,
u dolën krahët dhe lëviznin me një ritëm
pulsues si gjaku im, që verbërisht
përplaste yjet në qiellin e natës së zemrës,
kur pashë se dora e saj kishte lëshuar timen,
se prej kohësh kisha shkruar veten time
jashtë shtangimit të saj.

KODI I GJUMIT

Koka zhytet me gjithë peshën e saj në jastëk
dhe mbi tokë ngrihet shtëpia, dritarja e së cilës tani
ka kapur hënën në orbitën e saj;
shtëpia lundron me ujin që rrjedh nëpër tuba dhe radiatorë,
një lumë që ngrihet dhe rrjedh nëpër natë.

Koka zhytet dhe shtypet në jastëk,
ndërsa mendimet gërmojnë ditën që u zhduk,
për të rigjetur në rrënoja tinguj zërash,
që si shi i imët thuren fshehur mbi njëri-tjetrin
ose humbasin secili në drejtimin e vet.

Koka futet edhe më thellë në jastëk,
si një kafshë që zhytet në rërë;
lumi gjarpëron nëpër dhomë, nëpër natë
ku trupi prej kohësh ka kërkuar pushim,
dhe koka përpiqet ta ndjekë.

Koka përshkohet nga gjaku,
gjaku këndon, lumi,
lumi këndon në kokë,
mes dy rrahjeve të zemrës dëgjon
dhe nuk mund ta lëshojë tingullin
– një "i" apo një "y" që kumbon pa ndërprerje.

Shtresë pas shtrese,
nëpër një dendësi kujtimesh të krijuara vetë,
një rrjet rrënjësh i degëzuar thellë,
nëpër shtresa imazhesh poroze të marra nga dhomat
më të thella të shpirtit,
të pagjumët e natës barten me rrjedhën.

Dalin në det të hapur, ku
– larg nga çarja
aty ku lumenjtë si burime
që shpërthejnë nga toka –
do të takohen, aty ku gjumi nuk është i mundur.

Dhe të kryqëzojnë rrugët e njëri-tjetrit
para se të shfaqet i zhveshur agimi,
që rrjeta e tyre e ngatërruar e mendimeve për një çast
së bashku të ndriçojë në heshtje horizontin
dhe kodi, që aktivizon reaktorin e gjumit, të thirret sërish.

KUAJT E TARKOVSKIJ-T

Me bukurinë që shfaq një kalë,
duke qëndruar në diell,
nëpër livadhin me bar
që e kaloj me tren,
disa ditë pas vdekjes së babait –
papritur më shfaqet sërish

Kalueshmëria
e së gjelbrës

Me të njëjtin qetësi që rrezatojnë
kuajt e Tarkovskij-t
në *Gjykimin e Fundit*
në skenat e fundit të filmit,
im atë është i pranishëm,
në qetësi me veten.

Është i mbështjellë në flakë
unë mbaj
urnën e tij deri te varri.

Të qenët është të mos jesh
pa dhimbje.

E mbaj brenda
si një autoritet të ri.

Fuqia e gjuhës –
Euridika këndon.

Diçka në qenien e kalit e bën të shfaqet.
Një hije ndriçon,
tani AI është këtu.

BURIMI

Unë shkruaj për të ngritur gurin, për të zgjuar krimbat,
kërmijtë dhe krijesa të tjera të vogla,
shkruaj për të hapur një portë të vulosur drejt dritës,
drejt ujit dhe qiellit blu të akullt, një hyrje e parandier
para se të shfaqej në labirintet e ëndrrave.

Himni dhe elegjia burojnë nga një alfabet i përbashkët,
të njëjtat shkronja përhapen të zeza si rrjet damarësh
Nga lëkura në lëkurë, ndërsa maja e stilolapsit ndriçon si ari
në tokë, mbi të cilin qetësia harkohet në një kupolë gjithnjë
e më të madhe.

Ashtu si luan dielli mbi ujë në një dridhje ngjyrash,
shpirti është gjurma e fshehtë e pasqyruar nën shkrimin;
shkruaj dhe e hap derën paksa, vetëm
atë çarjen e vogël që ai që dëshiron të shohë, që mund të shohë.

Një burim, që nuk lejon të shterojë, derdhet në pusin
ku unë mbush stilolapsin për të lënë natën të rrjedhë
mbi letër, lulebora ku tingëllojnë fjalët,
që rresht pas rreshti më hedhin gjithnjë e më afër drejt vdekjes.

VETËM NJË THIKË

Ne kemi pirë nga uji i helmuar
dhe na ka ndjekur infeksioni:
ti hyn si një i huaj,
më flet si një të panjohuri,
dritaret qëndrojnë të hapura në dimër.
Si një gjumë i gjatë nate,
një krah do të hyjë brenda,
do të mbulojë nga qielli
qoshet më të thella,
pothuajse të padukshme.
Do të bëhet pa mëshirshëm ftohtë,
por pulsi do të rrah, unë do të mbijetoj
si një trëndafil i lënë gjatë në dëborë.
Askush nuk më ka plagosur kaq pamëshirshëm sa ti,
megjithatë vetëm një thikë e sapomprehur
mund të na ndajë nga njëri-tjetri.
Do të bjerë përsëri shi, ethshëm
unë do të të ndez trupin, që e ndjej
deri në venën më e hollë, më të mirë
fytyra jote do të kthehet kah unë,
siç lundron toka me ne.
Do të bjerë shi, dhe rëra
do të shpërlahet nga syri yt,
nuk mallkoj moshën,
por verbërinë
me të cilën ecin

edhe atë që shohin.
Do të bjerë shi, dhe përkëdheljet të mia
do të të bëjnë të marrësh frymë thellë, siç bën,
kur nga butësia më heq barrën,
aty, aty ku nuk do të takohemi kurrë
prandaj nuk do të ndahemi kurrë.

GËZIMI

Së pari është gëzimi,
i kontrabanduar përtej kufirit
përmes një tuneli të ngushtë.
Nata ka mbaruar, është mbytur në det,
është varrosur në tokë,
mijëra vjet kanë kaluar në vetmi.
Erërat ekzistuese
e mbështjellin fort,
kuajt hungërojnë në stallë.
Zgjohesh me dritën,
shikon lojën e hijeve mbi tapet,
dëgjon zogjtë nëpër shkurre dhe dredhkat.
Zërat dhe të qeshurat e të rriturve,
një pistë e sigurt uljeje
në anën tjetër të rrugës.
Së pari është kopshti i mëngjesit
në diell,
ndriçimi i tij i zemrës.
Mollët bien në barin e ngrohtë,
insektet ngrihen
nga thellësia e kurorave të luleve.
Është hapja
që së shpejti mbyllet,
pa fytyrë.

Së pari është besimi
që me lehtësi përpihet
nga frika galaktike.
Është gëzimi
që si i porsalindur rrjedh
drejt botës, e ëndërron atë.
Pastaj vjen trishtimi, pastaj vjen zemërimi,
pastaj dikush thotë:
Paqja qoftë me të.
Jeta është vdekja që vjen,
por i pari është gëzimi.

THE PURPLE PUSSYCAT

Së pari ligjërata për Shakespeare, Shelley dhe Poe
në një bankë shkollore në korrik në Bournemouth.
Pafundësia e fjalëve të reja
theksohet
nga tingulli i bardhë i shkumësit mbi dërrasë,
shpërthime nga neuriti te dendriti
ndriçojnë shtigje të mundshme në tru.
Pastaj ekspedita pas gjumit drejt jetës së natës në Londër:
Diskoteka *The Purple Pussycat*
është e hapur "from eight to late".
Këtu trupi ndërron marshin, këtu shpërthen
guaskën e tij të fortë,
lejon të hidhet
në një vallëzim shërues.
Truri mbetet në vend,
i braktisur nga arsyeja,
kur pulsi rreh si përplasja e krahëve
dhe bota, në një dehje gatishmërie,
vjen përballë e përqendruar.

Kemi zbritur në një trup qiellor të panjohur –
lëvizim mbi dyshemenë shumëngjyrëshe
mes zhavorrit dhe segmenteve të ëndrrave
me hapat astronautësh në vakum.
Unë pikas vështrimet e shumta, urtësinë e trupave të ndryshuar.
Bota është reale
dhe nata e kraterit një e tashme me diell që pikon.

STUDIME PËR JETËN

Një burrë është varur, një apartament është i lirë.
Mbuloj me bojë të bardhë
firmën e përgjakur të dëshpërimit të tharë në mur.
vendosem
në tri dhoma të ftohta e të lagështa me shtrat,
tavolinë shkrimi, karrige,
me rrobat e mia, librat, enët e kuzhinës
tenxhere të përthyera, tiganë të gërvishtura
– dhe me të dashurin.
Me festoj çmendurisht, kërcej
mes mureve të zhveshura nga lagështia
ose te Muldvarpen-i,
kur Steppeulvene dhe Alrune Rod
i japin muzikë netëve të çakërdisura,
kur ngjyrat që shkrihen, projektohen mbi kanavacën gjigante,
bashkohen në një kaos psikodelik si migrenë.
Me imazhet e Life's nga lufta e Vietnamit
mbuloj muret nga dyshemeja
në tavan në korridor, lahem
në këmbë te lavamani i kuzhinës, ndaj
tualetin me banorët e tjerë të apartamentit,
njëri prej të cilëve pi puro aty.
Flokët i lë të më rriten, i hedh në erë,

veshur me xhinse dhe bluza burrash
nën të njëjtin pulovër islandez.
Patate të skuqura dhe havjar merluci në konservë,
të gatuara në një sobë me gaz,
janë ushqimi im.
Pjesën e mbetur të buxhetit e shpenzoj për libra.
Çdo javë kaloj orë të tëra në qendër të Kopenhagës
mes bizhuterive, librarive dhe antikuariateve
si stacione të vazhdueshme,
me një çantë lëkure që më shtrembëron gjithnjë
e më shumë shpatullat.
Në një ishull pa kohë,
një dalje shkëmbore nga errësira,
më izolon
Pi çaj me kova, lexoj, lexoj
Strindbergun, Kamynë, Jungun, Dostojevskin,
lexoj, lexoj
Hamsunin, Stefan Zweigun, Simone de Beauvoi,
Wilhelm Reichin,
lexoj, lexoj
Marcusen, Richard Wrightin, Ho Chi Minhin,
Ivan Malinovskin.
Çdo qelizë e trurit jeton
sikur të kishte një shpresë
në lindjen e përgjakur të diellit mbi çatitë e qytetit.

MBËRRITJA E PARË

Një sekret më të djegshëm se çdo diell
mbaj unë
derisa një ditë ndërsa festojmë pa brenga.
Realiteti fillon të marrë
formën e qiellit.
Barku i rrumbullakosur nën fustan
flet gjuhën e vet.
Babai
përkulet mbi karrigen time, më puth në ballë. Nëna
më përqafon kur zbuloj të fshehtën,
ndoshta të hamendësuar.
Gëzimi i përmbushjes
vibron rreth tryezës me lule dhe mysafirë.
Një fëmijë,
i dëshiruar nga unë, i dëshiruar nga babai i tij,
i dëshiruar nga farefisi,
që dëshiron të mos tretet.
Apo mos vallë fëmija
na ka kërkuar ne?
Rruga nuk mbaron, pluhuri
ngrihet në një vijë pa peshë si mjegull yjesh.
Sikur bota për një çast të jetë
e përjetshme
ngrihet gëzimi rreth tryezës,
fluturat nisen drejt lartësisë së ëndrrave.

Përktheu **Qerim RAQI**

Mary OLIVER

POEZI PËR PËRVJETORIN

(1945-1984)

Nganjëherë,
duke ecur me orë të tëra mes pemëve, nuk e di çka po kërkoj,
mbase diçka

të druajtur dhe të bukur që do të vinte
duke kërcyer pupthi nga shkurrishta.

Njëherë një dre i vockël e bëri pikërisht këtë.
Qeni im nuk dinte
çfarë zakonisht qentë bëjnë.
Edhe dreri nuk e dinte.

Sa i përket drenushës, me gjasë ishte poshtë në Round Pond,
duke mbllaçitur
barin e ëmbël të kalbur dhe duke ëndërruar se gjithçka
ishte mirë.

***

Mënyra se si unë do të doja të jetoja në këtë botë nuk do
ta lëndonte askënd, veç
do të ecja përpjetë e teposhtë, duke shikuar përreth,
pra çka nëse
shumicën e kohës nuk e di pse – pra çka nëse nuk arrihet
tek asnjë kodër parash – pra çka nëse votoj liberalët dhe
jam hebreje, ose luterane –

ose rojë pylli – ose e varur nga bingoja – dhe tymosëse e llullës?

Në filmat e Dachau-ut, Auschwitz-it dhe Bergen-Belsin-it
të vdekurit ngrihen
nga toka dhe bëhen pirg para nesh, të uriturit na i ngulin
sytë që dyzet vjet
dhe Gjermania xuxrxull, e gjelbër dhe muzikore përsëri shfaq kthetrat e saj, që nuk do të harrohen kurrë, që nuk do të kuptohen kurrë, por që, ngadalë, me vite të tëra, e gërryen Evropën mespërmes
derisa pjesa tjetër e botës bënte sehir.

***

Oh, kurrë nuk keni parë
një vend kaq të mirë gjetheshumë dhe gjithçka ishte mirë, qeni im dhe drenusha e vogël mbajtën një distancë të shkurtër,
nuk e morën seriozisht.
Mandej drenusha ia mbathi përmes gjetheve dhe qeni im i butë më ndoqi nga pas.

***

Oh, kurrë nuk keni parë një kopsht të tillë!
Me qindra lloje lulesh në lulëzim!
Një ujëvarë, për kënaqësi dhe asgjë tjetër!
Pajisjet e kopshtit janë të bardha, tavolina dhe karriget nën hijen e freskët.
Një burrë është ulur aty, para tij pasditja e gjatë.
Po e mbaron drekën, disa lloje frutash, pulë dhe sallatë.
Një shishe vere me një qafë të hollë dhe me sumbulla.

I mbush gotat.
Mund të thuash se është kristal i vërtetë.
E ngre te goja dhe pi lumnisht.

Është surrati i Mengeles.

***

Më vonë
sorkadhja erdhi të vërdallosej në muzg.
U ndal mes gjetheve. U mëdysh, duke nuhatur ajrin.

Mandej kuptoi gjithçka.

***

Pyllin e kaploi terri.

Iu tulit marrëzisht të voglës së vet.

KU ZË FILL TEMPULLI, KU MBARON?

Ka gjëra që nuk mund të arrish. Por mund të shkosh përtej tyre, gjithë ditën e lume.

Era, zogu që fluturon tutje. Ideja e Zotit.

Mund të të mbajnë të zënë si çdo gjë tjetër, dhe më të lumtur.

Gjarpri rrëshqet tutje; peshku kërcen, si një zambak i vockël, mbi ujë dhe prapë nën ujë; kryeartëzat këndojnë nga maja e pakapshme e pemës.

Shikoj; nga mëngjesi në mbrëmje kurrë nuk lodhem së shikuari.

Së shikuari, mendoj jo vetëm duke qëndruar rrotull, por duke qëndruar rrotull thua se me krahët e hapur.

Dhe së menduari: mbase diçka do të vijë, ndonjë dredhë vezulluese ere, ose ca gjethe nga pema e vjetër – ato të gjitha po ashtu bëjnë pjesë në këtë.

E tash do t'jua them të vërtetën.

Gjithçka në botë
vjen.

Të paktën, afër.

Dhe përzemërsisht.

Si peshku syshkruar brejtës; si gjarpri i nderë.
Si kryeartëzat, kukulla të vogla të arta duke flatruar përreth skajit të qiellit të Zotit, ajrit të kaltër.

MAGAZINA

Kur u zhvendosa nga njëra shtëpi në tjetrën kishte shumë gjëra për të cilat nuk kisha hapësirë më. Çka bën njeriu në një rast të tillë? Mora me qira një hapësirë depozitimi. Dhe e mbusha. Vitet kalonin.

Herë pa shere shkoja atje dhe i hidhja një sy, por asgjë nuk bënte vaki, as edhe një drithërimë e vetme zemre.

Duke u moshuar gjërat pas së cilave mbahesha dikur u bënë më të pakta, por ishin më të rëndësishme. Kësodore një ditë e hoqa drynin dhe e thirra një punëtor pastrimi. I mori të gjitha.

U ndjeva si ai gomari i vockël të cilit më në fund ia heqin barrën nga shpina. Gjërat!

Digji ato, digji ato! Bëre një zjarr të bukur! Më shumë hapësirë në zemrën tënde për dashurinë, për pemët! Për zogjtë që nuk kanë asgjë vetjake – ja arsyeja pse mund të fluturojnë

NJOH DIKË

Njoh dikë që puth në mënyrën si puth një lule e hapur, por më me rrëmbim.

Lulet janë të ëmbla. Kanë jetë të shkurtër të lume. Ofrojnë më shumë kënaqësi. Nuk ka asgjë mbi këtë faqe të dheut që mund të

thuhet kundër tyre.
E trishtë, apo jo, që e gjitha që ato mund të puthin është era.
Po, po! Ne jemi ata fatlumët.

MË BËRI VAKI TË ISHA

Nuk e di ku shkojnë lutjet, ose çfarë bëjnë.
A luten macet, a flenë në kllapi nën diell?
A lutet oposumi teksa është
duke e kaluar rrugën?
Luldiejt? Lisi i moçëm i zi që vjetrohet për çdo vit?
E di se mund të eci përmes botës, përgjatë bregut ose përposh drurëve,
me mendjen time dëng me gjëra të një rëndësie të vogël, në vetë-
kujdesje të plotë. Një gjendje ku zor se mund të them se jam gjallë.
A është lutja dhuratë, apo kërkesë, apo a ka ndonjë rëndësi?
Luldiejt flakërojnë, mbase kjo është mënyra e tyre.
Mbase macet janë në gjumë të thellë. Mbase jo.

Derisa po vrisja mendjen rreth këtyre gjërave më bëri vaki të isha bash para derës sime,
me fletoren e shënimeve hapur, që është mënyra si e filloj çdo mëngjes.
Mandej një çerr nisi të këndonte në një voshtër.

Ishte njëmend i kapluar nga entuziazmi, nuk e di pse. Po prapë, pse jo.

Nuk do t'jua prish mendjen rreth asaj çfarë besoni ose asaj që nuk besoni.
Ajo është punë për ju.

Por mendoj, për këtë këngën e çerrit, çka mund të jetë tjetër nëse nuk është lutje?

Kështu që vetëm dëgjova, me pendën time në ajër.

POETI E KRAHASON NATYRËN NJERËZORE ME OQEANIN PREJ TË CILIT VIJMË

Deti mund të bëjë marrëzira, mund të shtrydhë lëngje frutash, mund të
nderet si mëndafsh ose të bëjë kërdinë drejt bregut; mund të japë dhurata
ose të mbajë të fshehur gjithçka; mund të ngrihet, të ulet, të shkumojë
si një shpërthim në pritje i krojeve, ose mund të lajkatojë
plotësisht. Siç mund të bëj edhe unë

dhe kështu, pa dyshim, mundeni ju, edhe ju.

UNË E POSEDOJ NJË SHTËPI

Unë e posedoj një shtëpi, të vogël por të rehatshme. Në të është një shtrat, një tryezë, një kuzhinë, një dollap, një telefon. E kështu me radhë – ju e dini si janë këto punë: gjërat grumbullohen.

Jashtë retë verore po udhëtojnë tutje, secila prej tyre me një fytyrë të bukur dhe të vagullt. Pastaj janë pishat që futen mes tyre gjithë aromë dhe ambicie, sado që nuk i dinë emrat e tyre. Dhe aty është edhe zogu përqeshës; pandërprerë ai ngrihet nga murrizi i tij dhe vallëzon – ai përnjëmend vallëzon, në ajër. Dhe ka ditë kur do të doja të mos posedoja asgjë, si bari.

SI SHKOJ NË PYLL

Rëndom shkoj në pyll vetë, pa asnjë mik të vetëm,
se ata janë gjithë të qeshura e muhabete, pra të papërshtatshëm.

Njëmend nuk ma ka ëndja të kem dëshmitarë kur flas me bufët ose
kur përqafoj lisin e moçëm të zi. Kam mënyrën time të lutjes, siç pa dyshim edhe ju i keni tuajat.

Veç kësaj, kur jam vetëm mund të bëhem e padukshme. Mund të ulem
në majë të një dune të palëvizshme si sopi i pyllit,
derisa të ngarendin andej dhelprat pa e çarë kokën. Mund të dëgjoj
tingullin pothuajse të padëgjueshëm të trëndafilave duke kënduar.

***
Po të kishit ardhur ndonjëherë në pyll me mua, do t'ju kisha dashur njëmend shumë.

ISHTE HERËT

Ishte herët, ora kur përherë unë nis të shikoj botën

dhe natyrisht, qoftë edhe në terr, kur nis
ta dëgjoj atë, posaçërisht nën pisha
ku jeton kukuvajka dhe herë pas here vajton derisa unë
eci pranë saj, siç
bëri edhe këtij mëngjesi.
Gjithë këto dhurata!

Çfarë nënkuptojnë?
Në livadhet
ku drita e trëndafiltë veç po ia behte vizoni
me bishtin e tij të kreshpëruar bezdiste
minjtë me veshë të hollë dhe mes pishave boçat ishin të rënda, secila prej tyre.
e destinuar të hapet.

Nganjëherë më duhet thjesht të rri
aty ku jam
që të jem e bekuar.

Vizon i vogël, lërmë të të shikoj.
Mi i vogël, ngarend dhe ngarend.
Boç e dashur e pyllit, lërmë të të mbaj derisa je duke u hapur.

MISTERE, PO

Njëmend, ne jetojmë me mistere tepër mahnitëse që të jenë të kuptueshme.

Si mund të jetë bari ushqyes në gojën e qengjave.
Si lumenjtë dhe gurët janë prore në besnikëri me gravitetin ndërsa ne vetë ëndërrojmë të ngrihemi.
Si dy duar preken dhe eshtrat nuk thyhen kurrë.
Si kalojnë njerëzit nga kënaqësia ose tuta e dëmtimit
te rehatia e një poezie.

Lërmëni të mbaj distancën time, përherë, nga ata që mendojnë se i kanë përgjigjet.

Lërmëni të jem përherë e shoqëruar nga ata që thonë "Shiko!", qeshin me habi dhe përkulin kokat e tyre.

E KISHA ZAKON, KUR ISHA FËMIJË, TË PIJA UJË NGA LUMENJTË

Por kur u ktheva vura re
se trupi i lumit ishte duke vdekur.

"A foli?"

Po, i këndoi këngët e moçme, por i zalisur.

"Ç'do të bësh ti?"

Do të pikëllohem natyrisht, por kjo nuk është asgjë.

"Për çka saktësisht do të pikëllohesh?"

Për lumin. Për veten time, për humbjen e haresë sime. Për fëmijët që nuk do ta dinë çka mund të jetë një lumë – një mik, një shok, një copë parajse.

"A nuk është kjo diçka e tepruar?"

Thashë: mund të jetë një mik. Një shok. Një çikë parajse.

AUTOPORTRET

Do të doja të isha tridhjetë vjeçe dhe e dashuruar me jetën dhe dëng me energji.

Hajt, këmbë të plakura!
Kemi përpara dunat e gjata të zbehta; në anën tjetër trëndafilat po lulëzojnë dhe mundimi i tyre nuk është në kundërshti me shpirtin.

Hajt, këmbët të plakura! Aty janë trëndafilat dhe aty është deti duke shkëlqyer si një këngë, si një trup që dua ta prek

megjithëse nuk jam njëzet vjeçe dhe nuk do të jem më, por ah! gjashtëdhjetë. Dhe ende e dashuruar me jetën. Dhe ende dëng me energji.

A NUK SHKRUAN SECILI POET POEZI
PËR DASHURINË E PASHPËRBLYER?

Lulet
që doja të t'i sillja, të egra dhe qull
nga dunat e zbehta, që ende mbanin aromën e natës së verës dhe që mbanin akoma edhe për një moment lutjen e përulur të bulkthit të natës, do të mund të dukeshin

aq të hijshme
në duart e tua –
aq të lumtura – marr guximin të them – në duart e tua –

mirëpo buzëqeshja jote
nuk do të ishte askund dhe ti ndoshta do t'i kishe flakur
ato në tokë,
ose ndoshta, nga druajtja, do t'i kishe marrë
në shtëpinë tënde, do t'i kishe ujitur dhe do t'i kishe vënë
në ndonjë qosh të errët ku nuk i sheh më.

Në punët e dashurisë të këtij soji
ka gjëra që digjemi t'i bëjmë, por nuk duhet t'i bëjmë.

Nuk do të doja të shihja buzëqeshjen tënde të fishket.
Dhe lulet, sidoqoftë, janë të lumtura thjesht aty ku janë, në dunat

e zbehta, sipër folesë së përkorë të bulkthit, përposh qiellit të kaltër që na do të gjithë ne.

LULESHQERRAT

Është e mundshme, ma ha mendja, që nganjëherë ne të mësojmë gjithçka
që është për të mësuar: çka është bota, për shembull, dhe çfarë domethënie
ka. Mendoj për këtë derisa jam duke kapërcyer nga njëra arë në tjetrën,
verës, dhe zogu përqeshës është duke më vënë në lojë,
si dikush që madje nuk di mjaftueshëm tashmë ose
di mjaftueshëm që të jetë
përsosurisht i kënaqur që nuk di. Këngët lindin nga kërkimi dhe ai e di këtë:
duhet të heshtë
kur papritur mësyhet nga përgjigjet. Në vend të kësaj, oh dëgjoje
cicërimën e tij të shfrenuar, thumbuese, të butë që nuk merr përgjigje kurrë. Te këmbët e mia luleshqerrat me
petale të bardha shfaqin diejt e vegjël të bërthamës së tyre – të tyret, po
nuk e patët dert të shprehem kështu – të tyret zemra. Sigurisht,
unë mund të jem gabim, ndoshta zemrat e tyre janë të zbehta dhe të
ngushta dhe të fshehura te rrënjët. Çka di unë.
Por këtë: është parajsa vetë të marrësh atë që të është dhënë, të shohësh çka është e qartë;

Çkafit i jep dielli dritë me qejf; për shembull – e mendoj këtë derisa ulem poshtë, jo që të kap,

por thjesht të prek hijeshinë e fushës për luleshqerrat dhe luleshqerrat për fushën.

Mary Oliver, 'Devotions – The Selected Poems of Mary Oliver', Penguin Press, New York, 2017

/Përrkthimi **Arben IDRIZI**

DOSSIER | *KRISTINA PERO ROSI*

Kristina PERO ROSI

ROSI *(1941)I është poete, prozatore, përkthyese dhe eseiste uruguaiane. Bijë emigrantësh italianë, ka studiuar për letërsi të krahasuar. Qysh nga viti1972, për motive politike emigroi në Spanjë, prej nga iu desh të emigronte në Francë, po për motive politike. Aktualisht jeton në Spanjë si shtetase spanjolle. Është një luftëtare e guximshme për mbrojtjen e të drejtave të njeriut, prandaj është përndjekur nga diktatura në atdheun e saj, Uruguai, ashtu edhe në Spanjë në kohën e Frankos. Ka botuar gjashtë romane, pesëmbëdhjetë vëllime me poezi, dymbëdhjetë vëllime me tregime dhe katër libra me ese. Një nga veprat e saj më të shquara është Anija e të marrëve (1984), ku kombinon një teknikë surrealiste me referenca të diktaturave ushtarake të viteve '70. Vepra e saj letrare është nderuar me gjashtë çmime të ndryshme, midis tyre me +Çmimin Ndërkombëtar të Poezisë "Ciudad de torrevieja"*

LUTJE

Ruajna, Zot,
të mos takohemi
vite më vonë,
me dashuritë tona të mëdha.

R.I.P.

Ajo dashuri vdiq
u shemb
është e vdekur
e asgjësuar e pajetë
e pafrymë
e mbaruar e shuar
e ngordhur
e vdekur

e varrosur
atëherë,
pse regëtin ende?

TAKIMI I FUNDIT

Takimi i fundit qe i trishtë.
Unë prisja një vendim të pamundur:
të vije me mua në një qytet të huaj
ku vetëm një nëndetëse gjermane kishte humbur
dhe ti prisje që mos të ta kërkoja.
Me marramendjen e vetëvrasësve
të thashë: "Eja me mua" duke e ditur të pamundur
dhe ti – duke e ditur të pamundur – m'u përgjigje:
"Nuk kam humbur gjë atje" dhe e quajte bisedën
të përfunduar. U ngrita në këmbë
si dikush që mbyll një libër
ndonëse e dija – gjithmonë e kisha ditur –
se tani fillonte një tjetër kapitull.
Do ëndërroja me ty – në një qytet të huaj, -
ku vetëm një nëndetëse gjermane
kishte humbur.
Do të të shkruaja letra që s'kisha për të t'i dërguar
dhe ti, do ta prisje kthimin tim
- Penelopë tradhtare – me dyshim,
duke e ditur se kthimet e mia të shkurtra
nuk do ishin përfundimtare. Nuk jam Uliksi. Nuk e kam njohur
Itakën. Gjithçka që kam humbur
e humba me vetëdije
dhe atë që fitova
e arrita nga dembelia. Takimi i fundit
qe pak i trishtë.
Palëvizshmëria e barkave, 1997.

FJALËT JANË PËRHITJE

Fjalët janë përhitje
gurë abrakadabra
që i kapërcejnë vulat
e kujtesës së moçme

Dhe poetët celebrojnë festën
e gjuhës
nën peshën e kujtimit

Poetët ndezin flakadanët
që shndritin fytyrat e përjetshme
të idhujve të lashtë

Kur kërcejnë vulat
njeriu zbulon
gjurmën e paraardhësve të tij

E ardhmja është hija e të shkuarës
në gacat e përskuqura të një zjarri
të ardhur prej larg,
nuk dihet se nga.

PASIONI

Dolëm prej dashurisë
si prej një katastrofe ajrore
Kishim humbur rrobat
dokumentet
mua më mungonte një dhëmb
ty nocioni i kohës
Qe një vit i gjatë sa një shekull

apo një shekull i shkurtër sa një ditë?
Nëpër orendi
nëpër shtëpi
mbetje të copëtuara:
gota foto libra fletëgrisur
Ishim të mbijetuarit
e një shembjeje
e një vullkani
e ujërave të rrëmbyera
dhe u lamtumirëm me ndjesinë e mugët
që kishim mbijetuar
ndonëse pa e ditur përse.

Babeli barbar, 1991.

DËSHIRË

Sikur gjuha
kjo mënyrë e skrimtë
për të të grishur
mes rrokaqiejve të ftohtë
dhe qyteteve evropiane
të ishte
mënyra
për të bërë dashuri mes zhurmave
apo mënyra
për t'u futur mes flokëve të tu

DHE PSIKIATRI MË PYETI…

Dhe psikiatri më pyeti:
- Ç'të sjellë ndër mend emri i Alehandrës? –

Emri i ëmbël i Alehandrës
aromën e pishave dhe qiparisave
shtëpitë e kuqe kështjellat mesjetare
një damë në prag
orendi të purpurta
simetrinë e mrekullueshme të parqeve
një fletë përherë të bardhë
para syrit që ledhaton
mungesën e tingullit
lilakët e mureve
një dhimbje të sëmurë për thuajse gjithçka
molin e përhimët
gjërat që ekzistojnë vetëm në kopshte
dhe për të thënë emrat e tyre
është e nevojshme t'ia nisësh me Alehandrën
lashtësinë e disa gurëve
frymëmarrjen me gulç
vështirësinë
për të bërë miq,
fundazi, mesnatën fatale
ku na mungon gjithçka
veçanërisht
një mik
një mike
e paharrueshme.

NUK DO DOJA TË BINTE SHI

Nuk do doja të binte shi
të betohem
të binte shi në këtë qytet
pa ty
dhe të dëgjoja zhurmën e ujit

tek zbret
dhe të mendoja se atje ku jeton
pa mua
bie shi mbi të njëjtin qytet
Ndoshta i ke flokët të lagur
telefonin në dorë
që nuk e përdor
për të më marr
për të më thënë
këtë natë të dashuroj
më përmbytin kujtimet për ty
më fal,
më vrau letërsia
që i ngjaje aq shumë.

HËNËPLOTË

Për çdo grua
që vdes tek ti
madhështore
dinjitoze
mëllagë
një grua
lind në hënën e plotë
për kënaqësitë vetmitare
të imagjinatës përkthyese.

KUJTIM I MUGËT

Nuk reshtja dot pa e dashuruar pasi harresa nuk ekziston
dhe kujtesa është modifikim, kështu që pa dashur
i dashuroja format e ndryshme me të cilat më shfaqej

në transformime të njëpasnjëshme dhe kisha mall për të gjitha vendet
ku s'kishim qenë kurrë, dhe e dëshiroja në parqet
ku kurrë s'e dëshirova dhe vdisja nga kujtimet e mugëta për gjërat
që tash s'kishim për t'i njohur kurrë dhe ishin po aq të dhunshme
e të paharrueshme sa edhe gjërat e pakta që kishim njohur.

AFËRDITA

Rri e trishtuar
si karrige e braktisur
në mes të oborrit të kaltër
Zogjtë e kanë rrethuar
Bie një gjilpërë
Gjethet rrëshqasin
pa e prekur
Rri e trishtuar
në mes të oborrit
me sytë ulur
gjinjtë të plogështuar
dy pëllumba të vonë
Dhe një qafore
pa qen
në dorë

Si karrige bosh

Diaspora, 1976.

EROTIKE

Kënaqësia jote është e ngadaltë e fortë
vjen nga larg
kumbon në rropulli
si trandjet e shurdhëta
të një vullkani
të fjetur prej shekujsh nën tokë

Si rrotullimet e ngadalta të një sfere
në lëvizje të përjetshme
Kërret kur zgjohet
qit shkumë
i shqit bishat nga zgafellet e tyre
zhargit një baltë të moçme
dhe shkund rrënjët

Kënaqësia jote
rritet ngadalë
e mbështjellë me afshin e magmës zanafillëse
dhe ka pupla zogjsh të thyer në flokët e tu
dhe muet gryka e një plisi
të shkulur nga thellësia
si një gurë.

Kënaqësia jote, bishë e rrallë.

ZHVOSHKJE

Plagë që, pas dashurisë, ngelet në ijë të trupit.
Çarje e thellë, e mbushur me peshq dhe buzë të kuqe,
ku cërit kripa dhe përvëlon jodi,
që e përshkon krejt gjatësinë e anijes,

që e lë të kalojë shkumën,
që ka një sy të trishtë në qendër.
Në veprimtarinë e lundrimit,
sikurse në ushtrimin e dashurisë,
asnjë detar, asnjë kapiten,
asnjë armator, asnjë dashnor,
nuk i ka shmangur dot këto lloj plagësh,
zhvoshkje të thella, që kanë gjatësinë e trupit
dhe thellësinë e detit,
vraja e së cilës nuk zhduket kurrë,
dhe na ngelen si stigma lundrimesh të shkuara,
rrugëtimesh të tjera. Te numri i zhvoshkjeve
të anijes shohim sasinë e udhëtimeve;
te zhvoshkjet e lëkurës sonë,
sa herë kemi dashuruar.

Përshkrim i një anijethyerje, 1975.

TANGO

Qyteti nuk ishe ti
Nuk ishte ngatërresa jote e gjuhëve
as e seksit
Nuk ishte qershia që lulëzonte – e bardhë –
prapa murit
si mesazh prej Lindjes
Nuk ishte shtëpia jote
e dashnoreve të shumta
dhe kyçenicave të brishta

Qyteti ishte kjo paqartësi
pyetja e përjetshme – kush jam –
thënë ndryshe: kush je?

KUNDËR FILOZOFISË

Filozofët thonë
se vetëm e drejtpërdrejta është e vërtetë

Nëse nuk e shkruaj këtë poezi
në të ardhmen askush nuk do ta dijë
që një natë u dashuruam furishëm në një tren
- nga San Sebastiani në Barcelonë –

Nëse nuk e shkruaj këtë poezi
yt bir nuk do ta dijë
Nëse nuk e shkruaj këtë poezi
yt shoq nuk do ta dijë
Nëse nuk e shkruaj këtë poezi
ti nuk do ta dish
unë nuk do ta di

Vetëm e drejtpërdrejta është e vërtetë
Përjashtuar poezinë

MË PAS

Tani zë fill
jeta e vogël
e të mbijetuarës së katastrofës së dashurisë:

Ngjatjeta, qenë të vegjël,
ngjatjeta, endacakë,
ngjatjeta, autobusë dhe kalimtarë.

Jam një vajzë kërthi
porsa kam lindur

nga barku i tmerrshëm i dashurisë.

Tash nuk dashuroj më.

Tani mund të bëj një punë në botë
të përfshihem në të
jam një pjesëz e ingranazhit.

Tash e çmendur s'jam më.

Sërish Eros, 1994

MESAZHE

Sa i doja shkrimet e duarve të tua
në qilim
në tryezën e përditshme
në perëndimet e qeta
në pluhurin e dritareve
në rërën monotone të plazhit
Duar të qeta
mesazhe njërrokëshe

Por ti kurrë nuk e dite ç'fjalë shkruaje.

LUNDRIM

Në rrjedhat e qeta të duarve të tua
dhe në duart e tua që janë stuhi
në anijen e humbur të syve të tu
që kanë orientim të qartë

në rrumbullakësinë e barkut tënd
si një sferë përjetësisht e pambaruar
në mënesën e fjalëve të tua
të shpejta si bisha ikanake
në butësinë e lëkurës sate
që digjet në qytete të përflakura
në nishanin e vetëm të krahut tënd
hodha spirancën e anijes.
Do kishim lundruar,
po të na kish bërë kohë e mirë.

Gjuhësi e përgjithshme, 1979.

KUSHTIM

Letërsia na ndau: gjithçka dita për ty
e mësova te librat
dhe asaj që mungonte
ia vura fjalët vetë.

UDHA E KRYQIT

Kur hyj
dhe je e ndriçuar marrtas
si një kishë në gjysmëterr
Më jep një qiri që ta ndez
në anijatën qendrore
Më lyp lëmosh
Unë i mbaj mend detyrat e shenjtëve
Shtrij dorën
e lag në pagëzore
ti më flet për alegori

për Udhën e Kryqit
që kam filluar
- këmbët, ndalesa e parë –
më dhimbsesh me krahët në kryq
më në fund brenda
nis pelegrinazhi
unë po lutem shumë poshtë
përmend dhimbjet e tua
dhimbjen që pate kur linde
dhimbjen kur ishe gjashtë vjeçe
dhimbjen kur ishe shtatëmbëdhjetë
dhimbjen kur u shugurove
lutjen më të fshehtë ta mërmëris nën zë
mes këmbëve
Ti më shpërblen me një shi të vakët nga brendësia jote
dhe pasi e kam mbaruar rruzaren
ti mbyll këmbët
ul kryet

kur hyj në kishë
në tempull
në kungë
dhe ti më lan.

Evoe, 1971.

UDHËTIMI

Udhëtimi im i parë
qe ai i mërgimit
pesëmbëdhjetë ditë në det
pa ndaluar
deti i pareshtur

deti i lashtë
deti i vazhdueshëm
deti, data
Pesëmbëdhjetë ditë ujë
pa drita neoni
pa rrugë pa trotuare
pa qytete
vetëm dritëza
e ndonjë anijeje në arrati
Pesëmbëdhjetë ditë det
dhe vagëllimë
nuk e dija ku shkoja
nuk e njihja portin që më priste
dija vetëm ç'po lija

E gjithë plaçka
një valixhe mbushur me letra
dhe angështi
letrat
për të shkruar
angështinë
për të jetuar me të
shoqe mike
Askush s'të përcolli në portin e ndarjes
askush s'të priste në portin e mbërritjes
Dhe fletët e bardha myken
lëverdhen në valixhe
të zbrujtura prej ujit të detit

Qysh atëherë
kam traumën e udhëtarit
po të rri në qytet angështohem
po të iki
kam frikë mos nuk kthehem dot

Dridhem para se të bëj valixhen
- sa peshon e domosdoshmja? –
Nganjëherë do doja të mos shkoja kurrkund
Nganjëherë do doja të ikja
Hapësira më angështon ashtu si macet
Të ndahesh
është gjithmonë të ndahesh në dysh.

Gjendje mërgimi, 2003

MINITREGIM

Gjithmonë mendoj se ime ëmë nuk ka më shumë se njëzet e pesë vite (moshën që kishte kur më lindi), prandaj acarohem kur e dëgjoj të zhargojë këmbët, të klloçitë, të kollet, të mendojë si plakë. Nuk e kuptoj pse i kanë dalë rrudha, qysh njëzetë e pesë vjeçe, dhe nuk e marr vesh se si bie në gjumë aq herët, duke qenë aq e re.

Kur e vë re që është plakë, në ndonjë çast kthjelltësie të lebetitshme, ky zbulim më mbush me llahtar, prandaj përpiqem ta largoj menjëherë këtë buthtim nga drita e vetëdijes sime, kësodore ajo i rifiton në çast njëzet e pesë vitet e moshës së saj.

Ajo më trajton vazhdimisht sikur unë të isha fëmijë, prandaj kuptohemi më së miri. Unë nuk këmbëngul që të rritem, pasi e di që është e kotë: për ne të dyja, koha ka ndaluar dhe asgjë në botë nuk e vë dot në lëvizje. Unë do vdes duke qenë pesë vjeçe, kurse ajo njëzet e pesë; në varrimet tona do të marrë pjesë një trumë pleqsh fëmijë dhe fëmijë që kurrë nuk u rritën.

MËRGIMTARI

Theksi i tij e kallëzon: e zvarg një fije *S*-në dhe i shqipton njësoj *B*-në dhe *V*-në. Atëherë krijohet një lloj heshtjeje përreth tij. Nuk është ndonjë heshtje e madhe, por ai vë re njëfarë kureshtjeje te vështrimet dhe një modifikim të lehtë te gjestet e të tjerëve, të cilat bëhen më emfatike. (Ndryshime të padallueshme për një vëzhgues të zakonshëm, por mërgimtari është bresht zmadhues). Prej atij çasti (por edhe çasteve të tjera), ai ndien nevojën t'i shpaguaj të tjerët. Oh, është e vërtetë, ai është i huaj dhe njëfarësoj duhet të lypë ndjesë. Është mirënjohës për vullnetin e mirë të të tjerëve, i cili qëndron te fakti që kurrë nuk e pyesin nga vjen, çfarë bënte më parë, në e ka zgjidhur apo jo punën e letrave, si ishte vendi ku jetonte, në ka humbur ndonjë gjë me atë ndryshim, në ndihet i vetmuar. Të gjithë janë të gatshëm ta fshehin atë anomali të vogël, të kenë parasysh, pavarësisht gjithçkaje, të mos i bëjnë pyetje dhe, veçanërisht, të mos shfaqin asnjë lloj kureshtjeje për jetën e tij. Për ta baraspeshuar tërë atë përzemërsi, ai këmbëngul te shpërfillja e të shkuarës së vet (bën sikur të mos ekzistonte), e ndrydh çdo siklet dhe shfaq një njohuri të gjerë të parqeve të qytetit, të monumenteve, emrat e vendndodhjet e rrugëve, të shërbimeve publike dhe të florës së mangët të vendit. Mund ta tregojë me përpikëri rrugën e autobusëve e të metrove dhe përbërjen e Bashkisë, por, pikërisht, fakti që i njeh mirë të gjitha këto të dhëna (në veçanti: emrat e pemëve zbukuruese të gjelbërimit publik dhe vendndodhjen e monumenteve kryesore), përfton një fije mosbesimi rreth tij dhe vërteton se, në fakt, bëhet fjalë për një të huaj që jeton mes nesh. Ai e shmang me shumë kujdes përdorimin e vetës së parë shumës, që të mos ngjallë dyshime, sepse individët zakonisht janë shumë xhelozë kur është fjala për komunitetin të cilit i përkasin dhe ai nuk dëshiron të fyej askënd. I është tejet mirënjohës diellit, që gjithashtu e ngroh edhe atë, dhe, me anë të një mekanizmi të veshtë, i shmang grackat që i ngrenë për ta ligështuar: kur dikush flet për një mangësi kombëtare, ai në çast e shndërron në një virtyt. Për shembull, kur bashkëbiseduesi, pa e këqyrur veçanërisht në sy atë, zë

ngoje kurnacërinë e njerëzve të qytetit, ai pohon se në fakt bëhet fjalë për konceptin e shëndoshë të kursimit, që e ka mbrothur ekonominë e familjeve; nëse flitet për mungesën e kulturës dhe qytetarisë së këmbësorëve, ai siguron se është spontanitet dhe mosndrydhje; nëse dikush thotë se në atë qytet nuk ka shumë gjallëri dhe njerëzit janë të mërzitshëm, ai sugjeron se, në të vërtetë, bëhet fjalë për gjykimin e shëndoshë të racës, që – falë Zotit – nuk është e prirë ndaj dalldisë dhe aventurës. Nëse bashkëbiseduesi ngulmon duke numëruar veset dhe mangësitë e vendit, ai e mbyll bisedën duke thënë me emfazë: "Ju nuk e dini se çfarë keni!", dhe qytetari e pret fjalën, këqyr përreth, paksa i hutuar, i bindur se mërgimtari e do vendin më shumë se ai. Por aty për aty rimëkëmbet: nuk mund ta pranojë që të flasë mrekulli për atdheun e tij dikush që s'ka lindur atje. Pikërisht atëherë, ndodh që Mërgimtari e kupton se ka bërë një gabim të pandreqshëm dhe, sado të përpiqet, gjithmonë do të jetë i huaj.

Shenja paniku, 1970

PLASA

Ai u ndërdym teksa ngjiste shkallët që të çonin nga një platformë në tjetrën dhe, me shfaqjen e atij dyzimi të vockël prej tij (nuk dinte a të vazhdonte apo të qëndronte, të bënte para apo të kthehej pas, në të vërtetë pati mëdyshjen në ishte duke zbritur apo duke u ngjitur), u krijua një tollovi e madhe përreth. Turma e njësishme që vinte prapa tij e prishi ndërthurjen e ngjeshur – sidoqoftë të rastësishme – të kohës dhe hapësirës, duke u përshkënditur si një yll, i cili, kur shpërthen, shkakton shushavë dritash dhe ndonjë eklips. Pati burra të hutuar që rrëshqitën, gra që bërtitën, fëmijë që u shtypën, një plak që humbi parukën, një zonjë që humbi çarkun e dhëmbëve, një çertexhi që iu shpërkoqën çerturinat, ndonjë që përfitoi nga rasti për të vjedhur revista te kioska, një tentativë përdhunimi, një orë dore që fluturoi në ajër dhe disa gra që i shkëmbyen pa dashur çantat e tyre.

Më pas, ai u arrestua dhe u akuzua për prishje të rendit publik. Ai vetë i kishte vuajtur pasojat e asaj pakujdesie, pasi, në atë mishmash, iu thye një dhëmb. U arrit të përcaktohej se, në momentin e incidentit, personi që qe ndërdymur në shkallët që të kalonin nga njëra platformë në tjetrën (njëzet e pesë metra thellë dhe natë e ditë me dritë artificiale) ishte personi që gjendej në vendin e tretë të rreshtit numër pesëmbëdhjetë, gjithmonë nëse kishin vendosur numra vendesh e rreshtash për ngjitjen dhe zbritjen e shkallëve.

Marrja në pyetje u bë një pasdite të ftohtë dhe të lagësht të muajit nëntor. Ai kërkoi ta sqaronin se në cilën barasnatë ishte, pasi, për shkak të mëdyshjes që kishte shkaktuar aksidentin, nocioni i tij rreth botës ishte në një periudhë paqartësie.

- Natyrisht, jemi në dimër, - pohoi, me një përçmim të dukshëm, funksionari i ngarkuar ta merrte në pyetje.

- Nuk desha t'ju fyeja, - ia ktheu ai, me kryeultësi, dhe shtoi. – Nuk e dini se sa shumë ju falënderoj për informacionin e dashur.

- Pavarësisht dimrit – e përfilli funksionari, - a më shpjegoni se çfarë e shkaktoi atë aksident të pakëndshëm?

Ai i këqyri andej e këndej muret e gjelbra. Kur kish hyrë në ndërtesë, i qenë dukur të përhimëta; por, ashtu si shumë gjëra të tjera,

bëhej fjalë për një pamje të rreme, vetëm në rast se përnjëmend, në ndonjë çast, të bëheshin sërish të përhimëta. Kush e parashikon dot se çfarë mund të na sjellë çasti i ardhshëm?

- Atëherë, - qëroi fytin ai. Nuk i zuri syri asgjëkund ndonjë gotë me ujë, por iu duk e pavend ta lypte. Ndoshta ishte më mirë të mos kërkonte asgjë. Madje as mirëkuptim. Mure të zhveshura, pa dritare. Dhoma katrore, por të ngushta.

Funksionari dukej lehtësisht i acaruar. Dukej. Kurrë s'kishte njohur ndonjë funksionar që të mos dukej ashtu. Ishte si një lloj deformimi profesional ose një huq i keq i bashkëjetesës.

- Papritur – tha ai, - nuk dita ç'të bëja, të vazhdoja apo të qëndroja. E di fare mirë që kjo është e pazakontë. Është e pazakontë të kesh një mendim të asaj natyre kur ngjit apo zbret shkallët. A ndoshta edhe në çdolloj veprimtarie tjetër.

- Në cilën shkallare gjendeshit? – pyeti funksionari, me ftohtësi profesionale.

- Nuk mund ta them me siguri, - u përgjigj ai, me sinqeritet dhe, duke dashur ta ndreqte gabimin, shtoi. – Jam i sigurt se duhet ta dijë ndokush. Gjithmonë ka njerëz që i numërojnë shkallët, në njërin apo tjetrin drejtim. Në ardhje a në ikje.

- Po ju, iknit apo vinit?

- Qe një mëdyshje. Një mëdyshje e vockël, më kuptoni?

Papritur, kur i rrëshqiti sërish sytë mbi sipërfaqen e gjelbër të murit, zbuloi një vrimë shumë të vogël, një plasë thuajse të parëndësishme. Nuk mund ta thoshte dot në ishte atje qysh më parë, herën e parë apo të dytë që këqyri murin, apo në ishte formuar mu në atë çast. Pasi, me siguri, kishte pasur një kohë kur ai mur kishte qenë krejtësisht i lëmuar, i përhimët apo i gjelbër, por pa plasaritje. E si ta dinte ai se kur qe krijuar ajo krisë e vogël? Sidoqoftë, ishte shumë e sikletshme të mos e dinte në bëhej fjalë për një plasë të hershme apo të re. E këqyri me vëmendje, duke u përpjekur ta zbulonte.

- Po e përsëris pyetjen, - këmbënguli funksionari, me rreptësi të ftohtë. Duhej të vepronte sikur të ishte duke u marrë me ndonjë fëmijë, pa e humbur durimin. Kështu thoshin instruktorët. Ishte një sistem i vjetër, por i efektshëm. Përsëritjet çojnë te suksesi, pasi

brejnë pak nga pak. Të përsërisësh, do të thotë të thyesh: - Në cilën shkallare ishit ju?

Atij iu duk se plasa tani ishte pak më e madhe, por nuk e dinte në ishte ndonjë efekt optik apo një zmadhim i përnjëmendtë. Gjithsesi – tha me vete, - zmadhohet në ndonjë moment, thjesht duhet të jem i vëmendshme, a ndoshta jo.

- Nuk mund ta them me siguri, – pohoi ai. - A ka gjë defekte optike në këtë dhomë?

Funksionari nuk u duk të habitej. Në fakt, funksionarët thuajse kurrë nuk duket të habiten nga asgjë dhe ky është pjesërisht funksioni i tyre.

- Jo, - tha me zë të papërcaktueshëm. – Ju, iknit apo vinit?

- Dikush duhet ta dijë, - u përgjigj ai, me vështrimin ngulur te muri. Atëherë qe e mundur që plasa të ishte zmadhuar mu në atë çast. Duhej të zmadhohej tinëzisht, në terrin e të gjelbrës, si një qelizë malinje, qëllimi i së cilës ndryshon nga ai i të tjerave.

- E pse s'e dini ju? – pyeti sërish funksionari.

- Ndodhi në një çast, - tha ai, me zë të lartë, pa iu drejtuar posaçërisht funksionarit. Donte ta përshkruante me përpikëri fenomenin.

Tani, vrima në mur dukej e padëmshme, por me siguri ishte thjesht një simulim.

- Ma ha mendja se po zbrisja, ose po ngjitesha, s'ka rëndësi. Kishte shkallare para dhe shkallare prapa. Nuk i shihja shkallaret derisa arrija te buza e tyre, për shkak të turmës së madhe. Ishim shumë. Me vetëdijen e turbullt e të qenët pjesë e një turme, i përsërisja lëvizjet në mënyrë automatike, si përditë.

- Ngjiteshit apo zbrisnit? – përsëriti funksionari, me durim të përshtatshëm.

Ai ndjeu se bëhej fjalë për një njerëzi jopersonale, një detyrë e funksionarit. Nuk ishte një durim që i drejtohej posaçërisht atij; ishte një shprehi e profesionit, madje nuk mund të thoshe që bëhej fjalë për ndonjë shprehi të mirë.

- Ishin vetëm një palë shkallë – tha ai, - që ngjiten dhe zbresin njëkohësisht. Gjithçka varet nga vendimi që ke marrë paraprakisht.

Shkallaret janë njësoj, prej betoni, ngjyrë gri, të njëjtën largësi njëra nga tjetra. Pësova një mëdyshje të vockël. Atje, në mes të shkallëve, me tërë atë turmë para dhe pas meje, nuk e pata të qartë nëse në të vërtetë po ngjitesha apo po zbrisja. Nuk e di, zotëri, nëse ju e kuptoni ç'do të thotë kjo mëdyshje e vogël. Një lloj turbullimi. Unë po ngjitesha, ose po zbrisja - aty qëndronte, pjesërisht, mëdyshja, - kur papritmas nuk dita çfarë të bëja. Këmba e djathtë më ngeli pezull në ajër një moment. E kuptova, me kthjelltësi të tmerrshme, rëndësinë e atij gjesti. Nuk e mbështesja dot, pa e pasur njëherë të qartë se në ç'drejtim po e hidhja. Pra, ishte e nevojshme ta zgjidhja paqartësinë.

Plasa në mur kishte madhësinë e një monedhe të vogël. Por më parë, dukej sa koka e një thumbi. Apo më parë nuk ishte dukur madhësia e saj e vërtetë? Vështirësia për ta rrokur realitetin qëndron te nocioni i kohës, mendoi ai. Po s'pati vazhdimësi, mund të pohosh që nuk ekziston asnjë realitet, përveç çastit. Çasti. Çasti i përpiktë në të cilin nuk e dinte në po ngjitej apo po zbriste dhe, kësisoj, e kishte të pamundur ta mbështeste këmbën. Sipër plasës, tani shquante një vijë të valëzuar, një vijë të hollë që ngjitej (e parë nga poshtë) ose që zbriste (e parë nga lart).

- Fiks një çast përpara këtyre që po përshkruani – pranoi thuajse me mirësjellje funksionari, - a ju kujtohet në po i ngjisnit apo po i zbrisnit shkallët?

- Është e çuditshme që i njëjti objekt të shërbejë si për t'u ngjitur edhe për të zbritur, duke qenë se, në thelb, janë veprime krejt të kundërta, - reflektoi ai me zë të lartë. – Shkallaret janë më të konsumuara në qendër, aty ku mbështesim këmbën, si për njërin veprim edhe për tjetrin. Mendova se, po të shkelja në qendër do ta zmadhoja lugimin. Një minutë para mëdyshjes – vazhdoi, - kujtesa ime pati një boshllëk. Kujtesa lundron, merr ujë. Qe e kotë; ngeci në metro.

- Sipas regjistrit tuaj – ndërhyri, vrullshëm, funksionari, - kurrë s'keni vuajtur amnezi.

- Jo, - pohoi ai. – Është një figurë letrare. Qe një plasë e papritur.

Vija ngjitej drejt tavanit. Me zor mund ta ndiqte, pasi nuk e shuante mirë nga ajo largësi. Vetëm një abstraktim na lejon të

kuptojmë, kur zhytemi, nëse rryma po na çon drejt burimit apo drejt grykëderdhjes së lumit, nëse po fillon apo po mbaron.

- Një çast para aksidentit – iu rikthye pyetjes funksionari, - ju po ngjiteshit apo po zbrisnit?

- Qe thjesht një mëdyshje e vogël. Lart apo poshtë? Me këmbën pezull në ajër, gati për ta mbështetur, kur papritur, nuk e pata të qartë. Nuk ka asnjë dramatizëm te kjo, por veç një lloj turbullimi. Mbështetja e këmbës u kthye në një akt vendimtar. E mbajta pezull do momente. Ishte një pozicion i parehatshëm, por asnjanës.

- Ç'lloj mëdyshjeje? – pyeti papritmas funksionari, i nxehur. Qe i acaruar, ose kishte ndryshuar taktikë.

Plasa kishte degëzime. Askush s'është i përsosur. Nuk dihej nëse ato degëzime të çonin gjëkund.

- Gjithsesi nuk bëra asgjë, pasi s'i dihej, - rrëfeu ai. – M'u duk e volitshme të prisja. Të prisja që këmba të vepronte sërish pa turbullime, që këmba të mos bënte pyetje të parrëfyeshme.

- Ç'lloj mëdyshjeje? – përsëdyti funksionari, i acaruar.

- Nga ato që shtrapëzohen. Të llojit G. Të kategorizuara si të rrezikshme. Nuk është nevoja të shihni katalogun, zotëri, - u përgjigj, i mposhtur, ai. – Një mëdyshje me degëzime. Nga ato që vijnë me familje. Prej këtij çasti, tash nuk bëhet më fjalë të dish në po i ngjit apo po i zbret shkallët: kjo s'ka rëndësi, e humbet çdolloj kuptimi. Atëherë, njerëzit që vijnë pas (si të ngjitesh, si të zbresësh, gjithnjë është një turmë para ose pas teje), në mënyrë të pavullnetshme, përplasen me njëri-tjetrin, ka njerëz që bërtasin, të gjithë pyesin se ç'po ndodh, ulërijnë sirenat, muret dridhen dhe plasariten, fëmijët qajnë, zonjat humbasin kopsat dhe çadrat, inspektorët mblidhen dhe funksionarët hetojnë parregullsinë.

Njolla zgjatej si peshk.

- Mund të më jepni një cigare?

Përpjekje të kota, 1984

TË ÇRRËNJOSURIT

Shpesh shihen, duke ecur nëpër rrugët e qyteteve të mëdha, burra dhe gra që pluskojnë në ajër, në një kohë e një hapësirë të pezulluara. Nuk kanë rrënjë në këmbë, madje nganjëherë nuk kanë as këmbë. Nuk u dalin rrënjë nga flokët, as dredha të buta që t'ua lidhin kurmin në ndonjë lloj trualli. Janë si alga të shtyra prej rrymave detare që, edhe kur fiksohen në ndonjë sipërfaqe, është thjesht rastësisht dhe zgjat vetëm një moment. Menjëherë pluskojnë sërish dhe aty ka njëfarë nostalgjie.

Mungesa e rrënjëve u jep një natyrë të veçantë, të paqartë, prandaj shkaktojnë parehati gjithandej dhe nuk i ftojnë as në festa e as në shtëpi, pasi duken të dyshimtë. Është e vërtetë që në dukje kryejnë të njëjtat akte si gjithë njerëzit e tjerë: hanë, flenë, ecin dhe madje vdesin, por ndoshta një shqyrtues i vëmendshëm mund të zbulonte se në mënyrën e tyre të ngrënies, të fjetjes, të ecjes dhe të vdekjes ka një dallim shumë të lehtë e thuajse të pandjeshëm. Hanë hamburgerë *Mac Donald* apo sandviçë pule *Pokins*, qoftë në Berlin, qoftë në Barcelonë apo në Montevideo. Po çka është akoma më keq: marrin një meny tuhafe, që përbëhet nga një supë e ftohtë domateje, gjellë me lugë dhe krem anglez. Flenë natën, si gjithë bota, por, kur zgjohen në errësirën e një dhome mjerane hoteli, kanë një moment paqartësie: nuk e dinë ku ndodhen, as çfarë dite është, as emrin e qytetit ku jetojnë.

Mungesa e rrënjëve u jep një tipar karakteristik vështrimeve të tyre: një ngjyresë të kaltër dhe të ujshme, fluturake, atë të dikujt i cili, në vend që të mbërthehet fort te rrënjët e ngulura në të shkuarën dhe të tokë, pluskon në një hapësirë të vagullt e të paqartë.

Ndonëse disa syresh, kur lindën, kishin ca tejza të nyjëzuara, të cilat pa dyshim do të shndërroheshin në rrënjë të forta me kalimin e kohës, për këtë apo atë arsye i humbën, ua shkulën apo prenë, dhe ky fakt i mjerë i kthen në një lloj të flamosurish. Por në vend që të ngjallin keqardhjen e tjetrit, zakonisht zgjojnë antipati: dyshohet se janë fajtorë të ndonjë gabimi të fshehtë, mbetjet (nëse ka, pasi mund

të jetë një mungesë e lindur) i bëjnë fajtorë.

Po u humbën, rrënjët nuk rifitohen dot më. Më kot i çrrënjosuri qëndron orë të tëra pa lëvizur në një qoshe, pranë një peme, duke kundruar me bisht të syrit ato rrembat e gjata që bashkojnë pemën me tokën: rrënjët nuk molepsen e as nuk mund t'i ngjiten një trupi të huaj. Ca të tjerë mendojnë se, duke ndenjur shumë kohë në të njëjtin qytet apo vend, është e mundur që ndonjëherë t'u jepen ca rrënjë artificiale, ca rrënjë plastike, por asnjë qytet nuk është aq zemërgjerë.

Sidoqoftë, ka të çrrënjosur optimistë. Janë ata që mundohen të shohin anën e mirë të gjërave dhe pohojnë se, mungesa e rrënjëve, të fal liri të madhe lëvizjeje, i shmang varësitë e sikletshme dhe favorizon shpërnguljet. Në mes të referatit të tyre, fryn një erë e fuqishme dhe ata zhduken, të përpirë prej ajrit.

SOGJETARI

Lufta ka mbaruar prej vitesh, por ai qëndron atje, ku dikur qe fushëbeteja, duke ruajtur mbetjet. Në të dy krahët e batallishtës së shkretuar, kanë ndërtuar autostrada të gjata, ku makinat rrëshqasin vrullshëm në rresht, me karroceritë e sermta që përflakin horizontin. Gjithashtu është një supermarket. Ndërtesa e stërmadhe ngrihet e vetmuar, si kullë, dhe ka një tabelë me drita shumëngjyrëshe në tarracë. Më parë, në atë vend, tanket prisnin në formacion lufte fillimin e betejës. Ka gjasa që edhe sot të hasësh ndonjë copë bombe apo ndonjë plumb të humbur. Por kalimtarët e nxituar nuk i vënë re ato gjëra. Ai i sheh të zbresin nga makinat në sheshin e parkimit, të zhyten në gojët e mëdha të shitores dhe pastaj të rishfaqen – pas nja dy orësh – të ngarkuar me trasta e pako. Nuk i intereson fati i atyre njerëzve. Ai bën rojë në gojën e transhesë, që tani është veshur me bar të thatë. Bën pesë hapa drejt Lindjes dhe tetë drejt Perëndimit; pasi e përshkon krejt këtë rrugë, e përsërit prapë.

Ushqehet me konserva dhe me portokajtë që vjedh natën në parcelën ngjitur. Ai është momenti i vetëm kur e braktis vendrojën, ndonëse nuk mund të quhet saktësisht braktisje: gjatë natës luftimet pushojnë, kësisoj ai mund të prehet pak, të hajë portokaj dhe të zbërthejë këmbalet. Nuk e shqetëson gjendja e uniformës së vet. Në hendekun e transhesë janë dy pushkë të ndryshkura, një kapelë ushtari e djegur nga një plumb, copëza e një granate dhe nofulla e një të vdekuri. Në fillim organizuan ekskursione për ta bindur të hiqte dorë. Autoritete bashkiake, një mestar drejtësie, një mjek dhe një avokat. Nuk ua vuri veshin. Një herë, erdhi edhe e shoqja; i foli për kohë më të mira, për ndërtimin e shtëpisë, për njëfarë pensioni që mund të përfitonte. Nuk e dëgjoi. Ngriti sytë sipër, në qiellin e bardhë, dhe iu duk se, mes reve të fijezuara, fshihej një avion.

Në territorin që ruan, nuk është rritur qoftë edhe një bimë, por as s'do ta lejonte. Gjithashtu s'do të lejonte as të ngriheshin shtëpi, shitore, autostrada. Duhet të mbetet i djerrë dhe i shkretë, i mbushur me helmeta, siç ishte më parë.

Me kalimin e kohës, ambasadorët nuk shkuan më. Ai mori frymë i qetë. Mestari i drejtësisë, avokati, kryetari i bashkisë dhe mjeku e harruan fare. Nga ana tjetër, territori që ka zënë – që ruan, – është në një proces gjyqësor, qysh prej përfundimit të luftës, dhe të gjithë besojnë se ai do të vdesë para se terreni të ketë pronar. Është mollë sherri mes supermarketit dhe firmës së parkimit. Do të ndërtojnë një magazinë malli ose do të zgjerojnë sheshin e parkimit. Por, para se të vdesë, ai do pastrojë pushkët, do ta vërë në një shtyllë telegrafi kapelën e ushtarit, do ta lustrojë copëzën e granatës dhe nofullën e të vdekurit. Nuk ka besim te kujtesa e të gjallëve dhe e di që muzetë janë bosh.

MARTIRI

Në mbledhjen e fundit të komitetit tonë, mbajtur njëzet e dy qershorin e shkuar, me praninë e të gjithë anëtarëve, përveç numrit pesëdhjetë e tetë, i sëmurë me një grip të fortë, dhe numrit dyqind e tridhjetë e një, për shkak të një vakie, analizuam imtësisht pikën e parë të urdhrit të ditës, të titulluar: "Situata aktuale e lëvizjes sonë dhe raporti i forcave me armikun". Duke qenë se bëhej fjalë për një temë aq komplekse dhe me pasojë aq të madhe në të ardhmen, qe pika e vetme që trajtuam dhe i kushtuam krejt vëmendjen tonë.

Relacioni i parë që u lexua dhe u miratua unanimisht qe vepër e njërit prej anëtarëve më të vjetër të komitetit dhe themelues të nderuar të lëvizjes. Ai vuri në dukje shkallën e lartë të besnikërisë së anëtarëve tanë, përkushtimin vetëmohues për të luftuar, shpirtin fisnik të sakrificës që frymëzon shumica e akteve të tyre, shpirtlartësinë e sjelljeve të tyre dhe qëndrueshmërinë e parimeve të tyre, besimin tek e ardhmja dhe te ngadhënjimi përfundimtar i kauzës sonë, për të cilin nuk ka asnjë dyshim. Sidoqoftë, relacioni pranonte se nuk mjafton besimi te fitorja përfundimtare, pasi kjo do të arrihet vetëm nëse çdonjëri prej anëtarëve i vazhdon me ngulm përpjekjet dhe nuk heq dorë nga shpirti fisnik i sakrificës. Ky paragraf i kumtimit u prit me brohoritje të mëdha. Relacioni vazhdoi duke vënë në dukje se rruga deri në pikarritje ishte e gjatë, por tash ajgëtohej drita që e ndriçonte fundin. Menjëherë më pas, relacioni kaloi në shqyrtimin e situatës aktuale të lëvizjes sonë dhe raportin e forcave me armikun.

Është e vërtetë se kohët e fundit kemi arritur suksese të mëdha. Lëvizja jonë ka përparuar, ngadalë por pa u ndalur, deri në formimin e një force të qëndrueshme dhe prestigjioze. Ulje-ngritjet në luftë duhen konsideruar thjesht si etapa të procesit të gjatë që kemi nisur dhe kulmimi i të cilit nuk është larg. Por duhet të realizojmë akoma përpjekje të reja, përpara arritjes së suksesit përfundimtar.

Siç e dimë, armiqtë tanë janë të shumtë dhe të fuqishëm. Nganjëherë janë të maskuar, ose fshihen në errësirë. Por ne nuk do të heqim dorë, derisa t'i mposhtim. Ky paragraf gjithashtu u prit

me brohori të madhe. Fill pas kësaj, relacioni analizoi kapacitetin sulmues të armiqve tanë. Pavarësisht sukseseve të arritura kohët e fundit, është e nevojshme të pranohet se raporti i forcave ende nuk është në favorin tonë. Duhet të luftojmë akoma më shumë dhe t'i përqendrojmë përpjekjet tona në arritjen e një raporti favorizues, prej të cilit mund ta luftojmë armikun nga një pozicion superior. Për këtë, na duhet të hedhim një hap të madh. Ky hap, i domosdoshëm për të ndryshuar situatën aktuale, do të na çelë portat e një etape të re, prej të cilës qëllimi përfundimtar do të shndritë me gjithë shkëlqimin e tij. Pra, bëhet fjalë për ta përshpejtuar procesin që do na çojë deri në triumfin e madh përfundimtar. Por, cili do të jetë ai hap që do na lejojë të kalojmë në një tjetër etapë, pa e çuar dëm gjithë përvojën e grumbulluar dhe arritjet e deritanishme?

Duhet ta pranojmë se pyetja nuk kishte një përgjigje të menjëhershme dhe të sigurt. Militantët tanë të dashur i derdhën tërë përpjekjet e tyre në hartimin e strategjisë së kësaj faze, e ndryshme nga e mëparshmja, e cila lypte krejt përqendrimin e tyre.

Pas një analize të hollësishme dhe të shterueshme të situatës aktuale, të betejave tona të fundit, të kapacitetit të kundërpërgjigjes së armikut, të historisë së lëvizjeve tona të lavdishme dhe të pritshmërive të së ardhmes, unanimisht, arritëm në përfundimin se kemi nevojë për një martir. U desh kohë për të dalë në këtë përfundim, por, kur e arritëm, na ndriçoi të gjithëve me qartësinë e tij. Në këtë etapë të luftës sonë, kemi nevojë për një martir. Një martir do të kishte aftësinë ta çekuilibronte raportin e forcave me armikun tonë, duke i ripërtërirë forcat tona, duke i përqendruar energjitë e shpërndara dhe duke bërë të përparojmë me shpejtësi drejt objektivit tonë. Një martir do t'i jepte një simbol të ri kauzës dhe do t'i përndizte shpirtrat e më të rinjve, të cilët kanë nevojë për stimuj të fuqishëm. Një martir do ta vishte kauzën tonë me një energji të ripërtërirë, do t'u jepte kurajë më të dobëtëve dhe do t'i mbushte me pasion ata që tashmë janë ithtarë.

Pas disa debateve rreth mundësisë së martirit, karakteristikave të tij dhe momentit të përshtatshëm për zgjedhjen e tij, projekti u miratua me unanimitet. Dhe menjëherë iu kushtuam detyrës së

vështirë të përzgjedhjes së martirit. Menduam se më e volitshmja ishte të vendosnim karakteristikat që duhet të kishte martiri ynë, me qëllim që akti i tij të ishte sa më i efektshëm. Nga përvoja, dimë që martirët spontanë shkaktojnë më pak efekt sesa idealët, pasi shpesh bëjnë gabime që e dobësojnë sakrificën e tyre. Ka martirë me emra të pamundur për t'u shqiptuar nga populli i thjeshtë dhe kjo i bën të bien shpejt në harresë. Kësisoj, vendosëm që martiri ynë duhet të ketë një emër pa diftong të ndërlikuar, pa shkronja të pashqiptueshme dhe pa bashkëtingëllore dyshe. Për këtë, e shqyrtuam me imtësi listën e anëtarëve tanë dhe i përjashtuam të gjithë ata që kishin emra sllavë, saksonë, etj. Nga përvoja, dimë se martirët duhet të kenë një moshë të caktuar, jo çfarëdo moshe, që akti i tyre të jetë sa më i dobishëm. Fatkeqësisht, mes martirëve spontanë kemi pasur shpeshherë burra të moshuar, gra të vjetra dhe buzëqumësht: sakrifica e tyre, edhe pse fisnike, pati efekt të vogël për kauzën, pasi askujt nuk i dhimbset një njeri i moshuar, i cili është në atë etapën e paqartë të jetës ku nuk tërheqin askënd për rininë e tyre dhe as mund të shijojnë privilegjet e një pleqërie të shquar. Kurse buzëqumështit, ndonëse janë mjaft të përshtatshëm për të ngjallur keqardhjen e gjithë botës, nuk i kanë idetë aq të qarta për t'i ndriçuar të pavendosurit me shembullin e tyre. Pra, i përjashtuam burrat e moshuar, gratë e vjetra dhe buzëqumështit. Na u duk e përshtatshme që martiri ynë të ketë një moshë mes njëzet e pesë dhe tridhjetë vjeç, kur nuk është më aq i ndjeshëm ndaj entuziazmit të rinisë së hershme dhe as e ka mbushur moshën e Krishtit, e konsideruar, nga asambleja jonë, si kufiri i ajkës së martirëve. Tjetër çështje që morëm parasysh, qe gjinia. Meqë politika është një detyrë mashkullore, na u duk me vend t'i përjashtonim gratë, të cilat, edhe pse janë të shenjta, nga ana tjetër nuk shkëlqejnë si martire, pasi qëndrueshmëria e tyre politike përgjithësisht lë shumë për të dëshiruar. Për sa i përket profesionit, vendosëm se nuk na leverdis një student, zakonisht i paragjykuar prej opinionit publik si rrëmujaxhi, rebel dhe i mbrapsht, as një punëtor i thjeshtë, i konsideruar si grevist: na duhet një nëpunës, profesion i parë me sy të mirë dhe aspak i prirë ndaj shpërthimeve emocionale

apo politike. Pas gjithë këtyre shqyrtimeve, siç mund ta kuptoni, lista e kandidatëve u zvogëlua dhe të gjithë u gëzuam shumë. Së fundmi, analizuam çështjen më të vështirë, domethënë, sakrificën. Menduam se më e mira do të ishte që martiri ynë të vritej nga policia gjatë një tubimi me karakter politik, të organizuar me pjesëmarrjen e të gjithë militantëve tanë. Kjo do të lejonte që spektakli të filmohet nga kamerat televizive dhe pastaj të shpërndahet anembanë nga shtypi dhe radioja. Plumbi, i një kalibri të madh dhe i shkrepur me përpikërinë e zakonshme të policisë, duhet të hyjë në kokë, pa vrimë daljeje.

Relacioni u miratua unanimisht, ashtu si edhe vendimi përfundimtar, që mori duartrokitjet e ngrohta të pjesëmarrësve.

Kjo letër ka si qëllim t'ju informojë se ju jeni martiri i përzgjedhur dhe, nisur nga dashuria juaj ndaj kauzës, aftësia juaj e sakrificës dhe shpirti juaj luftarak, presim përmbushjen besnike të vendimit të komitetit tonë të nderuar.

Kozmoagoni, 1988

KRISTINA PERI ROSI: LUFTË DHE DASHURI TE FJALËT

Nga Maria Hose Brunja dhe Nestor Sangineti
Dhjetor 2022

Çdo poet e di se gjendet në fundin
dhe jo në fillimin e një tradite,
prandaj çdo fjalë që përdor kthehet,
si uji i një oqeani të pambarimtë,
në detet e mëparshme.

Kristina Peri Rosi, *Gjuhësi e përgjithshme*

Krijuesja e këtij reflektimi kaq të përpiktë dhe të kthjellët nuk mund të ishte tjetër veç Kristina Peri Rosit. Këto janë vargjet që hapin pjesën "Në një rrjedhë të vazhdueshme" të katalogut *Anija e dëshirave dhe e fjalëve*, botuar me motivin e Çmimit Servantes 2021, ku shkrimtarë të ndryshëm të botës hispanike rrëfejnë qasjen e tyre të parë apo mbresat e leximeve të para për një autore thelbësore, e cila ka qenë burim i pashtershëm frymëzimi për krijuesit e rinj.

Kanë kaluar më shumë se pesëdhjetë vjet, qysh kur Peri Rosi ishte një shkrimtare e re, profesoreshë letërsie dhe gazetare, e cila gjeti te fjalët e freskëta, mosrespektuese dhe provokuese mënyrën për të rrëfyer një botë që lypte me britma kallëzim, dëshmi dhe strehë. Duke hedhur një prapavështrim, të habit qartësia me të cilën ajo flet qysh herët për rëndësinë e letërsisë si formë militantizmi. Qysh në 1968-n, kur në Montevideon e saj të lindjes fitoi Çmimin e Të rinjve të Arkës për librin me tregime *Muzetë e braktisur*, shfaqte atë aftësi komunikimi të drejtpërdrejtë e të mprehtë dhe inauguronte një prodhim të begatë në skenarë dhe botë të ndryshme, ku imagjinata ka qenë një instrument me të cilin ka ndërtuar një vepër alegorike

për të rrëfyer jetën, përherë plot mungesa dhe syrgjynosje të largëta e të afërta. "Imagjinoj gjatë tërë kohës, kështu e duroj dhimbjen e të jetuarit", ka deklaruar tani afër në një intervistë të botuar në gazetën spanjolle *El Mundo*, me motivin e ribotimit të romanit të saj *Anija e të çmendurve* (1984) nga shtëpia botuese *Menoscuarto*.

Nga transheja e letrës që është letërsia ajo kallëzoi shembjen e një shoqërie – *Libri i kushërinjve të mi* (1969) – dhe modelet heteronormative me të cilat patriarkati fut në kornizë dëshirën femërore – *Evoe* (1971). Mbrojti të drejtat e të çatdhesuarve dhe të syrgjynosurve politikë – *Përshkrim i një anijethyerje* (1975), *Gjendje mërgimi* (2003), - por gjithashtu foli edhe për vetminë e njeriut bashkëkohor – *Vetmitar dashurie* (1988) – dhe për rregullat që imponon shoqëria e fitimit dhe konsumit – *Playstation* (2009), *Dhomat private* (2014).

Ai guxim për t'u shprehur është ajo çka, nga këndvështrime të ndryshme, shohin dhe nderojnë shkrimtaret dhe shkrimtarët e sotëm në këtë kaleidoskop, kur shquajnë fjalën e mprehtë dhe zhbiruese, e cila shpreh dëshirat, frikërat, pasionet dhe konfliktet tona, në fund të fundit: më intimen e qenies sonë. Siç shprehen disa syresh: "Të lexosh Kristina Peri Rosin, është të ngelesh lakuriq nën qiell"; "Ajo është një shkrimtare e egër, domethënë, shkrimi i saj është i lirë dhe i pazbutur"; "Midis mërgimit dhe humorit, Kristina ndërton atë të veçantën *gjuhësi të përgjithshme* të sajën, që s'mund të jetë tjetër veç asaj që dikton mosnënshtrimi".

Por, nëse e pranojmë mosnënshtrimin e veprës së Peri Rosit, nuk mund të lëmë mënjanë anën e saj ngashënjyese, siç e vëren Rafael Kurtuasija, kur ndalet tek krijimtaria origjinale dhe radikale e uruguaianes. Dashuria që përcjell, kur ngjërohet çdo fjalë, dhe magjepsja që ushtron mbi lexuesit, nisur nga loja, përjetimi dhe sensualiteti erudit, të çojnë pashmangshmërisht te "kënaqësia e tekstit", ashtu siç e deklaronte Roland Bartesi. "Shkrimtari nuk është një rrëfimtar, por një epshor: duhet ta shijojë gjuhën e vet, të kënaqet dhe të shkaktojë të njëjtën kënaqësi te lexuesi. Nga Homeri deri më sot, kjo është ajo çka, në fakt, bën dallimin mes një shkruesi dhe një

shkrimtari", i thoshte autorja jonë Horhe Rufinelit në një intervistë të hershme të vitit 1968.

Siç vëren në mënyrë qartësuese Herardo Siansio në esenë e tij, Peri Rosi është protagoniste e njërës prej tri kthesave rrënjësore të letërsisë së grave në Uruguai, pas atyre që, sipas këndvështrimit të tij, kryesuan Delmira Agustini dhe Armonia Somersi. Sigurisht, qysh prej poezive moderne të Agustinit apo poezive të Huana de Ibarburut – ku subjekti femëror përpiqej të fitonte një vend shprehës që i qe ndaluar deri atëherë, një vend për të thënë, për të shkruar, por edhe për të dëshiruar, - deri te Peri Rosi, pati një rrugë të gjatë – ndoshta më pak të gjatë në Uruguain laik, anarkist, feminist, me të drejta të reja të dhëna prej *batjismit*[12] gjatë shekullit XX, - po gjithsesi një rrugë jo pa pengesa.

Peri Rosi e shpreh dëshirën, edhe dëshirën homoerotike, me vrull dhe vendosmëri, me paturpshmëri dhe talent. Besojmë se ajo shprehje e dëshirës së gruas me vrull të rrëmbyeshëm – një linjë mjeshtërore që nisi me librin poetik *Evoe* (1971) dhe vazhdon me *Gjuhësi e përgjithshme* (1979), *Babeli barbar* (1990), *Sërish Eros* (1994) ose *Strategji të dëshirës* (2004), - bashkë me hartografinë e pazakontë apo skicimin endacak dhe të dhimbshëm të të çatdhesuarve, të të syrgjynosurve për arsye politike, janë dy vektorët dallues të krijimtarisë së saj. Mosvendi të bën të mendosh, ashtu si dhimbja dhe çrrënjosja të bëjnë shumë më të vetëdijshëm për dritën, për jetën. Shkrimtarja ka pohuar se "prej tmerrit nga realiteti, nëse jemi të guximshëm, lindin librat dhe revolucionet"; ose "Syrgjynosjet janë përvoja shumë të dhimbshme dhe njëherazi shumë pasuruese, ashtu si dashuria"; gjithashtu: "Të gjithë jemi të syrgjynosur nga diçka apo nga dikush"; dhe së fundmi, "të ndahesh / është gjithmonë të ndahesh në dysh", siç kujtojnë Virhinia Lukasi dhe Natasha Tana në një shkrim të shkëlqyer që flet për ndarjen, thyerjen, dëshirën dhe syrgjynosjen.

12 Batllismo (origj.) - Lëvizje politike e shoqërore në Uruguai e Partisë së Kuqe, e frymëzuar nga José Batlle, tre herë president në fillim të shek. XX.

Letërsia është e mjaftueshme dhe gjithashtu i mjafton vetvetes, por në rastin e Peri Rosit, etika dhe estetika shkojnë për dore, ndriçohen dhe ushqehen si një gjë e vetme. Pa utilitarizma, proklamata apo manifeste, letërsia e saj imagjinare vë në rrezik, kërkon shpjegime, vë në siklet, bën pyetje. Shkrimi i saj gjuhëzgjidhur dhe mospajtues, i ndjeshëm dhe revolucionar, flet për pasione e padrejtësi, kundërshton rregulla shoqërore, sisteme të hekurta mendësie dhe botëkuptimi të trashëguar. Siç donte Benhamini, "kaloja krehrin në të kundërt historisë". Dhe ajo e bën me humor, një nga format më të holla të zgjuarsisë.

Shkrimi i Peri Rosit, që mund të jetë magjepsës dhe tmerrues, ka një fuqi zbuluese të vazhdueshme, një forcë të padëgjuar të imazheve – prandaj ajo gjithashtu është poete kur shkruan prozë apo ese, - një puls, që është ai i dëshirës, ai i fëmijërisë si nxitës dhe katalizator, grykësinë e të jetuarit. Është një shkrim arrogant që në çdo faqe celebron jetën, inauguron botën, pasi përmban atë kureshtjen si plasës, atë magjepsjen që nuk humbet.

Praktikisht të gjitha zhanret janë në të njëjtin projekt shkrimi: eseja, artikulli gazetaresk, romani, tregimi, poezia. Vepra e saj është e mbushur me eksperimentimin teknik dhe ludizmin avangardist të viteve gjashtëdhjetë, vazhdimisht të ripërtërirë dhe të përditësuar. Qoftë në tregim apo në poezi, në roman apo në ese, në dëshmi apo në gazetari, Peri Rosi ka ngritur një vepër të vetën dhe absolutisht të pangatërrueshme, ka formuar të vetën *gjuhësi të përgjithshme*. Ndoshta ajo ishte (e vazhdon të jetë) në fillimin e një tradite letrare që, ashtu si fenerët që koleksionon në shtëpinë e saj, hedh dritë mbi "natën e errët të shenjuesve gjuhësor".

"DASHURIA E FUNDIT GJITHMONË ËSHTË VRASËSE"

Intervistë e botuar më 28 dhjetor 2016.
Nestor Sangineti, Barcelonë

Çfarë do të gjejnë lexuesit në librin Dashuritë e gabuara*?*

Do gjejnë 11 tregime që kanë si temë qendrore marrëdhëniet dashurore. Në një moment kuptova se tregimet që po shkruaja kishin të bënin me marrëdhëniet asimetrike ose që mund të quheshin "të papranueshme" nga shoqëria. Por, edhe në qoftë se këto përvoja dashurore mund të jenë të gabuara, dashuria nuk është gabim.

Në çdo marrëdhënie – qoftë edhe në ato që përfundojnë me ndarje, - në ndonjë moment, ka ngashënjim dhe kjo është ajo çka dua të rrëfej në disa prej këtyre tregimeve. Gjithashtu ka edhe tregime ku njëri prej të dyve ka falur shumë dashuri, që nuk i është kthyer nga tjetri, ose tregime ku protagonisti mendon se do të braktiset dhe vazhdon të dashurojë. Pasi unë s'mendoj se qëllimi i dashurisë është lumturia; qëllimi i dashurisë është të dashurosh dhe të dashurohesh, por kjo është diçka që nuk ndodh gjithmonë. Pikërisht, në këto tregime dua të shfaq të papriturën, ngashënjimin, që në fillim ishte i pamundur për shkak të diferencës së moshës ose ngaqë njëri prej të dyve ishte i fejuar, dhe, megjithatë, papritur ndodh.

Në këto tregime shumica e historive janë të rastësishme ose fluturake, nuk ka shumë histori martesash apo çiftesh.

Marrëdhëniet fluturake janë të shpeshta sot, prandaj mendoj se është një libër tejet aktual. Ajo çka më interesonte ishte të vija në skenë seksualitetin dhe psikikën e çdo personazhi, të shfaqja se si shkojmë te këto te marrëdhënie, te takimi me tjetrin.

Janë tregime që i quaj shumë bashkëkohore dhe urbane. Në çdo personazh ka një vetëdije vetmie të thellë. Duket se në epokën e internetit dhe *Facebook*-ut vazhdojmë të jemi të vetmuar. Besoj

se mundësitë e komunikimit janë shtuar kaq shumë ngase ndihemi shumë të vetmuar. Por njeriu i lumtur nuk ka nevojë për *whatsapp*.

Disa tregime të kujtojnë tonin e tregimeve të librit Dhomat private (Hum. 2014)*, pasi, ndonëse tema e këtij libri është dashuria e nënkuptuar, lexohet e njëjta kritikë ndaj shoqërisë së sotme.*

Në vend që të bëja një ese mbi marrëdhëniet e sotme erotike, bëj parabola. Këto tregime kanë një unitet të fortë kur shfaqin profilin e një shoqërie ku njerëzit janë tejet të vetmuar dhe e kërkojnë lumturinë te marrëdhëniet fluturake që mund të duken të lehta, pasi në dukje nuk kanë asnjë kompromis.

Do duhej të shkruaja një ese për të bërë një kritikë ndaj botës bashkëkohore, e cila gjithashtu ka edhe gjëra të mira. Nuk besoj që e shkuara gjithmonë është më e mirë… Do më pëlqente të jetoja në shekullin e ardhshëm, kam shumë kureshtje të di se si do të jetë. Ndonëse gjithashtu jam tepër kritike me pranimin e gjithçkaje që na jepet prej shkencës dhe teknologjisë.

Megjithatë, pavarësisht se nuk mallohesh për çështjet e të shkuarës dhe gëzohesh për përparimet e teknologjisë, je shumë nostalgjike. Nga se vjen kjo? Nga mërgimi? Nga Rio de La Plata?

Është e lindur, pa qenë melankolik nuk mund të shkruash. Kortasari më thoshte se edhe ai, që kishte aq shumë miq e ishte aq i dashur, kishte pjesën e tij melankolike. Pa atë pjesë melankolike nuk mund të jesh artist.

Para ca ditësh, tek kontrolloja bibliotekën, hasa një libër që kishte botuar rreth vitit 1980, revista *Liberté*, ku e vetmja pyetje që iu bëhej 100 shkrimtarëve të ndryshëm nga e gjithë bota qe: pse shkruan? Unë u përgjigja se shkruaj ngase koha ikën, shkruaj kundër çastshmërisë, për ta ndalur kalimtaren.

Në librin e fundit me poezi që botuat në Uruguai – Nata dhe trilli i saj (Civiles Iletrados, 2016)*, - ka një poezi që flet për këtë që sapo thatë: "Ndal, o çast, se je kaq i bukur".*

Pikërisht, "ndal, o çast, se je kaq i bukur", siç thoshte Gëttja. Pse të gjithë njerëzit bëjmë aq shumë fotografi? Sepse e dimë që jemi të çastshëm dhe e dimë që ekziston harresa, edhe pse ndoshta harresa është mënyra për të mbijetuar. Unë do thosha që është e kundërta, jam rritur me brezin e 70-s, ku mendonim se nuk duhet harruar gjë, që të mos përsëritet. Por ne e dimë që do të harrojmë, madje është e nevojshme, dhe, meqë e dimë se do të harrojmë, bëjmë fotografi dhe duam t'i ndalim momentet, sepse e dimë që jemi të çastshëm.

Personazhi i tregimit "Ne me quitte pas" thotë: "Që të vazhdosh të jetosh, duhet të harrosh që ke jetuar dhe që të vazhdosh të dashurosh, duhet të harrosh që ke dashuruar". Për çfarë lypet kjo harresë për t'u përballur sërish me dashurinë?

Dashuria e fundit gjithmonë është vrasëse, i vret gjithë dashuritë e tjera. Kjo s'do të thotë që t'i harrosh dashuritë e mëparshme, por dashuria aktuale, ndërsa i përditëson dëshirën dhe ëndrrat, i gllabëron gjithë të tjerat. Më duket se, kur je i dashuruar, mendon që ajo është dashuria jote e madhe, pasi nuk ka mënyrë tjetër për ta thënë, është aktualiteti i dashurisë ai që të bën të mendosh se ajo është dashuria më e rëndësishme nga të gjitha.

Dashuria është një temë e përsëritur në veprën tënde dhe, ndonëse çdo novelë tregon një histori të ndryshme, ka shumë të përbashkëta, për shembull, reflektimet mbi dashurinë dhe dëshirën që vihen në gojën e personazheve.

Për emocionet dhe ndjenjat nuk mund të thuhet kurrë gjithçka, pasi edhe ti vetë i percepton në mënyrë tjetër. Ndoshta për dashurinë nuk është thënë gjithçka, pasi nuk është krejtësisht e rrokshme prej gjuhës dhe, nëse nuk e rrok dot gjuha, nuk e di se çfarë mund ta rrokë. Më ngjallin kureshtje historitë e dashurive të heshtura ose mes personave që nuk flasin të njëjtën gjuhë, por e kanë atë taktin dhe atë vështrimin. Në këtë libër prek temën e ngashënjimit, jo momentin që

besoje se ishte i përbashkët dhe në të vërtetë nuk ishte ashtu, sepse është shumë e vështirë të dalësh nga burgu i unit, po nejse… njeriu përpiqet.

Tregimet e këtij libri, më tepër se për dashurinë, bëjnë fjalë për zhgënjimin dashuror, pasi dashuria jo gjithnjë përkon.

Dashuria nuk përkon as në tregimet e dashurisë, si te libri i titulluar "Dashuritë e gabuara", ku është një përvojë dashurie që zgjatet në kohë dhe papritur shfaqet një marrëdhënie që e vë në pikëpyetje atë dashuri aq të thellë. Është hera e parë që i vë në të njëjtin tregim – në poezi e kam bërë – dy qytetet në të cilat është ndarë jeta ime: Montevideon dhe Barcelonën. Protagonistja e bën atë udhëtim në kërkim të dashurisë.

Autorja gjithashtu e ka bërë atë udhëtim, por ndoshta jo në kërkim të dashurisë…

Për të shpëtuar kokën! Po gjithsesi e gjen, dashuria gjithmonë është e pranishme. Gjithmonë kam menduar se i përshtatesh qytetit ku jeton, kur arrin të dashurohesh me dikë nga ai qytet. Është mënyra për të hyrë në bashkëbisedim me të ndryshmen. Ti e ke një ide, me gjasa ëndërrimtare, se në mërgim njerëzit bashkohen më shumë, por jo përherë është ashtu, pasi mërgimi është një përvojë tejet tronditëse, njerëzit bashkohen më shumë ose edhe ndahen më shumë. Mënyra për ta rrokur të skajshmen mund të jetë krejt e ndryshme.

Për sa i përket dëshirës, një personazh tjetër i librit "Dashuritë e gabuara" pohon: "Dëshira flet për atë që e ndien e jo për objektin, ashtu siç flet dashuria për atë që dashuron e jo për atë që dashurohet".

Është e vërtetë dhe këtë e thotë më mirë Platoni: "E bukura është ajo që dashuron ti". E kështu duhet të jetë, sepse ndryshe të gjithë do të dashuronim të njëjtët njerëz. Kisha një mik që ishte

shumë i dashuruar me të shoqen dhe thoshte se ajo i ngjante Ava Gardnerit, por ai ishte i vetmi që e shihte atë ngjashmëri dhe kjo ishte e vlefshme për të. Montenji e ka thënë fort mirë, vuajti shumë kur vdiq La Boeti. Kishin jetuar 20 vjet bashkë dhe dikush e pyeti: "Pse e doje aq shumë?". U përgjigj: "Sepse ai ishte ai dhe unë isha unë".

Në një çift, njëri dhe tjetri janë më tepër se shuma e secilit, sepse ajo çka përmbush çdonjëri janë fantazitë e veta. Rrezikojmë pjesën tonë më intime, ëndrrat. Ajo që mungon është trupëzimi. Kur mendon se e ke gjetur lëkurën e ëndrrave të tua, ajo çka ke gjetur janë fantazmat e tua të trupëzuara, derisa ajo qenie të mos përkojë më me ëndrrën tënde. Por dashuria mund ta kapërcejë këtë dhe pasioni shndërrohet në ndjenja të tjera: shoqëri, respekt, dhembshuri.

Në këtë libër, përveç tregimeve me ngarkesë të madhe erotike, ka edhe tekste me një ton mjaft ironik apo humoristik, për shembull, tregimi "Një qime e mallkuar".

Gjithmonë kam shkruar letërsi mjaft erotike, me shumë përshkrime erotike. Nganjëherë përshkrimi është i nevojshëm që lexuesi ta ndiejë atë çka po rrëfehet. Në një tregim të këtij libri, një grua 48 vjeçare bën dashuri me një vajzë 19 vjeçe; që kjo të pranohet nga lexuesi apo lexuesja, unë duhet ta përshkruaj, ndryshe do të refuzohej. Duhet të përpiqem që lexuesi të emocionohet, pasi përndryshe do ta mbyllë librin. Madje është një lloj sfide, po ta përshkruaj në mënyrë të hapur, me siguri ai do ta refuzojë, por, nëse i paraqes skenën e dashurisë, ndoshta ai erotizohet, pasi lexuesi lexon me trup dhe me fantazi.

Njëkohësisht është një libër mjaft serioz, ose thënë më mirë, i thellë, kështu që, lexuesi duhet të ketë momentet e qetësimit. Dashuria gjithashtu ka momente komike. Nganjëherë, teksa bën dashuri, të kap e qeshura. Ka një personazh që pyet përse organi seksual nuk është vënë në një vend më të kollajshëm, për shembull, në bërryl. Në vetvete dashuria ka situata qesharake dhe më e mira është të qeshet së bashku, pa e prishur magjinë e momentit.

Libri paraqet një grumbull tekstesh, të cilët kanë një unitet të madh.

Librat e mi me tregime kurrë nuk përbëhen nga tregime të shkëputura. Rregulli është thelbësor. Nuk shkruaj tregime të veçuara, shkruaj një libër me tregime. Po ashtu nuk shkruaj poezi të veçuara, shkruaj një vëllim me poezi. Prandaj tekstet ndërlidhen dhe hyjnë në bashkëbisedim me njëri-tjetrin. Tregimi i parë dhe ai i fundit, për shembull, mund të jenë mjaft provokues për lexuesin. "Një përrallë Kërshëndellash", tregimi i fundit, është më dramatiku i gjithë librit; thuajse nuk ka një rrëfimtar, gjithçka ndodh përmes gjuhës dhe ajo çka thonë personazhet është shumë e rëndë, ka një ngarkesë shumë të rëndësishme ndjenjash ambivalente. Duke qenë se e konceptoj librin si një të tërë, në strukturën e përgjithshme duhet ta tërheq nga fillimi deri në fund lexuesin, pasi lexuesi i sotëm nuk ka kohë. Nuk mund t'ia lejosh vetes luksin që ai të humb interesin, sepse e mbyll librin, kjo është liria që ka gjithmonë lexuesi.

Një herë, ke thënë në titullin e një antologjie: Shtëpia ime është shkrimi (Linardi y Risso, 2006). *Duke qenë një shkrimtare e syrgjynosur, atdheu yt vazhdon të jetë gjuha?*

Besoj se po, nuk do më pëlqente ta lija shkrimin. Në të vërtetë, mund të kaloj periudha të gjata pa shkruar, por duhet bërë dallimi mes aktit fizik të të shkruarit, që mund të jetë shumë i shpejt – nganjëherë e shkruaj brenda dy orësh një tregim, - dhe shkrimit mendor, këndvështrimit të rrëfyesit që është në rrezik thuajse në mënyrë të pavullnetshme. Shpeshherë, këqyr një situatë dhe vë re se po e këqyr si shkrimtare, është thuajse një aftësi psikologjike, nuk sforcohem, vjen vetvetiu…

Edhe dashuria është një atdhe i mundshëm – ndoshta, bashkë me gjuhën, është atdheu më i dashur, - për sa kohë përjetohet dhe ndahet mes dy njerëzve. Nuk duhet harruar se po flasim për ndjenja që ndryshojnë shumë në varësi të neurozës të çdonjërit, sepse

gjithashtu varet nga ideja që krijon secili. Kur isha e re, kisha një ide për dashurinë, e cila me shumë gjasa vinte nga leximi i tepërt i revistave *Maribel* ose *Para ti*, që shfaqnin vetëm virtytet: dashuria ishte e bukur, romantike, bujare, besnike. Por nuk është kështu, në dashuri ka gjithashtu ndjenja të këqija, ka egërsi. Frojdi flet për dyfaqësinë e ndjenjave dashurore dhe prandaj, në një moment të caktuar, dashuria mund të shndërrohet në urrejtje, diçka që dukej e pamundur. Sidoqoftë, nëse pret që dashuria të zgjasë, duhet ta dish se duhet t'i kushtosh shumë kohë dhe, për të pasur kohë, duhet të jesh i pasur, prandaj shpeshherë them, me shaka, që dashuria është vetëm për klasat e larta që kanë kohë ta mbjellin pasionin.

Sapo u bota në Spanjë libri Shëmbëllimet (Cálamo, 2016)*, vëllim poetik që fillimisht kishte titullin* Box Nº 7.

Është një libër poetik, jo aq lirik sa *Nata dhe trilli i saj*, që flet për përvoja shumë më të hidhura, siç mund të jetë një sëmundje. Një herë, isha e shtruar në një Box Nº 7 dhe një poezi e librit mban këtë titull. Ka disa tekste që bëjnë fjalë për atë situatë dhe për aspekte të tjera të realitetit spanjoll apo katalonas, si për shembull, prostitucioni, të cilat nuk përmenden kurrë dhe është e nevojshme të thuhen.

Por në fund ia ndryshova titullin dhe ka të bëjë me dëshirën, me atë që dashuron, me zinxhirin e shëmbëllimeve që gjenden prapa njeriut që dashuron. Poezia që titullohet "Shëmbëllimet" fillon duke thënë: "Kalova katër vite duke u përpjekur ta përshkruaja / kë më kujtoje / kur të dashuroja / kur të thosha të dua". Sepse shpeshherë themi: "të dua" dhe kemi dyshimin në ia themi në të vërtetë njeriut të cilit i drejtohemi apo kujtimit që na zgjon ai, të vetes apo të dikujt tjetër. Një njeri na kujton një tjetër e një tjetër e një tjetër. Në fund nuk e dimë kush qe njeriu i parë dhe as nëse ka ekzistuar vërtet.

A e ndan me ne një poezi të këtij libri?

Si jo! Ja, këtu po ju lë poezinë "Largësi".

LARGËSI

Diku lexova "Dashuria është zvogëlimi në minimum i humnerës
që ka mes dy njerëzve"
dhe përkufizimi m'u duk i drejtë: kjo
ishte ajo që po përpiqesha të bëja qysh kur u njohëm: ta zvogëloja
në minimum largësinë mes trupit tënd dhe timit,
mes orareve të mia dhe të tuave, mes mendimit tim
dhe tëndit, mes opinioneve të mia dhe të tuave.
Një përpjekje titanike, por që dukej e mundshme, e prekshme.
Mora metrin dhe e futa në xhep.
I thashë: "Dëgjoje këtë përkufizim, zemër:
"Dashuria është
zvogëlimi në minimum i humnerës që ka mes dy njerëzve".

Prita. Ti dole nga banja me një peshqir mbështjellë
në kokë dhe më the:
- Ku e gjete këtë budallallëk?
Në ndonjë libër vetëndihme? (Largësia: afërsisht dhjetë kilometra, llogarita).
- Ti e di që s'lexoj libra vetëndihme. Është i një psikanalisteje…
- E njëjta gjë. Disa e quajnë vetëndihmë, disa
psikanalizë, - the, teksa kërkoja tharësen e flokëve.

Unë isha e ulur në sofa, me librin në dorë.
Largësia – llogarita – tetë kilometra e gjysmë.

- Unë nuk ndiej të ketë asnjë humnerë mes ne të dyjave
- shtove habitshëm dhe më dhe një puthje të lehtë
në faqe. (Largësia qe zvogëluar në një milimetër!).
- As unë, - gënjeva.
Dje të lexova disa poezi
të Sesar Vajehos ("është pak i tronditur" the:

largësia, disa kilometra) dhe dëgjuam
Bahianën Nº 5 të Hektor Vijalobos, të interpretuar prej Viktoria de los Anhelesit.
"Shumë e bukur", the. Largësia:
dyqind metra. Unë kisha lexuar që ekzistonin njerëz
pa ndjeshmëri për muzikën: mund ta dëgjonin
pa vuajtur asnjë drithërim neuronat e tyre
emocionale. Kurse të tjerë ishin tmerrësisht
të ndjeshëm ndaj muzikës, si Bethoveni që dëgjonte muzikë edhe kur ishte i shurdhër.

- Të të bëj një kafe, para se të ikësh? – të pyeta.
- Preferoj të bëjmë dashuri, - the duke më fërkuar faqen.
Temperatura: 86 gradë, në shkallën Rihter.
Donte të bënte dashuri çerek ore para se të shkonte
për në zyrë? Sa metra largësi do të thotë
propozimi? Zero centimetra? Dhjetë? Një metër?
- Kemi vetëm çerek ore kohë, - mërmërita, e çmeritur.
- Nganjëherë më pëlqen e kronometruar, - the, buzagaz,
dhe u hodhe në shtrat, gjysmëlakuriqe.
E kisha marrë me mend diçka të tillë qysh kur më pate thënë se të pëlqente motoçiklizmi.
- Kemi vetëm çerek ore, - përsërite, sikur kjo të të eksitonte shumë.
- Mos u bëj përsëritëse. Një herë mund ta bëjmë shpejt e shpejt, herë tjetër ngadalë.
Largësia: njëzet jardë.
U ndërthurëm si likurishta, u ngjitëm si butakë.
Largësia: zero. Largësia: zero.
Do kisha qëndruar terë jetën te zeroja. Por papritur,
pas orgazmës, të zuri gjumi. U zhyte në gjumin
e thellë. Ndërsa të këqyrja tek flije,
ndieja se largësia zmadhohej, rritej, zgjatej…
arrinte gati një kilometër e gjysmë. Njeriu që fle

pas dashurisë, ka ikur. Të këqyra ("E këqyr tek fle", Homero Aridihis).
Kur u zgjove, largësia më dukej disa kilometra.
- Më zuri gjumi, - mërmërite me gjysmë zëri.
Ashtu ishte.
- Të pashë në ëndërr, - the. Glup (kapërdihem). Largësia tani po na afronte sërish. Të kishte zënë gjumi duke më lënë vetëm, jashtë teje, në hapësirë, por kishe ëndërruar me mua.
Atëherë largësia ishte më e vogël nga ç'e kisha llogaritur unë.
U ngrite menjëherë. U veshe me shpejtësi.
Largësia: pesëdhjetë metra e duke u rritur.
- Po iki. Sonte kam një darkë. Nuk e di në ç'orë
do vij. A ndoshta rri në shtëpinë e një shoqeje. Do të të shkruaj mesazh.
Largësia: shumë kilometra.
- A mund të të marrë në telefon?
- Ti e di që s'më pëlqen të më marrësh kur jam
me shoqet, më vë në siklet. A e pe që s'kishte
asnjë humnerë mes nesh?
Por tani ka. Mendova. Largësia: shumë e madhe.
Thuajse e pamundur ta përshkosh në këmbë.
E futa metrin në xhep. "Dashuria është zvogëlimi në minimum i humnerës që ka mes dy njerëzve".

Tekstet e Dossier-it i zgjodhi dhe i përktheu nga spanishtja **Erion KARABOLLI**

KRITIKA

NYSRET KRASNIQI
RRAHMAN PAÇARIZI
ANTIGONA ZENELI
QERIM KRYEZIU
BOJANA VIDEKANIQ

Nysret KRASNIQI

KUSH E HODHI LITARIN

(Fjalë në promovimin e romanit *Manual rrëzimi* (2025) të autores Jonila Godole mbajtur më 17 prill 2026 në Prishtinë*)*

Kur e përfundova leximin e prozës letrare *Manual rrëzimi* (2025) të autores Jonila Godole, seç mu duk se e kuptova dhimbjen e autores për vesin specifik shqiptar që nëpërmjet fenomenit të relativizimit individual e kolektiv të mbytet e vërteta, fakti e dokumenti, si rrjedhojë kujtesa e rikujtesa e vrasjeve dhe e dhunës së pushtetit totalitar shqiptar të kontaminohet deri në shkallën e shndërrimit të saj në performancë perpetuale, e cila mëpataj me shpejtësi gllabërohet nga efemerja, e cila domosdo çon në botën e harresës. Më del se kjo mbetet intenca interne e autores Godole, lufta kundër harresës, e cila e ka shtyrë ta shkruajë romanin postmodern, *Maual rrëzimi*, i cili e përballë të tashmen me të kaluarën si të tashme, në pikëpyetjen themelore se pse qëndron i frikësuar dhe i trazuar (edhe sot) shpirti i individit (jo i të gjithëve) në shoqërinë shqiptare, i cili edhe kur qesh nuk dihet nëse tregon empati apo simulim të saj.

Një sistem rreth 50-vjeçar, i cili mjet të ardhjes dhe të mbijetesës pushtetore e ka pasur hidhërimin revolucionar, që, ndër të tjerash, e ka krijuar dhe mirëmbajtur aparatin e harresës me synimin final glorifikimin e vetvetes, nuk besohet se shpërbëhet me rënien e një statuje, qoftë ajo edhe e liderit totalitar Enver Hoxha në mjedis të Tiranës. Aq më e pabesueshme bëhet shpërbërja e kësaj aparature pushtetore kur shtatoren nuk e ka mbjellë një pushtet i huaj, pushtues apo hegjemon kulturor, por e ka mbjellë adhurimi paraprak si formë *katharsi*, i cili duhet ta ruajë hijen e simbolit të vetëkrijuar.

Si rrjedhojë, në psikenë e autores gjëmojnë shumë zëra, por më të tingllueshëm janë dy: harresa që therret për t'u ringjallur kujtesa dhe "kujtesa e kontrolluar" që thërret për ta mbajtur të varrosur *harresën*! Ngase nuk mund të rikujtohet ajo që nuk jeton në botën e harresës! Në këtë raport të ndërliqshëm, ndodh beteja e harresës me dy tipe të rikujtesës: reales (viktimës) dhe politikes (heroikes). Ndërsa e vërteta, e cila duhet të jetë një dhe së cilës nuk i kalon koha, kaplohet nga ambiguiteti i interpretimeve, të cilat sublimohen në dy maksima: *krimet e sistemit të komunizmit* dhe *ashtu ishte sistemi komunist.* Të dyjat e shenjojnë të njëjtën gjë, mirëpo e para është absolute, ndërsa e dyta relative. Nuk po i përmend këtu shfryrjet glorifikuese të dogmatikëve, të cilëve evolucioni i kohës nuk ua ka prekur statikën mentale.

Dhe pikërisht, në këtë përplasje, e cila tashmë është historike (kanë kaluar 34 vjet që nga rrëzimi i shtatores së Enver Hoxhës), Jonila Godole e shkruan romanin e pikëpyetjeve etike, morale e politike si një dhimbje personale e si një përpjekje për një kirurgji të jetës shqiptare, e cila, edhe sot, nuk e ka të qartë (apo nuk do ta ketë të qartë) se cili ishte dhunuesi dhe cili i dhunuari. Për pasojë, në shoqërinë shqiptare, e drejta dhe e padrejta jetojnë në një dhomë në të cilën e Vërteta dergjet në *shtratin e Prokrustit*.

Në fokus inicial, të themi tematik, autorja fokuson simbolin e simbolikën e rrëzimit të statujës së diktatorit Enver Hoxha. Mirëpo, *punctum-i* shndërrohet në *studium*, ky i fundit i shtrirë në tri kohë : të ngritjes, rrëzimit dhe të komentimit të zgjatur të ndodhisë, i cili (për interpretimin tim) lidhet ngushtë me formën pyetëse metonimike *kush e hodhi litarin* (madje do ta propozoja si titull të këtij libri).

Habia, paqartësia, dyshimi, ngulmimi në shumësinë e të vërtetave, autoren e dërgojnë te rishikimi dhe rivlerësimi i materialeve të dy tipeve të kujtesës. Si rrjedhojë, zgjedhja e formës së shkrimit postmodernist përputhet me hulumtimin e pavendosmërisë semantike, të personazheve, të cilat në dëshmitë e tyre për aq sa qartësojnë, po aq errësojnë faktet, të cilat në interpretimet e tyre marrin trajta të fiksionit. Kështu që, Jonila Godole, në botën e saj

të rikrijimit artistik, gërsheton format e tekstit (me tekst nënkuptoj edhe imazhet): rrëfimin personal, dokumentin, dosjen, lajmin, letrën, fotografinë, etj., të cilat çuditërisht nuk i qartësojnë asnjëherë fytyrat e biografitë e aktantëve, sikur për ta ruajtur pyetjen enigmatike *kush e hodhi litarin* (kush ishte i pari) për ta rrëzuar bustin e diktatorit.

Dhe kësaj enigme, potencialisht zgjidhjes së saj, i duhet një motivim, një shkrepje apo një shkas.

Dhe siç ndodh shpesh në kulturën shqiptare, kërkimi në rikujtesën historike, qoftë kjo edhe e re, bëhet më i besueshëm kur vjen nga syri i jashtëm, të cilin rasti e lidh me jetën dhe krizat shqiptare. Në teatrin narrativ të Jonila Godoles, hyn Johaness Kessler, gazetar gjerman, të cilin ri-kujtesa personale e nxit të rikthehet në Tiranë.

Rasti, dëshmitari e rikujtesa!

Rasti ndodh në panairin e Lajpcigut, në vitin 1989, ku shkrepëtin dashuria për Martën, e cila e mbikëqyrur nga survejuesit e sistemit, promovon librat ideologjikë shqiptarë. Dashuria, për një moment, e thyen diktaturën, por me t'u kthyer në Tiranë, Marta e përjeton sistemin "pa perde" të diktaturës dhe nga mbrojtësit hipokritë të etikes komuniste detyrohet të zhduket nga jeta sociale e të përfundojë në botën e anonimitetit të dobishëm.

Pengu i kësaj ngjarjeje e shtyn Kesslerin drejt kërkimit. Ku mbeti apo ku humbi Marta në atë vend që po trazohet?! Dashuria e ndërlidhur me kureshtjen gazetare do ta shtyjnë në udhëtimin e tij drejt Tiranës, ku papandehur Kessler do të shndërrohet në *dëshmitar emotiv e fotografik* të turmave që kulmojnë me rrëzimin e statujës së Enver Hoxhës më 20 shkurt 1991. Fijet mbesin të këputura, enigma vijon e bashkë më të tranzicioni i përhershëm i shoqërisë shqiptare, ky i fundit fort i ndikuar nga konceptimi i së tashmes për historinë e re, për historinë *ante portas* (në prag të derës).

Mbas më se një çerek shekulli, dëshmitari Kessler do të mbërijë në Tiranë me synimin e zgjidhjes së enigmës për Marten e për statujën dhe papandehur do të shndërrohet në interpretues shenjash, dokumentesh, relacionesh etj., të cilat direkt apo indirekt ndërlidhen

me momentin historik të rrëzimit të simbolit të komunizimit duke hyrë kështu në botën e *rikujtesës*, e cila pretendondon të stabilizohet në kujtesë faktesh historike. Kessleri do të *hetojë*, sikur Uilsliami i Baskervillit i Umberto Ekos, shfaqjet, fshirjet, mungesat e pranitë dokumentare që ndërlidhen me toposin e mileun e këtyre viteve duke u përpjekur të zgjidh misteret e interpretimit kaotik të fakteve e të fiksioneve të jetës shqiptare nën diktaturë e në pseudo-demokraci.

Nëpërmjet kërkimeve personale, si dhe i ndihmuar me materiale dokumentuese-hetuese nga Nora (e cila nuk duket), Kessler do të nisë takimet tipizuese njerëzore, të cilat i reflektojnë konceptet divergjente ideologjike e njëkohësisht mjegullimet për faktin, rrëzimin e statujes së diktatorit!

Saimiri, - simbol i protagonistit euforik, pandeh se ishte i *pari që e ka hedhur litarin* për rrëzimin e statujës, por del se motivimi i tij për t'iu bashkuar turmës buronte nga hidhërimi i moslejimit të antenës televizive për ta parë lojën e Maradonës. Ironia e amalgamit të hipokrizisë me sinqeritetin e naives!

Altin Kodra, - operativ policor, në rrëfimet e tij, ndihet krenar se ka zbatuar urdhrat dhe skemën perfekte që rrëzimi i statujes të duket si reagim qytetar, por të kontrollohet nga njerëzit e tij, si rrjedhojë simboli (monumenti) të bjerë, por që nëpërmjet dhembjes nostalgjike të ruhet e të shtrihet në rrjetin popullor si spektër i kujtimit.

Mark Kudeli, - i burgosur politik, nuk fsheh dozën e çlirimit, por vijimësia jetësore e çon në zhgënjim e pësimin, deri në tëhuajësimin nga pjesëtarët e familjes, të cilët, për të, thonë: *Pati fat të keq!* – thua se burgimi e jeta e tij e sosun po ndodhte nga forcat eternale deterministe (ashtu ishte e shkruar!).

Martini, - operativ i sistemit survejues, në rrëfimet e tij, ngulmon se duhet njohja e zbulimi i gjurmëve, i pamjeve të hapura e të fshehura, i përgjimeve dhe i incizimeve obskure, për ta kuptuar shkakun apo të vertetën e rrëzimit të statujës. Simboli i vijimësisë së syrit të fshehtë, demogorgoni që cungon lirinë individuale!

Këtij konfuzioni konceptimesh, për një fakt historik të cilin secili e vuan dhe e mban në mend, pra pasojën e sistemit totalitar me

simbol statujën e diktatorit, i shtohet edhe tendenca relativizuese e performimeve artistike, ku dhimbja e njeriut trajtohet në spektakle me premisa ahengu, dasme apo sfilate, kinse rikujtuese për tragjicitetin njerëzor. Këtë tip konfuziv e përfaqëson Ela Pani, e cila, në botën e brendshme dhe të jashtme, teatrin e rikujtesës e shfrytëzon për auto-promovime e nën rrogoz për ripozicionime politike e aspak për ta synuar të vërtetën, e cila domosdo i prish ekuilibrat politikë, të cilët kërkojnë kompromiset që fshijnë dallimin ndërmjet të dhunuarit dhe të dhunuesit.

Johanes Kessler, me zhgënjim thuajse konstaton se frika dhe mungesa e pozicionimit të qartë shoqëror e intelektual për kujtesën e krimeve totalitare, dukuri që hetohet me fshirjen e konceptit për dokumentim real, por me sforcimet e relativizimit të tipit *bunk-art*, ka pësuar mutacione që kanë krijuar surrogatin e saj, *avatarin e kujtesës*, si rrjedhojë plagën e pashërueshme, e cila nuk do të sherohet me kozmetikë, por me imanencë kirurgjie.

E në venerimet e Kesslerit, në fakt vetëm sa sqarohet heshtja, sofizmi e dhimbja e Norës, e cila, në fund bëhet e dukshme, por pikëpyëtja vijon: E takoi Kessler Martën apo Norën? Apo Marta e Nora janë i njëjti person që e mahniti Kesslerin që të merret me dhimbjet dhe misteret e botës shqiptare.

Them se, ndër të tjerash, romani *Manual rrëzimi* (2025) i autores Jonila Godole, sugjeron se vetëm nëpërmjet dashurisë, e cila me çiltërsinë e saj rrëzon të gjitha ideologemat, mund të diferencohet e drejta nga e padrejta, e vërteta nga rrena (gënjeshtra). Mirëpo, armike e mirësisë dhe e dashurisë është frika, e cila i bën obskure edhe faktet e fenomenet më të qarta. Frika e shkatërron mundësinë e formimit të personalitetit si individ i lirë që e aspiron jetën në shoqëri të lirë. Si rrjedhojë, derisa të mos formohet individi, i cili nderimin për udhëheqësin nuk e krijon me themel në frikën nga dora e çeliktë, statuja e diktatorit, simboli e simolika e saj, vetëm sa do të shpërndërrohet në trajta ameboide të mbizotërimit të frikës, por nuk do të largohet nga psikeja individuale e kolektive shqiptare. Nëse aparatura ideologjike totalitare kontrollonte të kaluarën dhe

të tashmen, Jonila Godole sikur bën thirrje implicite që aparatura ideologjike ameboide e kohës sonë të mos e kontrollojë edhe të ardhmen. Shpresojmë që *manuali i rrëzimit* të zëvendësohet me *manualin e vetëdijsimit* që përbashkon individët në gjetjen e politikave të mirësisë së përgjithshme, të përfaqësuara në institucione politike-etike, të cilat autoriteteve u kërkojnë përgjegjësi e njerëzve u garantojnë dinjitet e liri.

Rrahman PAÇARIZI

FILOZOFIA E NJË DHIMBJEJE PËR VETE PËRMES LETËRSISË DHE GJUHËS

Lexim i vëllimit me poezi "Një dhimbje për vete"
të autorit Xhavit Beqiri, 2026

Në librin e fundit me poezi, të pestin me radhë përgjatë më se 30 vitesh, Xhavit Beqiri del tashmë, jo vetëm i konsoliduar në pikëpamje të stilit e të gjuhës, por bëhet edhe model poetik që mund të ndiqet. Sigurisht që e kam paksa të vështirë të shkruaj i distancuar tërësisht dhe mund të jem subjektiv, duke mos mundur ta ndaj veprën nga autori, por më duhet të them se stabilitetin stilistik Xhavit Beqiri e ka dëshmuar qysh në vëllimin e dytë me poezi, përderisa tek i pari luhatej ndërmjet poezisë meditative dhe asaj me nota urbane. Ndryshe nga shumë poetë, jo vetëm të brezit të tij, por përgjithësisht, që e kanë arritur kulmin me një vëllim poetik në një periudhë të caktuar të jetës së tyre artistike, Xhavit Beqiri e ka vazhduar këtë pjekje në disa dimensione. Nga luhatja fillestare, ai pozicionohet te poezia meditative në vëllimin e dytë "Magjia e shtangies", ndërsa me vëllimet e tjera, sidomos me përmbledhjet "Shën Vjeshta" dhe "Cogito" kalon në poezi konceptuale, duke e bërë atë mjaft markant, domethënë të dukshëm dhe të dallueshëm. Ky element dëshmon individualitet të qëndrueshëm, ndonëse ai tipar nuk ka munguar që në vëllimin e parë, "Një lutje për njeriun", që flet shumë për këtë pozicionim artistik dhe konceptual.

Ajo që e dallon vëllimin e tij të fundit me poezi "Një dhimbje për vete" është pjekuria gjuhësore dhe mbështetja e poezisë te gjuha, që për mua, ndoshta edhe për shkak të formimit tim profesional, është kapja e duhur dhe shtrati më i qëndrueshëm, pasi Xhavit

Beqiri nuk është poet që eksperimenton – është konservator qoftë në punë të stilit, qoftë në punë të motivimit, ndërsa gjuha është ajo që i shpërfaq, ndonjëherë edhe pavetëdijshëm, këto tipare të krijimit letrar. Në këtë vëllim, autori Xhavit Beqiri, sikur i jepet, i dorëzohet gjuhës më shumë sesa në krijimet e mëhershme, por nuk ngarend pas saj – në fokus e ka mendimin – gjuhën e përdor për të ndërtuar një hartë mnemonike që e bën poezinë më traumatike, në kuptim të vrragës që figura lë në mendjen e lexuesit.

Dua të diskutoj këtu se përse mendoj që poezia e Xhavit Beqirit është tashmë konceptuale dhe madje doktrinare, edhe në kuptim të motivit edhe në kuptim të pjekjes, si dhe për arsyen e cilësimit të poezisë së tij si poezi gjuhësore.

Koncepti dhe doktrina

Xhavit Beqiri është ai që del edhe në poezi - është konservator i mbështetur në njohje, në gnosis, por njëkohësisht është ai autori rebel i poezive të para. Ai e eksploron edhe atë në të cilën beson, bën pyetje, jep përgjigje, duke e trajtuar "njeriun" dhe "veten" metonimikisht si univers, pasi beson se njeriu është metonim i universi dhe shpjegimi për universin ndodhet në pjesët përbërëse të tij. Duke qenë se këtë filozofi e zhvillon duke u mbështetur në kode (në këtë rast biblike), në gjuhësi do ta quanin gjenerativist që mbështetet në modele – në fakt në modelin çomskian të operimit me numër të kufizuar mjetesh në dispozicion, për të ndërtuar struktura që janë ndërtuar për herë të parë dhe të fundit në historinë e njerëzimit.

Mendimi dhe durimi te poezia e Xhavit Beqirit, që sipas meje e modelojnë pikëpamjen e tij konservatore për botën, zënë vend me rëndësi në të gjithë poezinë e tij, madje edhe në poezitë e para. Në ciklin "E diel", autori e përforcon edhe më këtë pikëpamje të veten:

"*pemët e vjetra i shpëtoi durimi*
Pipat njomcakë i mori në qafë harlisja".

thotë në poezinë "Narcisë", për ta përmbyllur me:

"Lulet e vona dhe gjethi trimosh
Ranë si narcisë në luftën e stinëve
Që vrasin parvjet fëmijët e njëra-tjetrës"

Një poezi e arrirë e këtij cikli është poezia "Meshë":
Çdo të diel marrim *korpin* tënd
Dhe gjakun

Çdo të diel
Gurin e vrasjes
E hedhim përtokë

Dhe shkruajnë në dhe
Me gishtin tregues
Historinë e mëkateve

Çdo të diel
Me gurin e mëkateve
Qëllojmë vetveten.

Xhavit Beqiri në këtë poezi mbështetet në dy koncepte themelore të ritualit krishter: në kungimin dhe në meshën e së dielës, ku buka dhe vera bëhen gjaku dhe korpi i Jezusit, në njërën anë dhe hipokrizia e gurit të mëkateve që simbolizon braktisjen e gjykimit për tjetrin dhe barazinë në mëkat. Paradoksi i vetëdijesimit, ndërgjegjësimit ndërtohet mbi konceptin e vetëdijesimit të njeriut për papërsosmërinë e tij.

Në ciklin *Roma* është poezia *Vëllezër e vrasës*, ku autori pretendon ta ketë gjetur esencën e qenies njerëzore, të tillë çfarë është, me të gjitha tiparet e saj: *"Abeli e pati qengjin e parë / Kaini e pati gurin e parë."* Një figurë e tillë shtrihet përgjatë gjithë poezisë, e që është njëkohësisht kontrast dhe ironi – kontrast ndërmjet këtyre dy vargjeve e ironi përgjatë gjithë kodit tragjik të vëllavrasjes për lakmi, pa çka se ndodh me dëshirën për të qenë të mirë para Hyjit.

Stilistikisht, këtë figurë kaq bukur e ka ndërtuar vetëm Mirko Gashi kur thotë:

mua fati
Rexhën ati
mua ylli im i fatit
Rexhën thundra e atit

Autori është tashmë i njohur për figurën e kontrastit dhe një nga momentet ku e realizon atë është pikërisht te poezia *Kontrast*

E shkurtë jeta
Me i tregue t'gjitha
Rrëfimet

E gjatë jeta
Me i durue t'gjitha
Trishtimet

Gjithsesi, Xhavit Beqiri është koshient për peshën e mendimit, besimit, dyshimit, pasi në hapje paraqet një deklaratë të fuqishme, një betim për atë që thotë, që në terma gjyqësorë i bie se bën deklaratë nën betim:

O lexues
Shejti im

Mëshirë mos kërko
Për këtë herezi

Falënderojë atin
Gjyqi më bëhet mua

Domethënë, autori i këtyre poezive e ka krejt të qartë atë për të cilën flet – nuk janë rrëshqitje, janë mendime, për të cilat është i gatshëm të qëndrojë deri në fund, madje edhe aty ku do të kërkohej pendimi sublim:

"N'ferr / s'ban me u ligshte".

Poezi shumë të realizuara dhe programatike në frymën e të gjithë vëllimit, janë edhe *Molla e jetës, Alterego, Madona* e disa të tjera.

Poezia gjuhësore e Xhavit Beqirit

Mendoj se kapërcimin stilistik, autori Xhavit e Beqiri e ka realizuar pikërisht përmes poezive të mbështetura te gjuha – në disa nga poezitë e përmendura është gjuha ajo e cila e bën dallimin, edhe pse, unë mendoj se poezia sidomos, por edhe proza, para së gjithash janë forma gjuhësore.

Së pari ai luan me varietetin gjuhësor – shkruan në gegnishten letrare, ndonjëherë i ikën ndonjë trajtë krejt lokale, e herë të tjera i mbeten trajta të varietetit standard. Kjo laramani, ashtu siç del edhe te Zejnullah Rrahmani, për shembull, nuk është pasojë e ndonjë pasigurie apo jokohezioni tekstor, por pikërisht e kundërta – edhe përmes lojës me varietete arrin të përçojë mesazhin që do, në mënyrën që do, dhe tek ata që do.

Pastaj, ikoniciteti fonetik dhe simbolizmi tingullor, për herë të parë manifestohen kaq dukshëm. Për shembull te poezia *Roma*, loja kratilike me simbolizmin tingullor, sipas të cilit tingujt kanë kuptime, e çon poezinë në dimension tjetër:

Roma s'është shushurimë
Roma është uturimë

Britmë e njerëzve pishtarë me rrëshirë djegun
Agimeve kundërmuese në humnera hedhun

Pastaj
Roma është qytet i thikës
Roma është qytet i dritës
Dhe
Askush nuk e nënshtron
Askush nuk e shpëton

Në dy distikët e parë, përsëritja e tingujve ***t, r, rr, g, d***, krijon ambienturë dinamike, e cila kur kombinohet me fonostema ***sht, br, tm, zv, nd*** krijon ambient të paqetësisë, të trazimit, i cili herë-herë pashitet me përsëritjet e tingujve paqësorë ***sh, u, dh***. Përmes ikonicitetit fonetik, Xhavit Beqiri jo vetëm ndërton rima të thella, por i bën ato kratilike, duke e mbështetur idenë jo vetëm në ikonike tingullore, që ndërtojnë një mnemonike interesante të poezisë.

Poezia *Roma* në planin stilistik është një manifest i estetikës, ku përmes gjuhës që refuzon kompromiset morfo-semantike, poeti arrin ta pikturojë Romën jo si gjeografi, por si gjendje e një tensioni të përhershëm historik dhe spiritual – domethënë si një qytet që digjet në dritën e vet dhe jeton e vdes me e nga thika e vet.

Po kaq e realizuar në këtë plan është edhe poezia *Ortek*, që mund të jetë edhe e pritshme, por është simbolizmi tingullor, që e bën këtë poezi një realizim të lartë gjuhësor, e rrjedhimisht edhe stilistik, pa i prekur figurat e synuara ku kontrasti është mbizotërues, krahas similës.

Te ti Shi
Tek unë Stuhi

Atje e këtu
Zjarrmi

Mbi çarçafin e ri
Murrlan i zi

Përlan ahe e pisha
Trand lisa e bisha

Pastaj veç një shikim
Një xixë shqim

Hedh tutje në harrim
Çdo dhimbje e pikëllim

Çan bjeshkë e tund dete
Zgjon vullkane e tërmete

Dhe maestrali krejt në fund si magjistralët e soneteve:
"rënkon gulçon gjëmon me tërbim
Shpëtohet fashitet shejtnohet me galdim"

Këto dy vargje përshkruajnë natyra e ambientura krejt të ndryshme, madje krejt të kundërta, ashtu siç bën Pashku në tregimin e tij *Klithma,* ku përshkrimi mbështetet në simbolizëm tingullor. Këtu në vargun e parë ka ***r, k, g, ç, t, b***, ndërsa vargu i dytë ka ***sh, h, f, l***.

Domethënë te kjo poezi, e sidomos në dy vargjet e fundit arrihet kulmi i gradacionit fonetik, duke kaluar nga kakofonia e tërbimit te harmonia e galdimit. Vargu *"rënkon gulçon gjëmon me tërbim"* mbizotërohet nga vibranti *r* që në pikëpamjen e Platonit është tingull i lëvizjes dhe dinamikës, që kombinuar më pas me nazalet *n* e *m* dhe *t*-në shpërthyese, krijojnë një atmosferë mbytëse.

Ndërkaq, vargu i radhës "*Shpëtohet fashitet shejtnohet me galdim*" është katarsisi, ku përmes përsëritjes së tingullit *sh*, që në letërsi njihet si aliteracion realizohet ambientura e shfryrjes, e rënies së presionit dhe fashitjes së tensionit që krijohet në vargun paraprak.

Gjithashtu, kjo poezi, në kuptim të vënies së metrikës dhe rimës në funksion të rrëfimit, më kthen te askush tjetër, pos te mjeshtri i madh i poezisë, Ndre Mjeda dhe te trilogjia maestrale e tij "Andrra e jetës", ku dinamika dhe tipi i emocionit latohen në metrikën e përkryer.

Se Xhavit Beqiri është poet i konsoliduar, markant dhe me individualitet të shquar e kanë thënë edhe të tjerë që kanë shkruar për të që nga viti tashmë i largët 1994, por me këtë vëllim, si dhe me prozat poetike *Shtëpia në breg*, Xhavit Beqiri i siguron poezisë së tij një petk të arrirë gjuhësor, gjë të cilën unë e shoh si një vlerë të shtuar, përtej konceptualizimit që e karakterizon poezinë e tij, sidomos nga *Shen vjeshta* e këndej.

Tekefundit, përsosja gjuhësore vërehet te finesat. Përmes lojës me trajtën e pashquar, që në titull "Një dhembje për **vete**" dhe jo "për **veten**", Xhavit Beqiri arrin ta përçojë fundamentin e konceptit të tij filozofik – vënien në shërbim, teksa dhembjen e do për "vete" dhe jo për "veten".

Tani, loja me një element, në dukje kaq të parëndësishëm, është në të vërtetë thelbi i të gjithë filozofisë, pasi poeti këtu nuk i shkruan ode dhimbjes për veten, por me këtë fizkulturë gramatikore, bën që të flitet për një dhimbje që mbahet për vete. Një bartje të këtillë filozofike, natyrisht në tjetër lloj motivimi haset, sipas mendimit tim, te poezia kolosale e Sabri Hamitit *Dashunia paskajore* për shqipen, ku poeti thotë:

Kam me të dashtë përjetë edhe mbas vdekjes
Sepse unë nuk due të vdes por kam me *vdekë*

Pra "nuk due të vdes, por kam me vdekë", është sentencë filozofike e paketuar gjuhësisht, pra edhe poetikisht, në mënyrën më mjeshtërore të mundshme, ndërsa finesa dalluese është "nuk due të vdes" kundrejt "kam me vdekë".

Te Xhavit Beqiri, dallimi ndërmjet "për veten" dhe "për vete" është dallim kolosal, është pikëprerje filozofike, pasi kur i këndohet dhembjes për veten, synimi është të tregohet ajo dhembje, por kur dhembja është për vete, ajo nuk tregohet, mbahet për vete, durohet, që domethënë se nëse flitet për sakrificën për shembull, në rastin "për veten" nuk mbetet më sakrificë, ndërsa në rastin "për vete" ajo është sakrificë.

Prandaj, në këtë plan, poezinë e Xhavit Beqirit e shoh si poezi gjuhësore, meqenëse përmes finesave gjuhësore e mbështjell konceptin e tij filozofik, ndërsa në planin filozofik, poezia e Xhavit Beqirit, ashtu si edhe proza poetike, nuk arrin ta shkëpusë tërësisht nga notat rebele, pa çka se në esencën e tij është mjaft konservator – tekefundit, ky është njeriu, si shëmbëllim i universit perfekt, me "shkarjet" që mund të jenë edhe apokaliptike.

Antigona ZENELI

MODELI SEMANTIK DHE FUNKSIONI NARRATIV NË PROZËN E REXHEP MURTEZ SHALËS[13]

Hyrja dhe përkufizimi i objektit

Proza si një ndër zhanret më të gjata të letërsisë artistike përmban në vete forma të mëdha shprehëse dhe varësisht se me cilat fusha të dijes ka raport intertekstual apo marrëdhënie mikse formon dhe forma të veçanta apo nxjerr mikse të veçanta, te të cilat mikse secila nga fushat gjatë kontraktimit tenton të ruajë karakteristikat e veta. Duke e pasur tashmë të njohur se shenjat marrin kuptim vetëm në bazë të relacionit që ato kanë në dhe me sistem, ne do të mundohemi që semantikën e tyre ta shohim vetëm në kuadër të sistemit brenda të cilit është e ndërtuar vepra *Fama Real Wor(l)d* dhe jo si sistem i cili shtrihet dhe në veprat e tjera të shkrimtarit në fjalë (kjo për shkak të volumit që këto vepra kanë), vetëm aty ku do të na imponohet për të krijuar ndonjë lidhje apo zbërthim do t'i citojmë. Letërsia si një formë e ndërlikuar e komunikimit na ofron variante të ndryshme brenda të cilave e realizon formën e vet unike, duke i parë veprat e shkrimtarit Rexhep Murtez Shala si vepra me një model të ndërlikuar dhe unik që në letërsinë shqipe ofrohen si novatore dhe duke parë që historiku i kritikës së letërsisë shqipe nuk njeh ndonjë studim letrar për veprat e shkrimtarit në fjalë,[14] ne vendosëm që

13 Me këtë shkrim, me po të njëjtin titull, u mbrojt tema e masterit në qershor të vitit 2021, shkrimi po botohet në dy pjesë të shpërndara në dy numra dhe pa ndonjë ndryshim esencial.

14 Për prozën në fjalë deri më tani njihen disa recensione si dhe shkrimi i Izber Hotit në librin „Reflektime historike në letërsi ", shtëpia botuese "Faik Konica" Prishtinë 2012, konkretisht shkrimet „ekzistenca paralele",

përmes këtij shkrimi të kontribuojmë në kuptimin sa më të qartë të kësaj vepre nga lexuesit, të ndërmjetësojmë, natyrisht me shpresën se ky shkrim do t'i largoj barrierat e komunikimit në mes veprës dhe lexuesit, përmes një modeli të veçantë të interpretimit ku modele e kategori të caktuara abstrakte- narrative testohen në praksisin letrar narrativ, konkretisht në veprën *Fama Real Wor(l)d.*

I).MODELI ABSTRAKT I SHPREHJES LETRARE

Shkrimtari ka kodifikuar tekstin përmes ndërtimit të rrëfimit nga kategoritë abstrakte narrative në përballje me kategoritë konkrete që i takojnë prozës në domenin klasik të saj, brenda të cilave karakteristikë e zhvillimit narrativ semantik është dimensioni sukcesiv i rrëfimit ai analogjik- imitues, si dhe modeli diskursiv zhanror, tek i cili model prozaikja është në kufi me antiprozaikën. Modeli abstrakt i shprehjes letrare në këtë kapitull ka për qëllim trajtimin e relacionit të niveleve abstrakte kundrejt atyre konkrete, me theks të veçantë trajtimin e kategorive abstrakte të rrëfimit dhe të kategorive të tjera kyç, të dëshmuara nga praksisi letrar, të cilat

„korrekturat e historisë","Lufta për njeriun dhe identiteti i dyfishtë" ku trajtohet diskursi historik në prozën e Rexhep Murtez Shalës, me theks të vecantë te vepra "Papa Global Wor(l)d", pastaj shkrimi „Proza konceptuale" e Halim Halimi i botuar në vitin 2024 pën prozën „Anonim Profan Wor(l)d" . Gjatë analizës së veprës në fjalë ne nuk kishim pathuajse aspak material interpretues paraprak, natyrisht të vetëdijshëm që ky material nuk ekziston morëm guximin profesional që të jemi ne ata që do të ndërmjetësojmë si interpretues në mes të veprës e lexuesit, ndoshta punimi ynë sadopak mund të kthejë vëmendjen e kritikës shqipe nga kjo vepër. Përveç veprave në fjalë, do të shfrytëzojmë edhe tekstet kritike dhe teorike të autorit, në vecanti në kapitullin ku do të trajtohen kategoritë abstrakte të rrëfimit, kjo ngase kemi vërejtur se mendime të caktuara teoriko-kritike janë dhe pjesë e praksisit letrar „Fama Real Wor(l)d" dhe te veprat e tjera letrare. Prandaj, të gjithë diskutuesve rreth interpretimit tonë, u lutemi që ky interpretim të shihet si rezultat i kontekstit brenda të cilit qarkullon një letërsi më atipike, si dhe natyrisht le të shihet kjo si një mundësi interpretimi në kuadër të mundësive të shumta që kjo prozë ofron në *Free Kontekstin* e vet.

ndikojnë në ndërtimin e narracionit të veprës në fjalë, ku do të shihet; kur kategoritë abstrakte apo konkrete janë në relacion ekuilibrues, kur kategori të caktuara abstrakte apo konkrete dominojnë kundrejt njëra- tjetrës dhe kur ato janë krejtësisht të panevojshme për ndërtimin e strukturës së tekstit në fjalë.

Përmes kategorive të tipit: Autor Implicit, Autor Real, Narrator, Fokalizator, Karakter etj, të funksionalizuara në tekst si skema nominale dhe kategori narrative e strukturore është dëshmuar një praksis i veçantë si rezultat i të cilit është ndërtuar dhe një model i veçantë, (abstrakt, konceptual) i veprës letrare duke fituar kështu edhe vepra cilësime tipike. Studiuesit në përgjithësi (strukturologët në veçanti) për të definuar fushën e narratologjisë[15], u përballen me shumë probleme e njëri nga ta ishte edhe vetë definimi i narratologjisë si fushë e veçantë për studimin e rrëfimit, pastaj definimi i kategorive narrative dhe funksionet që ato kategori përfaqësojnë. Në modelin semiotik të komunikimit, studiuesi Seymour Chatman

15 Teoria dhe historiku i Narratologjisë, njohja nga narratologjia u absorbua sa nga " Kursi i narratologjisë për student" Rexhep Murtez Shala, me theks të vecantë mbi studiuesit: Propp, Todorov, Strossi, Greimas, Zhenet, Chatman, Mike Bal, Barti e Gerald Prince, aq edhe nga një literaturë e gjerë mbi narratologjinë (si historik nuk do të vendoset këtu për shkak të hapësirës kufizuese), si:Zherar Zhenet *Figura*, Rilindja, Prishtinë,1985, *Diskursi i ri narrativ*, Dy Lindje &dy Perëndime, Tiranë, 2014, *Figura III" Dy Lindje & dy Perëndime*, Elbasan, 2017, Umberto Eco "Gjashtë shëtitje në pyjet e tregimtarisë", Dituria, 2007, Mike Bal *Narratology Indroduciton to the Theory of Narrative* (third edition), Univeristy of Toronto Press, Toronto Buffalo London 2009, Monika Fludernik *An Introduction to Narratology*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 2009. David Herman "Basic Elements of Narrative" Wiley-Blackwell,A John Wiley & Sons, Ltd, Publication 2009, Seymour Chatman " Story and Discourse", Cornell Univeristy Press, Ithaca and London 1978. Gerald Princ **Narratology**, Johns Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism, ed. Michael Groden and Martin Kreiswirth (Baltimore: Johns Hopkins UP, 1994) 524, Wolf Schmid ``Narratology-an introduction`` Walter der Gruyter GmbH&Co.KG;Berlin-New York, 2010 , David Herman *Basic Elements of Narrative,* A John Wiley-Blackwell& Sons, Ltd, Publication, 2009.

ka propozuar të përfshihen gjashtë kategori[16]: Autori real, autori implicit, narratori, narrate (adresati), lexuesi implicit dhe lexuesi eksplicit duke i parë në lidhje të tipit: komunikim *jo fiksional* Autorin Real dhe lexuesin eksplicit, si nivel të komunikimit *fakto-fiksional* autorin implicit dhe lexuesin implicit dhe nivel të meditimit *fiksional* kategoritë narrator- narrate.

Nga diskutimet e shumta për identitetin e këtyre kategorive, ilustrohet më së miri pamundësia që një shenjë e caktuar të mos mund të shndërrohet në kategori tipike letrare apo narrative pa qenë paraprakisht e ilustruar përmes kontekstit si praksis letrar, po ashtu përmes kategorisë abstrakte të njohur si Autori Implicit del në pah problemi që ka të bëjë me identitetin letrar të kategorive të tipit të Autorit Implicit por që më vonë kjo problematikë e identitetit kalon në konceptin qendror të prozës në përgjithësi, duke u shtri kështu në një rrjet dimensionesh të shumta semantike nga ato psiko-sociale e deri tek ato ontiko-gjenealogjike, me theks të veçantë te proza e fundit *Anonim Profan Wor(l)d,* ku koncepti i identitetit nga ai i identitetit kategorial kalon në dimensionin ontik gjenealogjik.

Autori implicit në veprën *Fama Real Wor(l)d* paraqet një bashkëdyzim në mes të narratorit që rrëfen nga perspektiva e vetës së parë njëjës -shumës duke rrëfyer kështu me kompetencë mbi shenjat/kategoritë tjera letrare narrative "Kërkush nuk e dinte të vërtetën e plotë, komentet dhe debatet tona pro et contra vazhdonin edhe sot e kësaj dite në tavolinën tonë të punës midis meje, si Autor Implicit dhe bashkëpunëtorëve të mi profesionalë- Narratorit dhe Karakterit…." [17] dhe narratorit të gjithëdijshëm, kjo perspektivë argumenton se jo gjithmonë kompetenca mbi rrëfimin kufizohet me vetat gramatikore-narrative që narratori nuk është përemri që përdoret, duke qenë se kjo vepër paraqet hulumtimin dhe mbledhjen në formë të analizave,

16 S.Chatman "Story and Discourse" Cornell University Press, Ithaca and London, 1980, fq 151, 266,267, (shih, skemën e komunkimit narrativ).

17 *Fama Real Wor(l)d",* Neokultura, 2012, fq.5

hipotezave, argumenteve, varianteve për zhdukjen dhe personalitetin kontravers të *Profesorit* atëherë, narratori posedon kushtimisht kompetencën mbi rrëfimin, informacionin, ngjarjet, karakteristikat e karaktereve dhe përgjithësisht të botës prozaike që e zotëron:"...Unë si Autor Implicit e shfrytëzoja kompetencën time mbi rrëfimin dhe botëkuptimin dhe bëja korrigjimet e nevojshme"[18]

Shenja si koncept abstrakt *"Autor Implicit"* paraqet narratorin kushtimisht të gjithëdijshëm, i cili në kontekste të ndryshme fiton dhe karakteristika të veçanta, madje në tekst barazohet dhe me *Autorin Real* me narratorin komentator, herë përmes perspektivës narrative e herë përmes shënjuesit nominal "*Profesori"*.

"...projekti i tij kinse shkencor *algoritmi i en-ciklikës* që Krijuesi Real e kishte zbatuar në veprat e veta qysh se e kishte vënë rreshtin e parë në literaturë e derisa e kishte përfunduar *triptikun prozaik: Global Wor(l)d, Alter Wor(l)d*, dhe *Real Wor(l)d* ku u paraprinte me mbititujt:*Papa, Opium* dhe *Fama..."*[19]

Në një praksis të tillë letrar ku Autori Implicit ofrohet në raport me Autorin Real e narratorë të ndryshëm, ku kërkohet identiteti kategorial i Autorit Implicit del se Autori Implicit nuk ka status të veçantë të kategorisë letrare por është entitet abstrakt që edhe mund të shprehë praninë e autorit real në vepër por edhe mund të shprehë një narrator me funksion dhe kompetencë të veçantë, në trajtimin tonë dhe në prozën në fjalë, abstraktja duke iu referuar dhe diskursit abstrakt të veprës e orienton prozën si të tillë drejt një proze konceptuale-eksperimentale.

18 *Fama Real Wor(l)d* 137

19 *Fama Real Wor(l)d,* faqe 39, Autori real Rexhep Murtez Shala është autor i veprave në fjalë *Papa Gobal Wor(l)d, Opium Alter Wor(l)d* dhe *Fama Real Wor(l)d*, për lojën e dyfishtë në mes të Krijuesit Real si autor (njeri) dhe në mes të Krijuesit Real (si term abstrakt për zotin, kontekst realigjioz) do të komentohet në pjesë të tjera, në kuadër të rrëfimit si imitim, ku ndërmjetësimi në mes të botës së imituar (idesë) dhe veprës në tekst përcohet nga shenja tekstuale Autor Implicit , që varësisht prej veprave dhe konktestit kjo shenjë abstrakte shprehet dhe me emërtime të tjera, si:Zhak Marku, Endacaku i Metafizikës, Kopili i Epruvetës, Anonimi, Urbanusi, Autori Implicit etj.

Për të parë më qartë komunikimin e shkrimtarit me lexuesin, do të koncentrohemi te kategoritë e tjera apo shenjat diskursive narrative ku do t'i shohim ato në raport me kompetencën narrative (si problem teorik), të vetë emërtuarit Narrator e Karakterit si dhe Fokalizatorit e aktantëve të tjerë apo edhe për të parë lojën me nivelin abstrakt të komunikimit me lexuesin.

Skema nominale e strukturës sipërfaqësore narrative, vazhdon dhe me të ashtuquajturin Narrator dhe Karakter si shenja tekstuale të cilat në entitetin konkret nuk paraqesin një identifikim me karaktere kjo pse nuk posedojnë elementet bazike të prozës klasike mbi formimin e karaktereve për t'u identifikuara me to, por paraqesin një identifikim ambivalent në mes të shenjës diskursive si intencë e realizimit të rrëfimit dhe shenjës semantike për të përçuar idenë e mungesës së stabilitetit teoriko letrar të definimit të karakterit dhe përmbajtjes karakteriale duke e përforcuar kështu antinominë (abstrakte- konkrete) që paraqet edhe vetë vepra letrare si e tillë në mes të prozës dhe antiprozës, karakterit dhe antikarakterit, realitetit dhe metafizikës, rregullit dhe kaosit, mitit dhe antimitit, Deusit e alter Deusit, jetës virtuale dhe asaj pragmatike në të cilën thirremi për të jetuar, fiksionales dhe jo fiksionales si skema nominale diskursive e antitetike.

Përmes këtyre kategorive: Autorit Implicit, Narratorit, Karakterit, Fokalizatorit etj, shkrimtari ilustron kompetencën mbi rrëfimin si dhe problematikën e diskutimeve teorike rreth tyre, kjo përmes, *motelit ekologjik "Kompetenca"*[20] topika ku kushtimisht bëhet një ndarje në mes të Narratorit, Karakterit, Fokalizatorit dhe Autorit Implicit, ku ky i fundit e mbyll rrëfimin. i cili fillon dhe mbaron me punimin, konkretisht hulumtimin e tij për variantet e mundshme të zhdukjes së Profesorit, hulumtime të cilat dorëzohen në rrëfimin tjetër në veprën *Anonim Profan Wor(l)d"* nga *Urbanusi.*

Rrëfimtari si kategori e tekstit narrativ e stabilizon komunikimin me adresatin, përmes funksionit fatik ai e ruan kontaktin me *narratee* dhe me lexuesin në përgjithësi, në të shumtën e herëve relacioni i

20 Po aty, fq. 467, "shërbëtori i motelit ekologjik- Kompetenca"

rrëfimtarit me ngjarjen e bën atë një rrëfimtar komentues, vrojtues i cili e interpreton dhe vlerëson ngjarjen përgjatë rrëfimit, një status të tillë në vepër paraqet edhe i ashtuquajturi tekstualisht *Autori Implicit,* të cilin ne e pranojmë dhe e trajtojmë përmes propozimit të Wolf Schmid mbi autorin abstrakt.

Me anë të organizimit të rrëfimit prej perspektivës së vetës së parë dhe të tretë "Autorit Implicit" shkrimtari, dëshmon se autori implicit nuk mund të qëndrojë si kategori e veçantë narrative, kjo ngase në tekst është barazuar me kategori të tjera në veçanti me narratorin me kompetencë mbi dijen dhe rrëfimin, kësisoj koncepti i autorit Implicit në tekst është kushtimisht funksional vetëm si intencë tekstuale, sa për t'u realizuar rrëfimi në formën *"le të rrëfej rrëfimi vetveten*" theksojmë këtu se; vlerësimi i këtij rikonfigurimi përpos karakteristikave inherente të diskutimeve teorike, pikëshikimit modelues autorial në modelimin e tyre në njërën anë përafron prozën me rrëfimet klasike kurse në anën tjetër i teston, i kufizon kufijtë e prozës drejt antiprozës, si dhe e vë në pah karakterin abstrakt të rrëfimit si të tillë dhe të kategorive të caktuara të njohura tashmë si: rrëfimtar i gjithëdijshëm, si autor i nënkuptuar, si autor implicit në rolin e rrëfimtarit komentator, narratorit karakter e karakterit narrator. Kjo kategori në prozën në fjalë nganjëherë nuk ngelet thjesht instancë fiksionale por shihet edhe vegël retorike-narrataologjike në duar të një autori që e sundon fuqishëm prozën e vet.

Problemet në mes të kategorive dhe relacioneve të tipit: Autor real-autor implicit, narrator-karakter, narrator-fokalizator-karakter, janë probleme të cilat në diskutimet teorike janë ende të hapura, këto relacione trajtohen dhe nga autori Rexhep Murtez Shala[21] për të cilin teksti letrar prozaik nuk mund të paramendohet vetëm pa narracionin, funksionin narrativ, perspektivën narrative, konektoret narrativë, si dhe kohën narrative[22], kësisoj p.sh: kategoria abstrakte

21 Rexhep Murtez Shala, *Ex Libris Moderna Pashkiane*,Papyrus, Prishtinë 2000. Nga faqe 87-106

22 Po aty, faqe 105

"Fokalizator", që si kategori është e diskutueshme edhe sa i përket studiuesit që e përmendi për herë të parë Zherar Zhenet apo Sclomith Rimon Kenan si edhe për aplikimin e tij në praksisin letrar, për kritikun Rexhep Murtez Shala kjo kategori abstrakte është kategoria më e paaplikueshme në praksisin letrar, si e tillë paraqitet dhe në vepër, pa ndonjë specifikim apo funksion në ndërtimin e rrëfimit në prozën *Fama Real Wor(l)d.*

Modeli abstrakt i shprehjes letrare narrative përmban një linjë të përgjithshme (drejtvizore) narrative brenda së cilës me nënrenditje shtrihen dhe linja të tjera, në stilin *Motryshka Dolls*[23], linja e përgjithshme narrative paraqet misionin e mbledhjes së rrëfimeve për të shpëtuar gruan e të ashtuquajturit "Krijuesit Real" Famën, e cila vuan nga një sëmundje kanceroze, ku si i vetmi shpëtim është leximi i rrëfimeve (për zëvendësimin e lëvizjes konkrete që më s'ishte e mundur për shkak të mbipeshës me lëvizje abstrakte), duke qenë se Krijuesit Real i ishin harxhuar rrëfimet ai lidh një kontratë me *Profesorin* për shkrimin dhe mbledhjen e rrëfimeve të reja, që janë pjesë e veprës *Fama Real Wor(l)d* që në fakt vazhdojnë dhe me veprën *Anonim Profan Wor(l)d.*

Rrëfimi mbi kërkimin e së vërtetës nëpër variante për zhdukjen e Profesorit përbëhet nga rrëfimet bazike dhe ato në fusnota, variantet mblidhen në formë të: rrëfimeve, rrëfejzave, raporteve, fakteve, argumenteve, hulumtimeve sistematike, komenteve, si dhe deklaratave, të gjitha në formë të nënrenditjeve numerike, kohore, enumeracioneve të ndryshme, dialogjeve të narrativizuara e përmes rimarrjeve fabulativo diskursive ku karakteristike janë format klisheore të shprehjeve dhe kombinimi i tyre me diskursin scientik si një antinomi diskursive.[24]

---

23 Wolf Scmid përdor këtë term për atë që studiuesit e njihnin si kutia kineze, apo rrëfimet e nënrënditura nga Zheneti, në literaturë haset edhe me termin "Delectatio Morosa" apo Arti i vonimit tek Umberto Eco, shih librin *Gjashtë shëtitje në pyjet e tregimtarisë.*

24 „Kopili i Epruvetës", "virusi inteligjent", "kurvar" " hyp se të vrava zhdryp se të vrava", "Përralla n lesh fitimi prej nesh" , "ex-ode (biletat e fatit njerëzor)", "dy ditë e

Pikënisje dhe pikësynim është "Profesori" (rrëfimi për të) që në kohën narrative është i zhdukur, i tërë rrëfimi ndërtohet mbi hulumtimin e zhdukjes së tij, që në vepër njihet dhe si *Endacaku i Metafizikës* në mes të *Global Wor(l)d, Real Wor(l)d dhe Alter Wor(l)d*. Profesori si nënshkrues i kontratës me Krijuesin Real për mbledhjen e rrëfimeve që do t'i dorëzoheshin femrës me emrin simbolik *Fama,* ishte në raport antinomie me të (Krijuesin Real) si karakter dhe antikarakter, si miq dhe armiq, si zot dhe njeri, si koncept dhe qenie, si pseudo intelektual dhe intelektual si pseudoshkencëtar dhe shkencëtar, si stabilitet dhe jo stabilitet e vetmja gjë që i bashkonte ishte femra me emrin "*Fama*" dhe ndjenja për famën në *Real Wor(l) d* pushtetin mbi dijen dhe botën.

Konektorët tekstualë narrativë shprehin një papërcaktueshmëri të topikës, të kohës, të identitetit duke përdorur emra të përgjithshëm, simbolik të rëndësishëm për shërbimin që bëjnë por jo dhe për identitetin e tyre, konektorët tekstualë narrativë përmes rimarrjeve të përsëritura gjatë gjithë prozës e ruajnë dhe e mundësojnë korrelacionin, sintetizimin semantik dhe narrativ të veprës. Përsëritja sa është avangarde e neoavangarde, aq është edhe klasike.

II) Modalitetet zhanrore

Format letrare si mënyra shkrimi duhen parë në kontekstin historik pasi ato si forma me karakteristikat e tyre janë shfaqur që në antikitet, mendimi mbi format apo mënyrat e përdorimit të gjuhës ka kaluar nga: Platoni, Aristoteli, Horaci, Bateu, Todorov, Zhenet, Kornej, Baumgartenin, Shlegeli, Helderlin, Northrop Fraj, Hartmani,

dy netë me kërku për ne nëpër World Net e pas kësaj me ardhë te ne", "as në tokë e as në qiell", "Dra-Kullë, ekziston vec një Dra Kullë në jetë", "hanin pinin,mendonin, hanin pinin, mendonin dhe shkruanin gati krejt njësoj, "ha pi rri dhe kurvnohu", si inversion i fromave popullore e cila edhe si formë e tillë është prezente: "ku rafsha mos u vrafsha", "prit me muaj e prit me vjet', "një pllamë njeri e tri pllamë robot", "për botën e femrave me mendje të shkurtë e flokë të gjata""një bojë njeri", "lyeni me mut-kallni me barut".

Hegeli etj. Që nga Platoni deri te Shtajgeri, Geteja e Jakobson është tentuar të shihen format themelore "natyrale" të letërsisë.[25] Në këtë seri qasjesh, Boris Tomashevsky këmbëngul se nuk ka klasifikim të fortë logjik të zhanreve, *demarkacioni mes tyre është gjithmonë historik, që do të thotë, kjo është e saktë vetëm për një moment të veçantë të historisë.* Përafërsisht ngjashëm mendon edhe Steve Neale, i cili, nisur nga natyra dinamike e zhanreve letrare në proceset letrare, thotë se edhe përkufizimet e zhanrit janë historikisht relative, duke i konsideruar historikisht të veçanta, pikërisht nga kjo arsye.

Teoria e gjinive si teori relativisht e re nga poetika klasike ka nxjerrë bazën e përhershmërisë së karakteristikave prej të cilave formohen gjinitë letrare, që përgjatë kontekstit historiko-letrar nuk janë njohur si forma letrare si si-ja letrare por vetëm si mënyra të të folurit, mënyra të përdorimit të gjuhës, nga poetika klasike kanë mbetur tri kushtet, karakteristikat përmes së cilave formohen gjinitë apo llojet letrare si mënyra, mjeti e objekti, aludim në mënyrën, temën e stilin që janë vënë në pah edhe nga trajtimi retrospektiv i formave letrare.

Zhanri si kodifikim i veçantive diskursive, varësisht nga pikëshikimi i studiuesve, është konsideruar si kategori empirike-historike ose abstrakte, teksti të cilin ne e trajtojmë i përket po ashtu një diversiteti diskursiv edhe sa i përket strukturës formale dhe asaj përmbajtjesore.

Proza *Fama Real Wor(l)d* paraqet një miks zhanror që fillon me dy paratekste: një parahyrje tekstuale ku prezantohet problematika, si mision i kërkimit të Profesorit mbi të cilën do të rrëfehet gjatë gjithë prozës, ashtu si dhe e paraqitur grafikisht dhe e komentuar skema primordiale e universit sipas së cilës homo, bota dhe miti do të realizoheshin në princip të algoritmit të en-

25 Northrop Frai, *Anatomia e kritikës*, Rilindja, Prishtinë 1990, gjegjësisht eseja e katërt *Kritika retorike:Teoria e gjinive*, fq-327

ciklikës[26] si paratekstualitete të pakalueshme përmes së cilave vihet në pah karakteri i prozës në tërësi, kjo ngase që në paratekstin hyrës ballafaqohemi me kategoritë e tipit abstrakt -narrativ kushtimisht me rrëfimin mbi diskutimet rreth asaj se kush janë autorët e vërtetë të konceptit të dorëshkrimit *Fama Real Wor(l)d* dhe skemën mbi konceptin e projektit shkencor *algoritmi i en-ciklikës* sipas të cilit do të merrte trajtën e skemës primordiale të universit edhe kompleksi i forumit *Ba Ba,* që në fakt si skemë paraqet dhe prozën në fjalë si të vizualizuar.

Skema e paraqitur ndërtohet mbi bazën e një tresheje primordiale "njeriu, djalli dhe zoti" për të vazhduar krejtësisht kah individualiteti i krahasueshëm me treshën psikologjike " ego-alterego dhe superego" me anë të së cilës edhe merr kuptim rrjeti i semave të kontekstit psikologjik paraprakisht si luftë e brendshme për kontemplacionin në mes të *mentalis* dhe *emotio*[27]. Karakteri abstrakt apo loja dhe përplasjet me fushat abstrakte-konkrete vazhdon po ashtu përmes tresheve të tipit: trupi-shpirti-fryma, bota-ferri-qielli, qenie-entitet-ide absolute për të përfunduar me dimensionin ekzistencial mbi fajin-shkasin dhe determinimin që pikërisht për këtë të fundit hulumtohen dhe analizohen variante rreth mundësisë së ndryshimit apo tejkalimit të realiteteve pas eskatologjike.

Në strukturimin e saj formal pjesë e parateksteve krejtësisht semantike, si paratekstualitete të pakalueshme mund të shihen dhe fusnotat të cilat edhe sa i përket anës formale nuk janë karakteristike për tekstet fiksionale, në veçanti në historikun e letërsisë sonë, kjo në fakt vetëm sa e thellon antinominë e pranishme në tekst edhe në anën formale në mes të një teksti artistik dhe atij studimor-shkencor, në mes të fiksionalitetit dhe jo fiksionaliteti kjo po ashtu lëviz dhe teston

26 Rexhep Murtez Shala , *Fama Real Wor(l)d* nga faqe 5 fillon teksti parahyrës deri faqe 9 ku edhe është e ilustruar skema.

27 Kemi shfrytëzuar terminologjinë me të cilën edhe shprehet shkrimtari në aparatin e tij prozaik, por për më shumë ky kontekst do gjejë trajtim në kapitullin tjetër, i cili është i orientuar mbi kauzalitetin prozaik, me anë të të cilit edhe paraqitet një mënyrë e interpretimit në *free contextin* prozaik.

kufijtë zhanror në mes të prozës dhe antiprozës si kufij sa të brishtë, aq edhe stoik në tipin e prozës konceptuale që kemi për trajtim, po ashtu si skaj midis tekstit dhe jashtë tekstit, parateksti bëhet më shumë një metodë e shprehjes për këtë tip të veçantë shkrimi, konkretisht për stilin e shkrimtarit në fjalë, duke qëndruar fusnota në funksion të stilit prozaik.

Fusnotat bëhen medium për ndërhyrjet e *autorit implicit* (rrëfimtarit) që shpesh për shkak të karakterit që kanë krijojnë një autoritet të autorit mbi atë që rrëfehet, gjegjësisht komentohet në fusnota nëpër të cilat *autori implicit* paraqitet edhe si thjesht një narrator dëshmitar, apo edhe një narrator komentator që deklaron, komenton për atë që ka parë, dëgjuar dhe për atë që mendon. Modulimi i tekstit prozaik, në veçanti modulimi formal i tekstit ndahet në pjesën kryesore të prozës apo brenda rrëfimit dhe jashtë rrëfimit apo tekstit në fusnota, fusnotat si lojë me formën prozaike dhe fusnotat si medium letrar përmes së cilave bëhen ndërhyrje, zgjerime por edhe rrëfime për karaktere të caktuara, kryesisht aparatin e shënimeve nëpër fusnota e shohim në funksion të rrëfimeve të nënrenditura për nga raporti struktural semantik me tekstin brenda rrëfimit, kurse për nga raporti formal zhanror fusnotat i shohim si gërshetim i diskursit shkencor-studimor me diskursin letrar.

Ndërhyrjet në linjën narrative të tekstit brenda rrëfimit përmes tekstit jashtë rrëfimit apo fusnotave shpesh janë edhe vetëm në formë të komenteve të cilat pastaj edhe zgjerohen duke marr trajtë rrëfimi[28] apo edhe si deklarim mbi historikun e hulumtimeve të varianteve mbi zhdukjen e *Profesorit,* për variantet e të cilit komentohet e analizohet nëpër fusnota duke anuar kështu fusnota kah karakteri bazik i saj konkretisht kah karakteri studimor shkencor.

Kjo dinammikë e interaksionit me shkencën vazhdimisht e teston dhe e rrezikon identitetin e strukturës letrare e cila përpiqet

28 Rexhep M. Shala, *Fama Real Wor(l)d*, Neukultura Prishtinë 2012, fq.52, përkatësisht:'Për video instalimin holografik nuk më duhen fakte; isha dëshmitar i gjallë i asaj periudhe …"

të mbijetojë dhe të stabilizohet midis modaliteteve letrare dhe atyre jo letrare, fusnotat si medium letrar rrezikojnë prozën tradicionale, përkatësisht tipin e prozës pasi pikërisht mënyra e rrëfimit për një kohë ishte dhe kriter i përcaktimit të tipologjisë së prozës së cilës i përket përjashto këtu historikun gjerman mbi llojet letrare të cilët nuk e dallojnë fare trajtën, për ta fytyra e rrëfyesit nëpër cilëndo vetë është thjesht vetëm rol.

Fusha semantike në skaj të midis tekstit dhe jashtë tekstit në fakt përfaqëson një metodë të shprehjes, një metodë të stilit të shkrimtarit, një fushë të veçantë semantike në mes të njohjes intuitive dhe njohjes racionale që edhe për rrëfyesin këto njohje janë në koekzistencë entropike, si kufi në mes të botës në të cilën rrëfehet dhe asaj që rrëfehet. Reflektimi i narratorit mbi linjën narrative apo mbi situata të caktuara narrative bën përmbysjen e qëllimshme të të dy parimeve, në njërën anë të parimit të teksteve shkencore e në anën tjetër të parimit të teksteve fiksionale, duke i shfrytëzuar fusnotat si mjet stilistiko-retorik.

Megjithëse perspektiva e Genette mbi paratekstet vështirë se ofron ndonjë pikë fillestare për analiza të mëtejshme, dy gjëra mund të thuhen përsëri. E para: shënimet në fund të faqeve në tekstet trilluese janë një formë e veçantë që duken si shënime studimore në botime dhe tekste shkencore, por nuk bashkohen në funksionet e tyre. Së dyti, për shkak të karakterit të tyre diskursiv, përkatësisht për të krijuar referenca narrative për kontekstet e trillimit, ato nuk janë "ndotje" të trillimeve, por përkundrazi "pragu" i vetë tekstit imagjinar, kështu bëhet një referencë e përbashkët dhe transferohet në një hapësirë të transferimit të vetë mendimit si pjesë e teksteve eksperimentale.[29]

Në procesin nominal semiotik dhe komunikues fusnotat janë gjithmonë tregues të jashtëm por në procesin nominal semiotik dhe letrar fusnotat paraqiten si medium letrar që shfrytëzohen edhe për të

29 Gerard Genette *Paratexts Thresholds of Interpretation*, Cambridge University Press, 2001.

mos e prish strukturën bazike të prozës, në të cilën fusnotat zhvillojnë përveç linjës së parë narrative edhe linjën e dytë të rrëfimeve që si rrëfime në fusnota për nga ndërtimi janë shumë më të thjeshta, u ngjajnë shpjegimeve mbi karakteristikat e situatave të parathëna në tekstin paraprak, ndërprerja funksionale që shkakton një fusnotë veçanërisht në një tekst të trilluar që ndërpren rrjedhën e leximit është një rast i veçantë, gjest autorial që lidhet me vepra studimore shkencore njëkohësisht paraqet edhe një lojë të nivelit narrativ si dhe një dekompozim të zhanrit si të tillë.

Reflektimi në fusnotë i narratorit mbi rrëfimin thellon më në detaje variantet e caktuara mbi hulumtimet si në rastin e fusnotës së parë në prozën *Fama Real Wor(l)d, e* cila për nga ndërtimi kalon formën standarde të fusnotës që nuk duhet të kalojë më shumë se dy të tretat e pjesës bazike të tekstit, kjo fusnotë shtrihet në pothuajse dy faqe të plota duke tejkaluar e duke i shtyrë kështu edhe kufijtë e fusnotave kjo edhe si zgjerim i mundësisë së përdorimit të fusnotave.

Pas fjalisë:

"...Profesori nuk ekziston më në realitet, ka kohë që anëtarët e lozhave që e sundonin botën e kishin zhdukur nga faqja e dheut,...."

Hasim ndërhyrjen e stërzgjatur të tipit të shpjegimit të mëtejshëm në fusnotë:

"Një variant jozyrtar, që përvidhej nga vetë qarqet zyrtare dhe mediumet që kishin burime të sigurta me anëtarët e lozhave, bënte me dije se Profesori realisht nuk ishte vrarë në dhomën e tij të gjumit..."[30]

Si ndërhyrje e cila ka funksion krejt degresiv për tekstin kryesor i cili vazhdon pas dy faqeve fusnotë me:

"ndoshta mbi kufomën e tij tashmë pshurreshin arushat e bardha dhe...nga nostalgjia për te kinse e ngushëllonin veten se Profesori nuk vdes kurrë, vetëm ndërron trajtë nëpër botë, mit dhe literaturë, është shndërruar në mythical hero dhe thjesht iu ka bashkëngjitur Endacakëve të Metafizikës!"[31]

30 *Fama Real Wor(l)d,* fq-15

31 Po aty, faqe-17

Rrëfimtari (autori implicit) në prozën që kemi për studim i reprodukton ngjarjet, faktet dhe bisedat qoftë si pjesëmarrës në to me reproduktime në tekstin bazik apo në paralelen e tekstit bazik atij në fusnota, qoftë me reproduktime si komentues, si rrëfimtar -dëshmitar të jetës në një planet apo në një kohë tjetër si teatri *Mephis*to[32] dhe trupa e kësaj shfaqje që kishin biletat për qarkullim nëpër botë të ndryshme, këto reproduktime bëhen në të shumtën e herëve si sqarime dhe zgjerime të rrëfimeve të cilat i takojnë tekstit bazik letrar. Autori përdor fusnotat këtu jo vetëm si shpjegime, por krijon një kontekst narrativ, një fushë semantike në të cilën lexuesi provokohet me koherencën e tekstit në rrjetin e fusnotave. Shembujt e dhënë e bëjnë të qartë se fusnota në tekstet letrare ka kohë që është çliruar nga roli i thjeshtë paratekstual. Shënimet nuk shërbejnë më si shtesa në tekstin kryesor, ato janë një medium shtesë letrar i cili me potencialin e tij për përçarje të formës, mund të ketë një ndikim të konsiderueshëm në përvojën e leximit në njërën anë e në anën tjetër edhe në lojën me format letrare si të tilla.

Përmes fusnotave ndërtohet dhe pjesa dytësore narrative, në veçanti me rrëfimet mbi karakteret si *bio-ekscese,* të cilat janë edhe pjesë e tekstit kryesor si, p.sh: rrëfimi mbi *Arqitektin,* i cili në fusnotë detajohet mbi atë se kush ishte dhe si kishte arritur deri në kohën narrative në të cilën na shfaqet në tekstin narrativ apo *Informatori* me misionin e tij demaskues përmes emisionit *Paradoks* me të cilin kontrollonte krejt çka mund të kontrollonte, njësoj dhe rrëfimi mbi *Skriptorin* që mbahej si njeri i rrezikshëm, kontaktet e tij me të gjitha shtresat e shoqërisë, rrëfimi mbi *Lesbikën* që ishte pjesë e *programit feminist të meritokracisë ekologjike,* për orientimin dhe riorientimin e prirjeve seksuale dhe largimin e babait nga familja, *Inxhinieri* me teorinë e tij mbi zgavrat e zeza dhe me modifikimin e dijes alternative se në botën organike dhe inorganike ekzistonte *fara primordiale e llojit*, njëkohësisht në fshehtësi të plotë punonte në programet speciale mbi kontrollimin e kaosit, i cili mund të riorientohet drejt

32 Faqe 212, shfaqja *Striga.*

krijimit apo *antikrijimit* dhe që aludonte në zotërimin e vorbullës anarkike të kaosit. *Kulturulogu* ishte personalitet botëror i cili shkruante studime mbi artin por ishte një piktor amator ku me anë të një fusnote të shtrirë në dy faqe rrëfehet jeta puna deri dhe vdekja e tij dhe *Piktorja* si personalitet ambivalent me prirje homoseksuale që duke qenë mashkull luante rolin e femrës te këto karaktere ka vetëm paraqitje të veprimit dhe mendimit, por asnjëherë si paraqitje e ndodhive apo e situatave që i takojnë kohës narrative.[33] Projekti "*Enciclopedica Illyricum*" mbi kultivimin dhe përhapjen e apokrifeve të moçme ku njihnin kontributin e madh të dy principatave klasike Dardanopoli i Moçëm dhe Albanopoli i Vonë që supozohej se përmes një Memorandumi Nacional do të bëhej bashkimi i principatave të cilat do të përkraheshin edhe nga *Liga e Selive të Shenjta* si pjesë e *Memorandumit të paqes,* kultura dardane si kulturë me identitet të plotë.[34]

Programet përmes *Techno Ingjiniering* ku aplikoheshin dy lloje të programeve; programi kolektiv që kultivonte socializëm kolektiv të *Fëmijëve të Donatorëve të Spermës* dhe programi familjarë që improvizonte familje natyrale për fëmijët në fjalë; si programe mbi seleksionimin dhe depërtimin e trajtave të qenies nëpër boërat paralele.

Programi mbi *Hermafroditët* i realizuar përmes ciklit të pikturave "*Hermafroditi"* të cilin qarqet zyrtare të artit dhe të politikës e konsideronin si një rast tipik të feminizmit të tepruar: një kompleks mbi barazinë gjinore që duhej të ndodhte me çdo kusht deri në intimë, ideja e algoritmit të en-ciklikës dhe tezat rreth zgjidhjes shkencore të

33 *Fama Real Wor(l)d,* rrëfimi dhe shpjegimet shtesë në fusnotë për Lesbikën faqe 55, Skriptori faqe 81, Informatori faqe 122 , Ingjinieri faqe 138, Kulturulogu faqe 331, Piktorja faqe 349.

34 Për kontekstin historik shih studimin e Izber Hotit në librin *Reflektime historike në letërsi* , shtëpia botuese "Faik Konica" Prishtinë, 2012, anipse ky studim është i koncentruar në prozën *Papa Global Wor(l)d,* kjo dinamikë e semave me kontekst historik vazhdon edhe te proza që kemi për studim dhe pastaj edhe me prozën *Anonim Profan Wor(l)d.*

parregullsisë së kaosit, Biblioteka Ab Origini, memorandumi i paqes në mes të realitetit dhe metafizikës, dimrat bërthamor e kataklizmi radioaktiv, projekti *Cleaner History* etj.[35]

Veprën letrare si të tillë e përshkon pothuajse një reduktim i tërësishëm i modelit të prozës klasike në raport më elementet përshkruese dhe me krijimin e entiteteve konkrete sa u përket personazheve, topikës dhe në përgjithësi strukturës e cila është më atipike, e ofruar kështu si një formë anektodike me rimarrje të shumta narrative, në njërën anë ka zgjeruar kufijtë e zhanrit e në anën tjetër i ka kufizuar ata deri në një reproduktim të pastër duke e ndryshuar e duke e vendosur edhe kundër vetvetes (kupto:zhanrit), këto ngjarje të reproduktuara maksimalisht së bashku me cilësinë dhe qëllimin e shënimeve në fund të faqes në formë fusnotash mund të jenë pikë referimi për një traktat shkencor apo filozofik, shënimi si i tillë përdoret edhe për të krijuar cilësi pseudoshkencore kjo se fusnota në fund të faqes është vetëm një mjet tipografik për të realizuar një shënim dhe nuk është në vetvete dëshmi e mbështetjes shkencore të një teksti, prandaj autoriteti i fusnotës si referencë ndaj burimeve nga fusha akademike transferohet në një hapësirë të trilluar.

Në modelimin zhanror ndikojnë dhe elemente tjera duke u nis nga diskursi, konektorët tekstual dhe karakteret.

Konektorët tekstual shprehin një papërcaktueshmëri të topikës (*Unknown Zone)* të kohës dhe të identitetit në veçanti në raport me kontekstet ku të njëjtën shenjë tekstuale e shohim në kontekste të ndryshme si: në kontekstin psiko-social Profesori "gjeniu i kohës" në domenin letrar "Fantast" në domenin filozofik "endacak i metafizikës" në atë shkencor "kopil i epruvetës" nuk ka karaktere në kuptimin klasik të karaktereve kjo pse edhe pozita e njeriut në botë nuk është më e njëjtë prandaj edhe zhanret shpesh janë të njohura dhe si mundësi plastike në veçanti proza që e shënjon jetën komplekse të njeriut të kohës sonë.

35 Po aty *Enciklopedica Illyricum* faqe 76, Techno Ingjinieringu faqe 177, Hermafroditi faqe 205, Biblioteka Ab origjini dhe cleaner History të shtrira në pjesën e fundit të veprës.

Koherenca është një karakteristikë përcaktuese e tekstit, parimet e koherencës nënvizojnë lidhjet me kufijtë tekstor në prozën tonë nisemi nga një përbërës i rëndësishëm i rrëfimit tradicional i cili natyrisht luan rol në koherencën e tekstit, siç është përshkrimi që në prozën të cilën kemi për studim zëvendësohet me përsëritjen dhe me diskursin, në fakt në të bërit rrëfim, lufta në mes të përshkrimit dhe rrëfimit kalon në një luftë në mes të rrëfimit dhe diskursit, linja e rrëfimit e pasqyruar me motive mitologjike[36] në njërën anë dhe në anën tjetër me rimarrjet e përsëritura anekdotike që natyrisht si forma të përsëritjes janë në shërbim të rrëfimit klasik,[37] kurse diskursi si ballafaqim me kontekste shkencore-studimore, diskursi si paralepsë në veçanti në njërën anë dhe në anën tjetër si ballafaqim me trajtën fiksionale të rrëfimit. Kjo formë e diskurseve manifestohet sa nga ana e realizimit formal zhanror, sa nga fusnotat e nga futja e skemave aq edhe nga ana semantike tekstuale e kontekstuale që e orientojnë dhe tipin e prozës kah proza konceptuale ndonjëherë edhe kundër vetës kah anti-proza apo traktati i lartë shkencor.[38]

Në shërbim të rrëfimit është përsëritja singulative, e thëna narrative e cila sipas Zhenetit[39] kur përsëritet në rrëfim shpesh, në mënyrë simetrike dhe duke qenë identike përbën abstraksion, kjo edhe sa i përket relacionit në mes të formës së tipit "Unë jam Autori Implicit" si pohim mbi një abstraksion letrar që në njërën anë të bën

36 "Gjysmë grua e bukur dhe gjysmë përbindësh gjigand me pupla", "përbindësh me pupla", "gjysmë njeri-gjysmë ujk", |Dra kullë", "E bija e dreqit", "Qerrja e Diellit për udhëtim ndërgalaktik", "Mythical Hero, Erosi dhe Tanatosi, Zanafilla njerëzore".

37 Zherar Zhenet, *Figura*, Rilindja, Prishtinë 1985, konkretisht për përbërsit e rrëfimit pjesa „Kufijtë e rrëfimit" faqe 49.

38 *Fama Real World* – anti-proza neurotike e 52 faqe

39 Gerard Genette, *Figura III,* dy lindje dy perëndime, Elbasan 2017. Faqe 163 , me përsëritje Zheneti i referohet përsëritjeve të skenave, ndodhive, përshkrimeve kurse ne i rëferohemi përsëritjes si të thënës semanike narrative si figurë të retorikës narrative, që përec përsëritjes së përmendur në tekstin bazik hasim edhe përsëritje të tipit:"Unë isha Narrator", "Unë në rolin e karakterit", "ditë pas ditësh e natë pas netësh", "një pëllamë njeri dhe tri pllamë seri".

pjesë të lojës narrative përmes strategjisë përsëritëse e në anën tjetër të dërgon kah entropitë konkrete e abstrakte të tekstit kur dihet tashmë se autori implicit si term mund të zëvendësohet me autorin empirik apo me narratorin e natyrshëm, kjo edhe i hap rrugë semantikës dualiste të diskursit të narrativizuar, ku pikërisht ky model përsëritës e zëvendëson edhe mungesën e ndodhisë në prozë.

Kjo prozë që mund të emërtohet edhe si analizë mbi botën, shkencën, teknologjinë, shoqërinë, kulturën, njeriun, etj., formën e vet unike e realizon nëpër dimensione të ndryshme përgjatë së cilave funksionet nuk mbeten arbitrare por kauzalisht determinohen në strukturat dhe proceset e konteksteve përkatëse, formën e vet unike e realizon përmes dy dimensioneve:

Dimensionit sukcesiv- kauzal dhe

Dimensionit analogjik-imitues

Kësisoj, zhanri në modalitete semantike kulturore përmes këtyre dimensioneve edhe mund të shihet si një mënyrë semiotike e shprehjes së një identiteti të veçantë prozaik e struktural, por edhe karakterologjik nëpër të cilat dimensione transferohen mendimet nga autori real në strukturën artistike që mund të shihet edhe si pjesë e teksteve eksperimentale, të cilat modifikojnë strukturat zhanrore që si struktura janë pjesë e pandashme e praksisit socio-kulturor ashtu si letërsia dhe modelet kulturore.

(vazhdon në numrin e ardhshëm)

Qerim KRYEZIU

SEMANTIKA E SHTËPISË DHE KRIZA E SUBJEKTIT

(Sevdail Zejnullahu: *Hiri i shtëpisë*. Prishtinë: *Faik Konica*)

Romani *Hiri i shtëpisë*, i Sevdail Zejnullahut, ndonëse në shikim të parë na vjen si një narrativë me temë pasluftës, na vjen si një tekst që e vendos veten në një zonë të ndërmjetme, aty ku kuptimi nuk konsolidohet, por vihet vazhdimisht në krizë. Shtëpia dhe subjekti funksionojnë si pole që prodhojnë një fushë tensioni të pandërprerë, ku çdo përpjekje për stabilizim rezulton në zhvendosje dhe rishkrim të vetë marrëdhënies së tyre.

Në këtë konfigurim, romani synon të artikulojë e të zbulojë procesualitetin e tij: mënyrat përmes të cilave kuptimi ndërtohet, shtyhet, diferencohet dhe njëkohësisht shpërbëhet. Kështu, teksti bëhet një strukturë *e hapur,* ku kuptimi ekziston vetëm si lëvizje, si tension dhe si mospërmbyllje.

Kthimi dhe shtëpia si hapësirë e antropomorfizuar

Kthimi i Rremit nga lufta artikulohet si hyrje në një gjendje ku përkatësia humb themelin e saj. Në këtë roman, shtëpia e djegur dhe prania e *armikut* të plagosur, e shpërbëjnë hapësirën në një ndërmjetësi të paqëndrueshme, ku kufijtë midis mikut dhe armikut, jetës dhe vdekjes, vijnë e tëhollohen.

Vendimi për ta shpëtuar armikun funksionon si ndërprerje e një rendi kuptimor që nuk arrin më të justifikojë vetveten. Në këtë çarje, lufta nuk përfundon, sa zhvendoset në brendësinë e Rremit, duke e lënë atë pezull, midis asaj që ishte dhe asaj që nuk mund të bëhet më. Në këtë mënyrë, kthimi rezulton i pamundur; ai nuk

rikthehet në shtëpi, por në një boshllëk ku identiteti dhe realiteti mbeten pezull, duke e shndërruar përvojën e tij në një gjendje të përhershme pasigurie ontologjike.

Romani *Hiri i shtëpisë* nuk e shfaq shtëpinë thjesht si një objekt rrëfimi, sa si një njësi semiotike të ngarkuar me funksione antropomorfizuese. Po ashtu, heroi e orienton subjektin drejt një zhvillimi introspektiv, të vendosur midis kujtesës dhe qenies. Romani fillon me kthimin e Rrem Bregut nga lufta dhe ndjesinë e ritakimit me shtëpinë e djegur, por ky kthim nuk duhet lexuar si një rikthim linear në hapësirë; ai artikulohet si një rikthim i ndërprerë në vetvete, një proces i fragmentimit të identitetit që e vendos subjektin në kufijtë e vetëdijes dhe të harresës.

Ky personazh, vendoset në një raport të dyfishtë dialogu dhe monologu me shtëpinë e shkatërruar dhe hap një fushë të pasur interpretimi, sidomos në planin psikologjik, simbolik dhe ekzistencial, por njëkohësisht edhe në planin narratologjik, ku objekti fillon të marrë funksione aktoriale. Në këtë kuptim, shtëpia shndërrohet në një instancë që prodhon kuptim, një "tjetër" me të cilin subjekti negocion ekzistencën e vet. Kthimi nga lufta bëhet një rikthim i trazuar në një vetvete të çarë, ku përvoja e traumës e ka zhvendosur përfundimisht marrëdhënien midis subjektit dhe botës.

Lufta lë gjurmë të thella në ndërgjegje. Për pasojë, personazhi nuk e gjen më shtëpinë siç e kishte lënë. Dialogu me shtëpinë mund të lexohet si një përpjekje për të rikthyer komunikimin me të shkuarën, me kujtimet dhe me një identitet të shpërbërë. Në këtë pikë, dallimi analogjik gjuhësor ndërmjet *shtëpi* (house) dhe *shtëpi* (home) merr një dimension teorik më të thelluar: i pari i referohet materialitetit të objektit, ndërsa i dyti një hapësire të brendshme, një topografie të përkatësisë dhe të prehjes ontologjike. Rremi e përjeton humbjen pikërisht në këtë nivel të dytë, aty ku trupi dhe shpirti nuk përkojnë më me një vend të caktuar. Shtëpia, në këtë mënyrë, shfaqet si çerdhe, kujtim, ndjesi dhe iluzion, njëkohësisht si një hapësirë e pranishme dhe e munguar. Ndonëse ajo digjet e shkatërrohet, kujtimet mbeten, duke e përforcuar tezën se memoria funksionon

si një arkiv që i reziston shkatërrimit material. "Kujtimet nuk digjen kurrë edhe kur flakët i përpijnë", shprehet autori, duke artikuluar kështu një paradigmë të kujtesës si rezistencë ndaj zhdukjes. Përmes kujtimeve evokohet shtëpia e dikurshme që nuk ekziston më, ndërsa përmes meditimeve projektohet një e ardhme e paqartë, çka e vendos subjektin në një kohë pezull, midis së shkuarës që nuk rikthehet dhe së ardhmes që nuk formësohet.

Në planin simbolik, antropomorfizimi i shtëpisë funksionon si një strategji poetike që e zhvendos kufirin midis subjektit dhe objektit. Duke i dhënë zë shtëpisë, autori krijon një marrëdhënie dialoguese midis njeriut dhe historisë së tij personale, ku objekti bëhet bartës i kujtesës dhe i traumës. Ky dialog shpesh paraqitet i ndërprerë, i tensionuar, madje edhe i pamundur, duke reflektuar krizën e komunikimit që lind pas përvojës ekstreme të luftës. Heshtja e shtëpisë, përgjigjet e saj metaforike, apo edhe mungesa e përgjigjes, nuk janë veçse projeksione të boshllëkut të brendshëm të protagonistit.

Monologu, nga ana tjetër, e thellon këtë dimension, duke e kthyer tekstin në një hapësirë të ndërgjegjes ku rrëfimi nuk është më linear, por fragmentar dhe i përshkuar nga ndërprerje. Ai dëshmon izolimin e brendshëm të personazhit: edhe pse është kthyer "në shtëpi", ai mbetet i huaj për veten dhe për ambientin që e rrethon. Në këtë aspekt, romani afrohet me paradigmën e letërsisë ekzistenciale, ku subjekti përballet me boshllëkun, absurditetin dhe mungesën e një kuptimi të qëndrueshëm.

Në dy kapitujt e parë të librit, Rremi bashkëjeton me armikun në shtëpinë e vet, një situatë që e radikalizon më tej këtë krizë ontologjike. Shtëpia, e ndërtuar me mund dhe e djegur nga armiku, shndërrohet në një hapësirë të përbashkët të kundërshtisë, ku kufijtë midis mikut dhe armikut, pronarit dhe uzurpuesit, bëhen të paqarta. Kjo "bashkëjetesë" absurde, si ngjarje e pazakontë dhe e pakuptimtë në universin e Zejnullahut, mund të lexohet si një figurë e bashkëjetesës së detyruar me traumën, me tjetrin që nuk mund të përjashtohet më nga vetja.

Kjo situatë sjell ndërmend edhe modele të tjera kulturore e letrare të bashkëjetesës armiqësore, si në filmin *Hell in the Pacific*, ku dy ushtarë armiq detyrohen të bashkëpunojnë për mbijetesë, apo në traditën epike shqiptare te *Eposi i Kreshnikëve*, ku figura si Muji dhe Halili, nën presionin e besës dhe mikpritjes, strehojnë armiq të përbetuar. Në një plan më të gjerë intertekstual, ky motiv gjen jehonë edhe në prozën e Ismail Kadare, ku marrëdhëniet midis armikut dhe mikut shpesh destabilizohen për të zbuluar tensione më të thella historike dhe ekzistenciale. Në këtë mënyrë, romani nuk ndërton vetëm një rrëfim për kthimin, por edhe një meditim të thellë mbi pamundësinë e kthimit, mbi shtëpinë si një figurë e humbur e dhe mbi subjektin si një entitet që mbetet përgjithmonë në dialog me rrënojat e veta.

Subjekti si proces dhe shpërbërja e identitetit

Në romanin *Hiri i shtëpisë* të Sevdail Zejnullahu, sistemi i personazheve nuk funksionon thjesht si një galeri figurash individuale, por si një strukturë marrëdhëniesh ku kuptimi prodhohet përmes diferencës, tensionit dhe zhvendosjes së vazhdueshme të qendrës narrative. Në këtë kuptim, çdo personazh ekziston si nyjë brenda një rrjeti ku identiteti ndërtohet dhe njëkohësisht shpërbëhet.

Rremi, si protagonist i romanit, nuk ka statusi si qendër narrative; ai lëkundet vazhdimisht midis një subjekti që kërkon kuptim dhe një subjekti që e humb atë. Historia e tij jetësore nënkupton jo vetëm fatin e një individi, por edhe një konfigurim më të gjerë kolektiv, ku përvoja personale bëhet bartëse e një përvoje historike të përbashkët. Në këtë aspekt, rrëfimi i tij funksionon si një ndërthurje e nivelit individual me atë kolektiv, duke e bërë figurën e tij një shenjë që tejkalon vetveten.

Pyetjet dhe përgjigjet, pohimet dhe mohimet, dyshimet dhe reflektimet e tij nuk artikulojnë vetëm përjetime psikologjike, por krijojnë një fushë tensioni ku kuptimi prodhohet në mënyrë të vazhdueshme. Në monologë, Rremi shpesh është implicit; ajo që

thotë nuk është kurrë plotësisht e thënë, sa e zhvendosur në një regjim simbolik dhe metaforik që kërkon interpretim. Ndërsa në dialogë, ai shfaqet më eksplicit, por edhe ky eksplicitet mbetet i paqëndrueshëm, sepse çdo thënie bart brenda vetes mundësinë e një kuptimi tjetër.

Pyetja "A ekziston shtëpia ime pa mua?" është një çarje në raportin midis subjektit dhe hapësirës, ku vetë nocioni i ekzistencës bëhet i diskutueshëm; ajo hap një seri interpretimesh që varen nga pozicioni i lexuesit dhe nga mënyra se si ndërtohet marrëdhënia me tekstin. Në të kundërt, reflektimi "...nuk po e mohoj sakrificën. Po mohoj glorifikimin" duket i drejtpërdrejtë, por edhe këtu, nën sipërfaqen e qartësisë, fshihet një tension midis asaj që thuhet dhe asaj që mbetet e pathënë. Vetë Rremi jeton me kujtimet; ato funksionojnë si një mekanizëm që i mban të hapura plagët; kujtesa nuk mbetet arkiv i mbyllur, sa një hapësirë e përhershme e rikthimit. Në këtë mënyrë, subjekti mbetet i bllokuar në një kohë që nuk kalon.

Akti i mjekimit të armikut në shtëpinë e heroit krijon një çarje në logjikën binare të mikut dhe armikut. Në planin etik, ky veprim nuk mund të reduktohet në kategori të thjeshta të së drejtës dhe së padrejtës; ai shfaqet si një impuls që i paraprin çdo gjykimi, një lëvizje që buron nga vetë njerëzorja. Kështu, Rremi vepron sipas një ndjesie që e tejkalon çdo sistem rregullash. Figura e tij si "i lënë përgjysmë" korrespondon me një mënyrë se si teksti e ndërton subjektin si të papërfunduar. Episodi me gazetarin, i cili mbyll notesin pa shënuar asgjë, e thellon këtë ide: historia e Rremit mbetet jashtë regjistrit zyrtar, duke e bërë atë një subjekt që ekziston pa u fiksuar në narrativat dominuese. Kjo mungesë regjistrimi është një formë e fshirjes që e bën edhe më të paqëndrueshëm identitetin e tij. Revolta e tij, e artikuluar në dialogët me Timin, është një vënie në dyshim e vetë nocioneve që strukturojnë realitetin e pasluftës. Pyetja mbi lirinë nuk merr një përgjigje të qëndrueshme; ajo shpërbëhet në një seri kundërthëniesh që e zbrazin këtë koncept nga çdo siguri. Kështu, liria paraqitet si një shenjë që nuk përputhet më me përmbajtjen e saj.

Rremi përfaqëson njeriun e zhgënjyer nga brenda, një subjekt që vuan nga një çarje e brendshme që e bën realitetin të pakuptimtë. Absurdi këtu rikonfigurohet, bëhet më i ndërlikuar dhe

më i padukshëm, duke u futur në vetë strukturën e përditshmërisë. Refuzimi i tij për të rindërtuar shtëpinë me mjete të dyshimta nuk është vetëm një qëndrim moral, por një refuzim për t'u integruar në një sistem që e përjashton. Edhe kur burgoset, ndarja midis robërisë dhe lirisë bëhet e paqartë: trupi mund të jetë i mbyllur, por një formë e brendshme e lirisë mbetet e paprekur. Në fund, kthimi i tij në shtëpi dhe pamja e oxhakut që nxjerr tym funksionon si një çarje e lehtë në errësirë, një mundësi që nuk garanton asgjë, por që megjithatë e mban të hapur idenë e vazhdimësisë. Timi ndërtohet si antipod i Rremit, por ky opozicion nuk është absolut; ai arrin të racionalizojë, të gjejë shpjegime dhe të përshtatet me rrethanat. Diskursi i tij tenton të stabilizojë kuptimin, ta vendosë përvojën në një kornizë të kuptueshme. Megjithatë, kjo aftësi për të dhënë kuptim, e zhvendos atë, duke e bërë pjesë të një rendi që funksionon mbi kompromisin.

Edija është figura ku kujtesa dhe harresa përplasen në mënyrë më të dukshme. Ajo mbart një të kaluar emocionale me Rremin, por kjo e kaluar rikthehet vetëm si reminishencë e ftohtë, e zhveshur nga intensiteti i dikurshëm. Prania e saj nuk rikthen dashurinë, por e thekson mungesën e saj. Takimi në burg e dyfishon këtë efekt: ajo është e lirë në planin formal, por e mbyllur në një sistem që e zhvesh nga çdo afërsi njerëzore, ndërsa Rremi, i burgosur fizikisht, arrin të perceptojë këtë robëri të padukshme. Personazhi tjetër, Tafa, është figura që mishëron logjikën e manipulimit dhe të përfitimit, një shenjë e një rendi të ri ku vlerat zëvendësohen nga interesat. Si antagonist, ai nuk qëndron vetëm përballë Rremit, por përfaqëson një sistem të tërë që e bën të pamundur realizimin e idealeve për të cilat është luftuar. Marrëdhënia e tyre është një përplasje midis dy mënyrave të të qenit në botë.

Niko është figura ku ironia dhe absurdi arrijnë një kulm të veçantë. Nga armik në luftë, ai shndërrohet në një figurë që përmbys çdo pritshmëri morale në paqe. Akti i shpëtimit nuk prodhon mirënjohje, por tradhti, duke e destabilizuar çdo logjikë shkëmbimi etik. Përmes tij, rrëfimi ekspozon një realitet ku drejtësia dhe padrejtësia nuk ndahen më qartë, ndërsa institucionet shfaqen si hapësira të deformuara.

Përfundim

Romani *Hiri i shtëpisë*, i Sevdail Zejnullahut, ndërton një univers ku realiteti paraqitet i thyer dhe ku kuptimi nuk është i dhënë, por i lëvizshëm. Tiparet që lidhen me mungesën e kuptimit, fragmentaritetin e dialogëve, situatat e pazakonta dhe izolimin e personazheve, funksionojnë si mekanizma që e vënë në lëvizje vetë strukturën e rrëfimit. Edhe pse romani ruan një vijë të dallueshme narrative, kjo vijë vazhdimisht tensionohet nga ndërprerje dhe zhvendosje që e bëjnë të paqëndrueshme.

Humori i zi, i shpërndarë nëpër situata dhe figura, e thellon tragjiken, duke e kthyer në një formë reflektimi mbi absurditetin e ekzistencës. Konceptet si frika, harrimi, durimi, vdekja dhe liria, paraqiten si elemente që rrëshqasin nga një kuptim në tjetrin, duke e bërë të pamundur një definim përfundimtar. Megjithatë, në fund të romanit, shfaqet një shenjë e lehtë e mundësisë: oxhaku që nxjerr tym nuk e anulon errësirën, por krijon një çarje në të. Fjalia përmbyllëse nuk e zgjidh krizën, por e zhvendos atë në një hapësirë ku optimizmi nuk është siguri, por potencial. Në këtë mënyrë, romani arrin të ruajë tensionin midis absurdit dhe shpresës, pa e mbyllur asnjërën prej tyre.

Arkitektura e romanit paraqitet si një ndërtim i kujdesshëm ku tërësitë - tema, subjekti, kompozicioni, personazhi, rrëfyesi, koha, hapësira, stili dhe gjuha - funksionojnë në ndërvarësi. Një nga veçoritë më të dallueshme është stilizimi i objekteve dhe i situatave, ku përshkrimi nuk mbetet në nivelin e jashtëm, por depërton në një dimension ndiesor dhe simbolik. Objektet shpirtëzohen, gjërat e vdekura marrin jetë, ndërsa kufiri midis objektives dhe subjektives bëhet i paqartë.

Këto përshkrime nuk janë thjesht zbukurime stilistike; ato janë pjesë e mekanizmit përmes të cilit teksti prodhon kuptim. Në këtë aspekt, romani mund të lexohet si një ndërtim ku çdo detaj ka funksionin e vet, duke e bërë autorin të ngjajë me një arkitekt që synon jo vetëm ngritjen e strukturës, por edhe tensionin e saj të brendshëm.

Bojana VIDEKANIQ

MODERNIZMI I PAINKUADRUAR

Një pjesë e kritikës së hegjemonisë perëndimore në Jugosllavi, prandaj, gjithashtu duhet të vijë nga të kuptuarit e marrëdhënieve koloniale në Ballkan. Këto marrëdhënie gjithashtu nuk mund të ndahen nga idetë e modernitetit, diskurset liberale dhe neoliberale, dhe në fund të fundit, diskurset e vetë kapitalizmit. Produkti i subjektivitetit nuk është kurrë i shkëputur nga efektet e tij ekonomike; konsideratat ekonomike janë të ndërthurura ngushtë me pozicionimin e Jugosllavisë në gjeopolitikën e Luftës së Ftohtë të shekullit të njëzetë. Kritika e Rastko Moçnikut për marrëdhënien e kapitalizmit me kolonizimin në Ballkan, përcakton ndërtimin e diskursit ballkanist si në të kaluarën e tij, por gjithaq përmes së tashmes, një e tashme që është shenjuar nga format e sundimit neokolonial.[40] Këto marrëdhënie aktuale janë të formësuara nga forcat e ndryshme të globalizimit dhe nga politikat evropiane të integrimit dhe asimilimit. Për më tepër, marrëdhëniet neokoloniale u imponuan nëpërmjet aparateve gjeopolitike dhe ushtarake të organizatave perëndimore, si Organizata e Traktatit të Atlantikut të Veriut (NATO) dhe Fondi Monetar Ndërkombëtar (IMF).[41] Të gjitha këto kanë ndikuar në zhvillimin e një kuptimi të përgjithshëm të rajonit si të prapambetur, duke nxitur një numër përpjekjesh akademike dhe politikëbërëse për të interpretuar shpërbërjen e Jugosllavisë si një shembull të urrejtjeve të vjetra dhe jo si politika ekonomike dhe politike perëndimore që bazoheshin jo vetëm në rrethana ekonomike dhe politike të kohëve të fundit, por edhe rrethanash të tilla shekullore. Argumenti i Moçnikut

40 Ibid., 2.

41 Bakic-Hayden, "Nesting Orientalisms," 920.

prandaj, davarit idenë se jugosllavët janë të prirur ndaj dhunës dhe mizorisë, ndërsa në të njëjtën kohë ofron një kritikë konstruktive të dhunës sistemike që vërtetë ekziston në vendet e ish-Jugosllavisë.

Prandaj, përfshirja e një kritike të kolonializmit dhe neoliberalizmit në një diskutim mbi historinë e Jugosllavisë, do të thotë që për të kuptuar plotësisht kulturën e saj socialiste, duhet ta shohim atë si diçka që ekziston në tension me modernitetin[42] dhe ta lexojmë atë kundër rrjedhës së analizave standarde të modernitetit. Si një nga termat më të kudondodhur dhe më të kontestuar në teorinë dhe historinë e kohëve të fundit, "moderniteti" vazhdon të përndjekë vetëdijen bashkëkohore, pavarësisht se është shpallur i vdekur dekada më parë nga diskursi postmodern. Ka pasur studime të shumta e të shkëlqyera mbi ndikimin dhe zhvillimin e modernitetit gjatë viteve.[43]

Shumë prej tyre e kanë cilësuar atë si një lëvizje të përgjithshme drejt mënyrave specifike të diskursit politik që shfaqen së bashku me industrializimin dhe krijimin e kornizave të tilla si shteti laik, të drejtat individuale dhe zhvillimi i sistemeve universale ligjore dhe shoqërore. Kritikat e shekullit të njëzetë ndaj modernitetit ishin qendrore në formësimin e kuptimit tonë aktual të historisë dhe trashëgimisë së modernitetit. Një kritikë efektive e Iluminizmit dhe e modernitetit diagnostikoi problemet themelore të modernitetit si të përqendruara në një largim radikal të subjektit nga bota në të cilën ai/ajo jeton, dhe objektifikimin ose instrumentalizimin rrjedhues të asaj bote (për shembull, i reflektuar në abuzimin e burimeve dhe natyrës).[44] Prandaj, moderniteti u strukturua përmes forcave të dyfishta të kapitalizmit modern dhe zhvillimit të sistemeve teknologjiko-shkencore të papara në historinë e njerëzimit. Një matricë kaq komplekse e marrëdhënieve midis sistemeve intelektuale, ekonomike dhe kulturore prodhoi një zotërim përfundimtar mbi të gjitha format e tjera të jetës, dhe zotërimin në dukje përfundimtar

42 Bijelic, "Introduction: Blowing Up the 'Bridge,'" 4.

43 Ibid., 4.

44 Ibid., 7.

të botës perëndimore mbi të gjitha kulturat dhe shoqëritë e tjera. Në njëzet vitet e fundit, teoricienët dhe historianët janë përkapur me idenë e modernitetit duke propozuar pikëpamje alternative mbi origjinën dhe zhvillimin e modernitetit. Charles Taylor thekson rëndësinë e njohjes së "modernitetit kulturor" si një mënyrë për të problematizuar shumëllojshmërinë e përvojave në modernitet dhe madje edhe refuzimet e modernitetit të gjetura në të gjithë globin në dyqind vitet e fundit.[45] Sipas Taylor, ekzistojnë dy teori të modernitetit: ajo kulturore dhe ajo akulturore. E para kërkon ta kuptojë modernitetin si të zhvilluar në lidhje me bazën e tij sociokulturore, të cilën qasja e dytë (dhe dominuese) tenton ta anashkalojë. Teoritë a-kulturore injorojnë rrënjët sociale, politike ose kulturore për zhvillimin e paradigmave të ndryshme moderne.[46]

Teoria dhe historia postkoloniale kanë qenë edhe më produktive në analizën e tyre të modernitetit, duke i zhvendosur përfundimisht shpjegimet e modernitetit drejt përkufizimeve më shumëplanëshe dhe fragmentare. Ato kanë sfiduar pikëpamjen e modernitetit si një lëvizje kryesisht perëndimore në fusha të ndryshme të jetës intelektuale, sociale dhe politike. Është bërë e qartë se moderniteti nuk është as një "shpikje" perëndimore dhe as nuk e ka pushtuar botën në një horizont gjithëpërfshirës.[47]

Janet Abu-Lughod propozon që të gjithë elementët ikonikë që i atribuohen zgjerimit evropian të shekullit të gjashtëmbëdhjetë dhe që besohet se kanë sjellë dominimin evropian në botë, kanë ekzistuar më parë dhe në të gjithë globin, në Kinë, Egjipt, Indi dhe vende të tjera.[48] Në mënyrë të ngjashme, Walter Mignolo dekonstrukton narrativat e hegjemonisë perëndimore, duke propozuar ekzistencën e "sistemeve" të tjera botërore, secili prej të cilëve kishte mbizotërim

45 Mocnik, "The Balkans as an Element of Ideological Mechanisms," 79-116

46 Unkovski-Korica, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia.*

47 Rakita, "Modernization Discourse and Its Discontents," 103-48.

48 Shih, Berman, *All That Is Solid Melts into Air*, 383; Harvey, *The Condition of Postmodernity*; Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*, 430.

mbi shkëmbimet ekonomike, teknologjike dhe sociale botërore shumë kohë para se të vinin në pah evropianët.[49] Marrëdhëniet hegjemonike në katër deri në pesëqind vitet e fundit nuk burojnë nga superioriteti i lindur i Perëndimit, por nga një sistem i ekonomive botërore të mirë-vendosura në të cilat evropianët u futën si "të sapoardhur" agresivë.

Si pasojë, moderniteti nuk mund të ishte zhvilluar në mënyrë uniforme në të gjithë botën; përkundrazi, lëvizja e tij nëpër kohë dhe hapësirë varej nga marrëdhënia midis Perëndimit dhe sistemeve botërore që ekzistonin para hegjemonisë së tij. Kategoria e modernitetit është prandaj e mangët, por e domosdoshme.

Pyetja është nëse është e mundur të shpëtohen format e të menduarit që gjenden në gjuhën teorike të modernitetit, format që lejojnë praktika emancipuese, pa injoruar historinë e dhunshme të trajektores së modernitetit? Nëse moderniteti përkufizohet si një projekt i papërfunduar, dhe nëse në vend që të hapet varri i tij, rimendohet, atëherë ajo që kërkohet është të mendohet për të në

49 Subjekti Iluminist/modern që qëndron në distancë nga bota, duke pretenduar se e ka në dorë atë botë, ende luan një rol vendimtar në formimin e identitetit bashkëkohor dhe organizimin politik të shoqërisë. Teodor Adorno dhe Max Horkheimer e kanë kritikuar një formim kaq radikal të subjektit sepse në mënyrë të pashmangshme çon në arsye të instrumentalizuar. Lineariteti i rrëfimit të Iluminizmit për progresin, theksi i tij dhe besimi në objektivitetin e kërkimit shkencor, përmirësimin përmes kërkimit dhe mënyrat e të menduarit bazoheshin në një logjikë fisnike por të mrekullueshme që kërkonte një besim pothuajse fetar në arsye dhe në aftësitë e saj. Më e rëndësishmja, arsyeja është pronë e subjekteve të pavarura, të lira që veprojnë sipas vullnetit të tyre. Në *Dialektikën e Iluminizmit*, Horkheimer dhe Adorno shkruajnë se „Iluminizmi i kuptuar në kuptimin më të gjerë si përparimi i mendimit, gjithmonë ka synuar çlirimin e qenieve njerëzore nga frika dhe instalimin e tyre si zotërinj" (I). Çlirimi i njerëzimit dhe ngritja e tij në piedestalin e sovranitetit ka sjellë një objektifikim të përgjithshëm të natyrës dhe të botës që na rrethon, e në shumë raste edhe të kulturave e njerëzve të tjerë që nuk bënin pjesë në logjikën e Iluminizmit. Është e rëndësishme të theksohet se Adorno dhe Horkheimer nuk e shohin arsyen e instrumentalizuar si diçka që i përket vetëm Iluminizmit; përkundrazi, ata e shohin atë si një shtysë të vazhdueshme njerëzore, të nxitur nga vetëruajtja dhe, çka është më e rëndësishme, nga nevoja për të sunduar natyrën. Horkheimer dhe Adorno, *Dialectic of Enlightment*, 282.

terma dialektikë. Me fjalë të tjera, çdo qasje serioze për modernitetin do të përmbajë automatikisht kritikën radikale dhe progresive të modernitetit, duke pranuar dështimet e tij. Qasja dialektike mundëson historigrafinë aktuale progresive dhe teorinë kulturore për të përdorur elemente të projektit që ende mund t'ia vlente të ruheshin[50], përderisa njëkohësisht t'ua njihte atyre imbrikimin në diskursin e komplikuar të modernitetit duke e mbajtur gjithaq me shumë nga gabimet e tij.

Sipas fjalëve të Adornos, "Edhe në baza metodologjike, nuk besoj se mund ta distancojmë racionalizmin oksidental, nën vështrimin e ashpër të një etnologjie fiktive të së tashmes, në një objekt të kontemplimit neutral dhe thjesht të hidhemi jashtë diskursit të modernitetit".[51] Pa hedhur poshtë rëndësinë e kritikave postkoloniale dhe kritikave të tjera të modernitetit, është e rëndësishme të theksohet vlera e mbajtjes së elementëve specifikë të modernitetit që nuk duhen hedhur poshtë, së bashku me pjesën tjetër të trashëgimisë së tij problematike. Kjo kërkon njohjen e paradoksit të Perëndimit që pozicionohet si forca modernizuese dhe demokratike, ndërsa ushtron nënshtrim brutal imperial mbi kulturat e tjera.

Megjithatë, do të ishte e pasaktë të thuhej se moderniteti perëndimor thjesht "mori në kontroll" botën dhe imponoi strukturat e tij socio/politike dhe ekonomike. Një qasje më e pasur dhe më e nuancuar është e nevojshme për të zbuluar kompleksitetet e modernitetit, siç u zhvilluan në pjesën tjetër të botës, jo vetëm për shkak të projektit kolonial dhe imperial perëndimor, por ndonjëherë edhe pavarësisht tij.

Kohët e fundit, të ashtuquajturat teori alternative të modernitetit ofrojnë një mënyrë për t'u përballur me barrën e modernitetit. Thirrja për rihetim të modernitetit për të përfshirë lëvizje dhe pika kontakti të shumëfishta, komplekse dhe idiosinkratike midis modernitetit perëndimor dhe modernizmit dhe permutacionin e këtyre formave

50 Taylor, "Two theories of Modernity," 24-33/

51 Sidoqoftë, Taylor, ndalon parpritur ta mirënjoh plotësisht ekzistencën e sistemeve të tjera të fuqishme që kanë formësuar zhvillimin perëndimor.

shoqërore dhe kulturore në pjesën tjetër të botës, është thelbësore.[52] Shmuel Eisenstadt sugjeron që "ideja e modernitetеve të shumëfishta supozon se mënyra më e mirë për të kuptuar botën bashkëkohore - në fakt për të shpjeguar historinë e modernitetit - është ta shohim atë si një histori të konstituimit dhe rindërtimit të vazhdueshëm të një shumëllojshmërie programesh shoqërore. Këto rindërtime të vazhdueshme të modeleve të shumëfishta institucionale dhe ideologjike çohen përpara nga aktorë specifikë shoqërorë në lidhje të ngushta me aktivistë shoqërorë, politikë dhe intelektualë, dhe gjithashtu nga lëvizje shoqërore që ndjekin programe të ndryshme të modernitetit, duke mbajtur pikëpamje shumë të ndryshme për atë që i bën shoqëritë moderne."[53] Prandaj, moderniteti nuk ishte kurrë një lëvizje e unifikuar drejt transformimit strukturor shoqëror; përkundrazi, ishte gjithmonë një kushtetutë dhe rindërtim i pabarabartë i ideve dhe praktikave komplekse. "Të mendosh në terma të 'modernitetеve alternative' do të thotë të pranosh se moderniteti është i pashmangshëm."[54] Të menduarit në mënyra sistematike, të shumëfishta dhe ndërdisiplinore rreth modernitetit zgjidh tri çështje problematike dhe të hershme në studimet moderniste. Së pari, ai problematizon kritikat e thjeshta të modernitetit që shpesh mund të gjenden në studimet e fundit të shekullit të njëzetë dhe të shekullit të njëzetenjë.[55] Së dyti, ai ofron një gjuhë të re për ndërtimin e rrëfimeve të shumëfishta për të menduar rreth modernitetit nga pikëpamja e atyre që shpesh ishin të përjashtuar në kufijtë e etosit modern. Dhe së fundmi, ai ofron një bazë për ndërtimin e një përgjigjeje ndaj

52 Teoricienë të ndryshëm postkolonial si Spivak, Bhabha, Fanon dhe Said, kanë theksuar problemin e brendshëm të modernitetit si një ideologji represive e lidhur ngushtë me zgjerimin imperial dhe kolonial perëndimor. Fanon, *Black Skin, White Masks*; Bhabha, *The Location of Culture*; Said, *Culture and Imperialism*; Spivak, *Can the Subaltern Speak?*

53 Abu-Lughold, *Before European Hegemony*, 8–12.

54 Mignolo, *Local Histories/Global Designs*, 23.

55 Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 12.

valës aktuale të historive amnezike që krijojnë ndërprerje artificiale me rrëfime të ndryshme historike dhe në mënyrë të përshtatshme anashkalojnë trashëgimitë që kanë krijuar të shkuarat e tilla.

Idiomat bashkëkohore perëndimore kanë tendencë ta kontekstualizojnë të kaluarën e Luftës së Ftohtë në opozicione polare (Lindja kundër Perëndimit, komunizmi kundër kapitalizmit). Uniformiteti i ofruar nga kjo pikëpamje shpesh ka karakteristika triumfaliste, veçanërisht pas rënies së komunizmit në vitin 1989. Triumfi i kapitalizmit shpesh është përkufizuar si rezultat i pashmangshëm i progresit të epokës moderne. Neoliberalizimi i shfrenuar post-89 i diskursit akademik, ka prodhuar narrativa që ishin shumë të shpejta në refuzimin e formave të ndryshme të socializmit dhe komunizmit që janë zhvilluar në shekullin e njëzetë.

Megjithatë, vlera potenciale e ideve progresive politike dhe kulturore socialiste në luftën kundër formave të reja të kolonializmit, pabarazisë në rritje dhe katastrofës ekologjike që po vjen, sugjeron që një diskutim mbi meritat dhe mundësitë e mendimit socialist duhet të rihapet. Teoritë e reja të socializmit duhet të përfshihen në teorinë postkoloniale bashkëkohore dhe jashtë konstruksioneve tradicionale të modernitetit. Analizat e modernizmit të paangazhuar siç u shfaq në Jugosllavinë socialiste ofrojnë një perspektivë në ndërhyrje të tilla teorike dhe historike.

Duke zbuluar elementë thelbësorë të kulturës socialiste jugosllave, ky libër synon të nxjerrë në pah një diskurs alternativ të modernitetit dhe të ofrojë njohuri mbi mënyrat se si sistemet paralele botërore të shekullit të njëzetë u ndërtuan midis kombeve të ndryshme. Në përputhje me studimet e reja jugosllave dhe punën e studiuesve ndërkombëtarë, dhe në dialog me analiza më të gjera të rajonit përmes lenteve postkoloniale, ky libër propozon një periodizim dhe përkufizim më kompleks të artit modernist jugosllav.

Në vend të një opozicioni dualist midis politikës socialiste, artit modernist dhe praktikave të ndryshme avangarde dhe neoavangarde, libri propozon se ekzistonte një marrëdhënie shumë më simbiotike midis tyre. Hapja e socializmit jugosllav ndaj politikës ndërkombëtare

nënkuptonte që arti dhe institucionet e tij gjithashtu do të përfitonin. Në të vërtetë, siç theksojnë studimet e rasteve në këtë libër, shumë artistë, kuratorë dhe punonjës kulturorë ishin në gjendje të vepronin në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar si rezultat i pikëpamjes mjaft liberale të Jugosllavisë për rëndësinë e kulturës në diplomaci, avokim dhe ndërtimin e imazhit të saj në botë.

Prandaj, periodizimi që rezulton merr në konsideratë këto ndryshime dhe lëvizje politike dhe propozon që historia moderniste jugosllave mund të ndahet në tri periudha. Fillimisht filloi në fillim të Luftës së Dytë Botërore dhe zgjati deri në pasojat e saj të menjëhershme, të cilat panë një estetikë më aktive politike, socrealiste.

Midis viteve 1954 dhe 1960, me hapjen graduale të Jugosllavisë ndaj botës, shohim një fillim të qëndrueshëm të modernizmit socialist, i cili, duke ndjekur trendet ndërkombëtare moderniste, ishte disi i larguar nga politika, por në të njëjtën kohë ruajti narrativa të qarta politike (strukturat artistike institucionale ishin të ngulitura në socializëm; nuk kishte treg arti; dhe temat e lidhura me idealet socialiste dhe motivet politike, për shembull, retorika delikate antikapitaliste dhe/ose antiimperialiste, paraqiteshin rregullisht).

Duke filluar nga mesi i viteve 1960, me rolin kyç të Jugosllavisë në formimin e Lëvizjes së të Painkuadruarve, modernizmi socialist relativisht i nënshtruar politikisht u kthye drejt pjesëmarrjes aktive në diskurset ndërkombëtare politike dhe diplomatike, duke fituar kështu rëndësi estetike dhe politike, me qëllime të qarta politike dhe diplomatike që pasqyronin vlerat e të painkuadruarve.

Këto tri periudha janë përfaqësuese të prodhimeve kryesore artistike që vepronin në nivelet më të larta shtetërore. Praktikat artistike më pak të zakonshme, neoavangarde ose nëntokësore, ndërsa ishin të fuqishme gjatë gjithë periudhës, ishin më pak të interesuara në ndjekjen e politikave të hapura të painkuadrimit dhe, për këtë arsye, nuk janë pjesë e fushëpamjes së këtij libri.

Megjithatë, është e rëndësishme të theksohet se si lëvizjet kryesore ashtu edhe ato alternative bashkëjetuan, duke vepruar brenda institucioneve, por edhe duke lëvizur ngadalë midis kulturave alternative, ose, siç e quante Denegri, "vijës së dytë"[56], dhe atyre kryesore.

Përtheu **Ilir BRECA**

56 Habermasi është kritik ndaj dënimit postmodern të modernitetit, i cili pretendon ekzistencën e një hapësire jashtë portave të modernitetit. Për Habermasin kjo është e pamundur, thjesht sepse – ndonëse e natyrës dekonstruktive – gjuha e postmodernitetit mbetet e ngopur me doktrinën moderniste. Kështu, postmoderniteti dështon si një lëvizje që shkëputet në mënyrë radikale nga modernizmi. Kjo nuk do të thotë, megjithatë, se kritika ndaj racionalizmit dhe logjikës së Iluminizmit nuk duhet të ndodhë. Por, sipas Habermasit, ajo kritikë duhet ta njohë vendin e saj brenda një projekti të vazhdueshëm, në të cilin moderniteti po e ristrukturon veten jo vetëm përmes vënies në dyshim të premisave të veta, por edhe përmes asaj që Theodor Adorno do ta quante „të menduar negativ" ose „të menduar kundër mendimit". Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*, 430.

JETA E RE

REVISTË LETRARE

Nr. 2, viti LXXVII
Prishtinë
2026

Me mbështjetjen e Ministrisë së Kulturës, Rinisë dhe Sportit
Republika e Kosovës